

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 74-76
(16685-87)

2003 чылдың
ИЮЛЬ 3,
четверг

Ат салган шагы 00.30
Садар өртээ 9 рубль.

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ

Июнь 2-де ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызынын хүлээлгезин күүседип турар. Энергетика, транспорт болгаш орук ажил-агый яамызынын сайыды С.В.Никонов журналистер-биле ужуражылгага келир кышка белеткел айтырыгларынга хамаарыштыр чугааны кылган.

Кызыл хоорайда чылыг четкизиниң септелгези 6 аңгы девискээрлер аайы-биле чоруттунуп турар. Ылаңгыя эрткен кыжын үрелип турган база озалдыг байдалга кыштаан черлерде 100-тен 500 метр чедир узун хоорзаларны солуур, арыглап-аштаар база септээр ажилдар чоруттунуп турар. Бо

хүнде хоорайның чылыг системазынын кышка белеткелинин хемчээли ортумаа-биле 40 хуу кылдынган деп болур.

Ак-Довурак хоорайның чылыг энергия төвүнүң септелгезинге акшаландырышкыны мурнуку чылдардан хөйну берген. Септелге ажилдарында 2 бригада ажилдап турар.

Чылыг, чырык телевидирин шыңгырадыр болгаш ак сеткилдиг төлөп турар хереглекчилерге үзүктелишкиннер тургуспас сорулга-биле чылыг, чырык четкизинге чаа технология, схема тургузарынын дугайында сайыг дыңнаткан.

Бистиң корр.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактын Чарлыын езугаар республика чонунуң кадыын камгалаарына кириген үлүү база хөй чылдарда үре-түннелдиг кады ажилдажылгазы дээш Томскиде эртем төвүнүң медицина генетиказынын ЭШИ-ниң генетика клиниказынын кол эмчизи Людмила Павловна НАЗАРЕНКОНУ Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактын Чарлыын езугаар республикага музыка уран чүүлүн хөгжүдеринге кириген улуг үлүү болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг кады ажилдажылгазы дээш дараазында кижилерни шаңнаан:

Тыва Республиканың "Шылгараңгай күш-ажыл дээш" медалы-биле

Россияның Композиторлар эвилелиниң даргазы Владислав Игоревич КАЗЕНИНИИ шаңнаан.

"Тыва Республиканың алдарлыг артисти" хүндүлүг атты Россияның Композиторлар эвилелиниң кежигүнү Людмила Алексеевна ЛЯДОВАГА тывыскан.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле Россияның Композиторлар эвилелиниң кежигүнү Ширвани Рамазанович ЧАЛАЕВТИ шаңнаан.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

■ Шереметьево аэропорттун кызыгаар эртер документилер кылыр чамдык ажилдакчылары пассажирлерден хээли ап, чамдык кижилерни чөпшээрел чок эрттирип турганы илерээн. Оларның аразында пассажирден 10 муң доллар хээли алганар бар, оларны сойгалааш, истелгени чорудуп турар.

■ Россия хамаатыларның Питваны тавартыр Калининград обласче аргыжарынын айтырыны нарындап эгелээн. Литва эрге-чагыргалар сөөлгү хүнде 53 пассажирниң Калининградче баарын саадаткан. Мону барымдаалааш, Москвадан Калининград баар самолеттарның рейтерин 2-ден 4 чедир көвүдеткен, алызында барып, самолеттар оон-даа хөй ужарын планнап турар. Москвадан Калининград чедир поезд-биле чоруурга, 2000 рубль төлээр, а самолетка чүгле 940 рубль төлээр.

■ Россияга наркомания-биле демисел чорудар чаа структура-ның удуртукчузу В.Черкесов чорудар ажилдарынын кол угланышкынын президент

В.Путинге илеткээн.

■ Москваның төвүнде садыглар саны эвээжеп, киоск болгаш еске-даа үрмек садыглар көвүдээнинден чонга таарымча чок байдал тургустунганын Москваның чазаа чугаалашкан. Москва чазааның оралакчы-премьеры Валерий Шанцев чонга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле шаандагы магазинерниң орнунга чаа садыглар кестүп кээрин дыңнаткан.

■ Москва чоогунуң тараачыны барге байдалга таварышкан. Оларның чер, мал ажилы чорудуп турган участоктарын баяатаннар барык былаап алып чыгы апарган. Коттедж бажынар саргы дег көвүдээн. Моон ужурунда 2500 өг-бүле огород естүрер черлерин чидиргеш, амыдыраары берге байдалга таварышкан.

■ Россияга сөөлгү 120 чылда эң серийн болган июнь ай доозулган, ам үнген июль ай база серийн хире болурун синоптиктер дыңнаткан.

(АГЕНТИЛЕЛДЕР
МЕДЭЭЛЕРИНДЕН).

Кызыл хоорайның 90 чылынга уткуштур

АРЫГ-СИЛИГ, КӨРҮШТҮГ БОЛЗУН ДЭЭШ

ЧУРУКТА: Трактористер Байлак Бышкак-оол, Елисей Соян, Анатолий Оолакай олар септелге кылып турлар.

Чай бодунуң эргезин бүрүнү-биле алган. Хүндүс хөлчок изиг апарган. Теректерниң хөвөннери дүжүп, Кызылдың кудумчуларында салгын аайы-биле эстеп чыткылаар апарган.

Ынчангаш бо үеде "Кызыл-спецсервис" муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгениң (МКБ) ажилы дыка бачым апаар. Терек хөвөндөн аңгыда, болганчок-ла болу бээр хат-салгын ол-бо еске черлерден саазын дээн чижектиг чиик боктарны скверлерге азы кудумчуларда оруктарда ыжык черлерге эндере эккеп оваалап каар. Ынчангаш кудумчу ширбиер ажилчынар кара даң бажында 4-5 шак үезинде ажилдап эгелээрлер. Ийи-үш шак иштинде кудумчуну арыглап четтигер херек. Оон башка эртенгиниң алды шакта-ла хоорайның кудумчуларына шимчээшкинер эгелээр болгай. Ынчан кудумчу хирлиг боорга, чонга эпчок болур дээрзин кудумчу ширбиер ажилчын бүрүзү билер.

Бир катап хоочун кудумчу ажилчыны Б.Н.Аңгырбанның кежээ он ийи шакта кудумчу ширбиер турганын эскерген мен. "Бо чүге кежээ кудумчу ширбиер турарынар ол?" — деп оон айтырган мен. "Аштап турар черим улуг. Эртенги үеде ооң шуптузун аштап четтикпейн баар болгаш, чамдызын кежээ аштап алып кижжи мен. Эртен даң бажында

кежээ ширбиер каан черинге кээринге база бичи бокталы берген боор. Ынчалза-даа ону аштаары чиик болур" — деп, хоочун ажилчын чугаалады. Ону алгаш көөрге, "Кызыл-спецсервизтиң" ажилчынары дүнхүн дивейн ажилдап турарлар. Найысылал Кызыл дээрге республиканың көрүнчүү-ле болгай. Ооң арыг-силиг, чараш болуру оларның күш-ажылындан хамааржыр деп чүвени хөлчок эки билерлер. Хоорайның төп кудумчуларынын чоогунда чуртталга бажынаарынын чурттакчылары билер боор. Эртен чаала дүн агарып олурда, кудумчу ажилчынары-биле чаржалаштыр орук аштаар машиналар база-ла үш-дөртү-биле сүржүп алгаш, кудумчуларны аштап эгелээр. Ол эртенги күш-ажылдың чараш чурумалын эртежи хоорайжылар магадап көөрлер. Оон эртенги арыг орук-биле ажылынче чоруп олурарга, оларга оон-даа эки. Ынчангаш хоорайның амыдыралына "Кызыл-спецсервизтиң" ажилчынары эвээш эвес чаагай рольду ойнап турар.

Амгы үеде ук бүдүрүлгениң

ажылчынарынын байдалын билеп алыры-биле ооң директору Мерген Маадыр-оолович Маный-оол-биле ужураштым. Дарга чай чок олурза-даа, мээң айтырыгларымга шыдаммы-биле харылап олурду. Бо хүннерде ук бүдүрүлгедө кудумчулар аштаар кол хүлээлгеден аңгыда, ногаанчыдылга, септелге ажилдары кидин түлүк чоруп турар. Бо чылын Кызылдың хоорай чагыргазы ооң (хоорайның) тургустунганындан бээр 90 чыл болур байырлалына уткуштур чаагайжыдылгаларга хамаарыштыр "Кызыл-спецсервис"-биле кады тодаргай хемчеглерни ап чорудуп турар. Эрткен каш айларның иштинде хоорайга 3-4-даа катап улуг субботниктерни организаастап чоруткан. Дыка хөй черлерде ээзи тывылбас улуг боктарны аштап, ескээр сөөртүп дажыгалаан. Ажил-агыйлар, бүдүрүлгелер, албан организация черлери боттарынын ээлеп турар девискээрлерин арыг тударын, аянынг, чараш болдурун хүлээнген. Уруглар ойнаар чараш хоорайжыгаштар подъездилер чоогунда туттунгулаан. Дыка хөй скверлерде, оруктар хажылыларында чаа ыяш өзүмнери олуртунгулаан. Черле ынчаш Кызыл хоорайда чаагайжыдылга ажилы бо чылын элээн

(Уланчызы 2-ги арында).

АРЫГ-СИЛИГ, КӨРҮШТҮГ БОЛЗУН ДЭЭШ

Сутгарышга үезинде.

(Төңчүзү. Эгези 1-ги арында). онзагай чоруп турар. Аңаа "Кызылспецсервис" бодунун улуг үлүүн киирип турар.

Ажыл-агыйның бодунда бар 80 ажыг машина-техникадан 15 машина бо хүннерде кудумчулар аштап турар. Сес машина тротуарлар кыдында, скверлерде үнүштер, чечектер суггарып турар. Алды машина бок чүдүрүп турар. Өске артканнары септелгеде турар. Хомуданчыг чүүл – ук машина-техниканың хөй кезиниң эргижирээни. Чаа техника кончуг эвээш, ховар кээп турар. Ол-ла хамык машина-техника-биле кады алдан кудумчу аштаар ажылчыннар хүннүн-не дан бажында ажылче үнүп турар. Эң эки ажылдап турар деп Б.А.Доржуну, Б.Н.Аңгырбанни,

Н.П.Лашинаны, Т.Н.Абтулинни, Л.Кыргысты Мерген Маадыр-оолович аажок мактап олурду. "Кызылспецсервис" амдызында бергедеп турар чүүлдер – машина-техниканың эргижирээни, акшаландырышкынын доктаамал эвези, ажылдап турары бажыңнарының эргижирээни бооп турар.

Ол-ла бүгү-биле кады ногаанчыдылга ажылы база кидин түлүк чоруп турар. Чечектер ажаалдазында чээрби, ногаанчыдылга ажылында үжен дөрт кижжи хаара туттунган. Найысылал арыг, көрүштүг болзун дээш олар кызып ажылдап турарлар.

Борис ОНДАР.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

ЭРТКЕН НЕДЕЛЯДА ЧҮҮ КЫЛАДЫНГАНЬА?

● Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгак Новосибирск хоорайның 110 чылынга киришкеш келген. Мэр байырлал бедик денелге эрткенин демдеглээн. Кызыл хоорай келир чылын үндөзлеттинип тургустунганындан бээр 90 чылын демдеглээр болгаш, бо эрткен байырлалдан өөренип ап болгу дег чүүлдер хөй болган. Дмитрий Донгак байырлал хүннеринде Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүн хоорайларының удурткучулары-биле ажыл-агыйжы чугааларны кылган. Хоорайлар чуртталга-коммунал айтырыглары канчаар шиитпирлеп турары-биле танышкан. Кызыл чамдык айтырыглар талазы-биле Сибирьниң улуг хоорайларын безин мурап турарын база демдеглээн.

● Эрткен неделяда Кызыл хоорайның бодунун саң-хөө орулгазы 3 миллион 234 муң рубль болган. Ооң 1 миллион 453 муңун чуртталга-коммунал ажыл-агыйларыңче, 1 миллион 781 муңун бюджет организацияларыңче шилчиткен.

Хоорай бюджетинче 10 миллион 270 муң рубльдиң чуртталга субсидия акшазы кирген. Оон аңгыда 4 миллион 698 муң рубльди инвалидтерниң чуртталга-коммунал ачы-дуза чедирилгезинге немей берген.

Июнь айда хоорай бюджетиде-

ниң бодунун орулгалары 21 миллион 829 муң рубль болган. План 1 миллион 275 муң рубльге ажыр күүсеттинген.

Кызылдың үндүрүг инспекциясы чартык чыл иштинде хоорай бюджетинче 7 миллион 437 муң рубльди чедир чыгбаан, а бюджет организациялары чурттакчыларга 2 миллион 537 муң рубльдиң ачы-дузанын чедирген. Ол эки көргүзүг. Ынчангаш бодунун орулгаларының ниити планы 4 миллион 900 муң рубльге чедир чыгдынмаан болуп турар.

● Кызыл хоорайның чагыргазы болгаш иштики херектер эргелели хоорай девискээринде турар чайгы барларның ажылдаар документилерин эрткен неделяда хынаан. Барык бар бүрүзүнүн документилеринде четпес чүүлдер бар болган. Садыглаар чөпшээрели чок барларны документилерин четчелей кылдыртып алгыже чедир түр үеде хагган.

Кежээки шактарда хоорайга криминалдыг байдалды тургузуп турар черлерниң бирээзи — чайгы барлар. Олар ажык-кончаа сүргеш, назы четпес уругларга безин пиволарны садып турар. Ол факт херек кырында ындыг дээрзин реидилер көргүскен.

Мэрияның парлалга албаны.

Бүрүнү-биле четчир

Кожуунда ниитизи-биле 4852 га черде тараа культуралары тараан. Баштайгы суггарылга чедишкенин чоруттунган. Янзы-бүрү тараа культураларындан аңгыда, 226 га черде картошканы тараан. Оон ыңай 30 гектар черде аңгы-аңгы ногаа аймаан база олурткан.

Алды, Устүү Ишкиннерниң көдээ ажыл-агыйның аңныр тывыш күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези болгаш каттышкан "Хемчик" муниципалдыг бүдүрүлгези часкы хову ажылдарын бедик агротехниктиг, шынарлыг байдалга чорутканнар. Тарааларның суггаттыг шөлдеринден га бүрүзүндөн 10-12 центнер, ногааларның бир гектардан 80 центнер дүжүттү алырын планнап турар. Ак-тараа, арбай, сула, ногаа аймааның чайгы ажаалдазын күштөлдиреринче кол

Сүт-Хөлден медээлер

кичээңгейни угландырган. Сүт, техника аймаа бүрүнү-биле четчир, шөлдерде хөрсүн болбаа-зырадылгазын чогуур денелге чоруткан.

Солунну акшаландырган

Кожуунун саң-хөө эргелели (даргазы Э.В.Монгуш) "Сүт-Хөл" кожуунун солунун акшаландырышының улуг кичээңгейни салып турар. Оон тиражын, чагыдылгазын көвүдөдиринче кичээңгейни угландырган.

Республика типографиясының баазазынга "Сүт-Хөл" солунну ай санында үзүктөлишкн чок үндүрер сорулга-биле кожуун бюджетинден 23 муң рубльди үе-шаанда шилчидип турар. Солун эки шынарлыг, номчуштуг, кижизидикчи ханы утка-шынарлыг болур болза, оон чагыдылгазы-даа, номчукчу-

лары-даа арбын болуру чугаажок.

Маргылдааны организастан

Чазактың девискээр эргелелин удурткучузу, кожуунда хол бөмбүүнүн федерация чөвүлелин даргазы А.Н.Ондарның эгелээшкени-биле чоокта чаа кожуунга республика чергелиг хоочуннар аразынга хол бөмбүүнүн маргылдаанын организастан эрттирген. Аңаа чидиг демиселдин түннелинде бирги черни Улуг-Хемниң командазы, ийги черни Сүт-Хөлдүн командазы, үшкүзүн Чөөн-Хемчик кожуунун Хорум-Даг сумузунун командалары тустуунда алгылаан.

Кожуунга моон-даа сонгаар мындыг хевирлиг маргылдааларны эрттирерин планнап турар.

Бораш ОНДАР.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ

17 катап шүүлген

Сүүр-оол Хүргүлекович Ондарны билбес кижжи чок боор. Ындыг-даа болза оон каш катап шүглүп, үжүрлежип чораанын ылап адаптарлар ховар-ла.

Алды айда "Чедер" курортка мөге-биле кады дыштанып тургаш, ужуражышкын кезээинде оон тыва хүреш болгаш спортчу амыдыралының дугайында билип алыр аргалыг болдувус.

Сүүр-оол Хүргүлекович кончуг бедүүн, артык чүве чугаалаарыңга, мактанырыңга ынак эвес, чүгле улустун салган айтырыгларыңга дорт, чиге харылаар болду.

Ол чүгле мөге эвес, волейболга, хоккейге, хаакка маңнаарыңга, чиик атлетикага идепкейлиг киржи келген. Мен 1954 чылда Ийме 7 чыл школазынга башкылап турумда, ол Хөр-Тайга школазының директору турган. Ынчан күзүн 9 айда Хөр-Тайга школазының башкылары улуг-хүнде биске аалдап келгеш, волейбол ойнаан. Школа директору Сүүр-оол Ондар ынчан бодаарымга, метр ажыр шурап, кончуг күштүг кагыларны кылырга, ону дозуптарлар биске ховарын иймежилер кайгап чугаалажып турган.

Алдан-Маадыр школазынга тургаш, хоккейжилер эдертип алгаш, Чыраа-Бажыңга чадаг четкеш, ойнап турганын ынчангы оон өөреникчилери чугаалап турдулар.

Сүүр-оол Хүргүлекович хүрежи чораан чылдарында 17 катап шүүлгеш, 15 катап үжүрлежирде хөй кезинде ле найысылалга хүрештерге киришкен. Кожууннарга хөй хүрешпээн, а суму чергелиг хүрештерге чүгле чаа хүрежи эгелээр үелеринде 3-4 катап киржип чораан болду.

Улуг ат-сурагылыг мөге апарганда маевкаларга, суму байырлалдарыңга хүрежирге,

чаа-ла өзүп олурар мөгелер ырмазы сынып, ол сурагылыг кижжи шүглүр-ле ыйнаан деп бодал-биле тура-соруу бастына бээр. Ынчангаш сураа негтерээн мөгелер хүрешпейн, харын судьялар болза эки деп бодалдыг.

Бодунун үезинде республика чергелиг байырлалдарга таваржып турган эштериниң дугайында кончуг чылыг сеткил ханышкыны илереди чорду.

Дагба ХОВАЛЫГ.

Эде адаан

Май айда Ак-Довурак коорайга чонун күзели-биле "Асбест" стадионну ССРЭ-ниң хостуг хүрешке мастери Федор Хаажыкпанович Ондарның чырык адын мөңгөжидип, оон ады-биле эде адаан. Ол хүн стадионну белеткеп кааны онза чараш болган. Байырлал республика чергелиг, өөреникчилер аразыңга 11 аңгы деңзилерге хостуг хүреш маргылдаазы-биле эгелээн.

Дараазында хүн бичии мөгелер кожуун, хоорайлар аайы-биле чыскаалыпкан. Стадионга байырлалдың бүгү езулалдары болуп эрткен. Чаңыл езууга 64 бичии оолдар аразыңга тыва хүреш база болган. Колдуунда шупту бичии, боттарыңга таарышкан содак-шудактыг келир үениң езулуг мөгелерин чон магадап көргөн.

Чапсарлар аразында хостуг хүрешке шаңналдыг черлери алган 33 оолдарга шаңнал тыпсыры-биле Федор Ондарның өөреникчизи ССРЭ-ниң болгаш национал хевирниң спорт мастери Мөге-оол Серен-Ламаевич Ооржак баштадыр коорайның еске-даа ачы-буяныг деткичилери, хоочун мегениң терелдери бичии мөгелерге шаңналдарны тывыскаалаан. Тыва хүрешке Барың-Хемчиктен Артыш Мөөктээр, Кызыл хоорайдан Ай-Демир Сат, Ак-Довурактан Чадган Сарыглар шаңналдыг черлери алганнар.

К.ХОВАЛЫГ.

Ону Борис Шагаалаң дээр

Шуй суурнун чонунга ачы-дузанын көргүзүп чоруур кара "Волга" машинаны ескээртен-даа келген кижжи эскерип, оон ажык-дузанын көргөн. Ол анык чолаачывыстың адын Борис Шагаалаң дээр.

Борис төрөөн сууру Шуйга 10 классты дооскаш, телевизор септээр мастер кылдыр мергежилди чедип алгаш, комбинатка элээн каш чылдарда ажылдаан. Сөөлү каш чылдарда хууда машиназы-биле чонга ачы-буянын чедирип келгени ол. Ол кажан-даа, кандыг-даа чоруктан ойталап көрбөөн. Ынчангаш суурнун чону ону хүндүлээр. Участок эмнелгези чок суурда ылаңгыя божуур ие херэежен-нерден эгелээш, берге байдалдыг аарыг кижилерни Тээли, Ак-Довурак эмнелгелеринге чезени чедиргенин санаары берге. Ол хөй хелези-даа негевес, бергенин алыр. Буяныг чолаачывыстың чоруу чогуңгур, руюу туттунур-ла болзунам.

Арбай-оол КАНЧЫР.

Эки турачызын утпаан

Тыва эки турачыларның фронтуже чорутканындан бээр 60 чыл ою чоруп турар. Оларның бирээзи, Кызыл кожуунун шүүгү секретары чораан ефрейтор гвардейжи Сенчен-оол Кыргыс Сумбаа оглу турган болза, 80 харлаар. Кызыл кожуунун Баян-Колда Сенчен-оол аттыг кудумчунун чурттакчылары бо мугур байырлалдарны солун оюн-тоглаа, концерт көргүзүп эрттиргеннер.

Кежээниң удурткучузу Яңмаа Шаңнаа чылганнарны эки турачының фронтучу маадырлыг чоруу, эрткен оруктары, допчу намдары-биле таныштырган. Кежээге суурнун ниити амыдыралын, кудумчунун байдалын болгаш чедишкенин, четпестерни база сайгарып чугаалашкан. Маадырның адын эдилээн кудумчуда чүгле чаа бажыңнар, чурттакчылар немежиш турар эвес, кудумчунун элери харын-даа дузалал ажыл-агыйын тудуп, шыырак чурттап турары өөрүнчүг.

Багыт-оол БАЙКАРА.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Хоойлужудулга палатазы 2003 чылдын май 28-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2003 чылдын июнь 19-та чүүлдүг деп көргөн

Бо Хоойлу Тыва Республиканың Конституциязының 110 чүүлүнүн 2 кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын эрттирерин болгаш белектелип организастан таарыштырып турар.

1 эге.

Нуму чүүлдер

1 чүүл. Бо Хоойлуда ажыглаттынып турар кол-кол билиштинер болгаш терминер

1. Бо Хоойлуда «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргезинин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магальдалдарының дугайында» 2002 чылдын июнь 12-де № 67 Федералдыг Хоойлунун 2 чүүлүнүн (моон ыңай — Федералдыг Хоойлу) тодарадып турары билиштинер болгаш терминер ажыглаттынып турар.

2. Бо Хоойлуда «соңгулда комиссиязы» болгаш «комиссия», «Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдалары» болгаш «соңгулдалары», «Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалына кандидат» болгаш «кандидат» деп терминер демей падежке болгаш санга ажыглаттынып тургаш, ден эргелиг болур.

2 чүүл. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын эрттиреринин принциптери Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдалары Россия Федерациязының Конституциязы-биле, Федералдыг хоойлу-биле, Тыва Республиканың Конституциязы база ол ышкаш бо Хоойлунун доктаадып тургусканы принциптеринге үндэзилеттинген.

3 чүүл. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларының дугайында хоойлужудулгазы

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларының эрге-хоойлу талазы-биле үндэзинин Россия Федерациязының Конституциязы, Федералдыг хоойлу, федералдыг еске-даа хоойлулар, Тыва Республиканың Конституциязы, бо Хоойлу база Тыва Республиканың еске-даа хоойлулары тургузуп турар.

2. Федералдыг Хоойлунун доктаадып тургусканы таварылгаларда Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдалары Россия Федерациязының Президентизинин Чарлыктарына үндэзилеттинип эртер.

4 чүүл. Хамаатыларның соңгуур эргелери

1. Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатызы, оон назыны соңгулда хүнүнде 18 хар чедер берген болза, ол Тыва Республиканың Чазак Даргазын соңгуур эргелиг.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазын соңгулда хүнүнде 30 хар четкен назылыг Россия Федерациязының хамаатызы соңгуутуруп болур.

3. Хамаатыларның эр-херээжени, националы, дылы, аңгы-ызыгууру, эт-херенги болгаш албан-дужаал талазы-биле бидедалы, хей-ниги каттыжышкынына хамаарылгазы болгаш еске-даа байдалдар-биле холбаштыр оон соңгуур эргезин кызыгаарлап болбас.

4. Судтуң шийтири-биле бодун башкарып шыдавас деп санаттырган болгаш хосталгазын казыдып шийтирген хамаатылар Тыва Республиканың Чазак Даргазын соңгуудар болгаш Тыва Республиканың Чазак Даргазын соңгуур эргези чок.

5. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларының үезинде Россия Федерациязының хамаатызының бодунун чурттап турар черинден еске Тыва Республиканың девискээринде турар черге турганы, оон Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларына киржир эргезин казыгырга чылдагаан бооп болбас.

6. Россия Федерациязының хамаатызынга хамаарыштыр тодаргай хуусааның дургузунда тургунени албан-дужаалын ээлеves дугайында чүштүг болуп турар судтуң шийтири барда, айттырган хуусаа төнгүжеге чедир ол хамаатыны Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалына кандидат кылдыр бүртүкел болбас.

5 чүүл. Соңгулдаларны тодарадып доктаадыры.

1. Тыва Республиканың Конституциязынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы тодарадып, доктаадыр.

2. Соңгулдаларны эрттиреринин дугайында шийтири хүлээп алган хүнүнден эгелеп, 80 хонуктан эрте эвес, 100 хонуктан орай эвес хуусаада, Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларына бадылаашкынын кылдыр. Айттырган шийтири 5 хонуктан эвээш эвес хуусаада массалыг информация чепсектеринге албан езузу-биле парлаар.

3. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларына бадылаашкынын бүрүн

эргелери күштүг болуп турар Тыва Республиканың Чазак Даргазының бүрүн эргелеринин төнгөн хүнүнүн дараазында бирги азы ийги улуг-хүнүнде эрттирер кылдыр доктааттынар. Бадылаашкыны байырлал хүнү болгаш ажыл хүнү эвес хүнүнде таварышкан байырлал хүнүнде, ажыл хүнү эвес хүнүнде байырлал хүнүнүн дараазында хүнде база ол ышкаш доктааттырган чурум езуугаар ажыл хүнү кылдыр чарлаттырган улуг-хүнүнде тодарадып, доктаадып болбас.

Бир эвес бо пунктунун 1-ги абзазының көрдүгени бирги азы ийги улуг-хүнү байырлал хүнү болгаш ажыл хүнү эвес хүнүнде таварышкан байырлал хүнүнде, ажыл хүнү эвес хүнүнде таварышкан байырлал хүнүнүн дараазында хүнде база ол ышкаш доктааттырган чурум езуугаар ажыл хүнү кылдыр чарлаттырган улуг-хүнүнде таварышканда, бадылаашкыны айттырган хүнүнде соонда, бир дугаар улуг-хүнү эрттирер кылдыр тодарадып доктаадыр.

4. Бир эвес Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын бо Хоойлунун көрдүгени хуусааларда тодарадып доктааптаанда бас ол ышкаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы тургустунмаан таварылгада, Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдалары Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы-биле тодарадып доктааттынар болгаш эрттирер:

а) Тыва Республиканың Чазак Даргазының бүрүн эргелери төнгөн айны дараазында айның бирги азы ийги улуг-хүнүнде, ыңчаарда соңгулдаларны эрттирер дугайында Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының шийтирин бо чүүлдүн 2 пунктузунун тодарадып тургусканы соңгулдаларны эрттиреринин дугайында хуусаанын албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп 7 хонуктан эвээш эвес хуусаада парлаан турар.

б) Тыва Республиканың Чазак Даргазының бодунун бүрүн эргелерин хуусаа бетинде сосаткан хүнүнде 120 хонуктан орай эвес хуусаада. Ыңчаарда соңгулдаларны эрттирер дугайында Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының шийтирин бо чүүлдүн 2-ги пунктузунун тодарадып тургусканы, соңгулдаларны эрттиреринин дугайында хуусаанын албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп 7 хонуктан эвээш эвес хуусаада парлаан турар.

5. Бир эвес Тыва Республиканың соңгулда комиссиязы Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы азы Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы соңгулдаларны доктааттырган ол хуусаада тодарадып доктааптаанда, чок болза Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы чок турган азы тургустунмаанда Федералдыг хоойлуларның база ол ышкаш Тыва Республиканың Хоойлуларның көрдүгенин чурум-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органының, Тыва Республиканың прокуратураның, соңгукчуларның, соңгукчулар каттыжышкынының, соңгулда блоктарының билдириштинерин-биле Тыва Республиканың Дээди суду тодарадып доктаадыр. Ыңчаарда Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының ол соңгулдаларны белекээринге база эрттиреринге түр үеде тургусканы соңгулда комиссиязы организастан.

2 эге.

Соңгукчуларның (учеду) бүртүкел, соңгукчуларның даргынын тургузары

6 чүүл. Соңгукчуларның (учеду) бүртүкел

Федералдыг Хоойлунун тодарадып тургусканы чуруму-биле идепкейлиг соңгуур эргелиг Россия Федерациязының шупту хамаатылары бүртүкелге (учетка) кирер.

7 чүүл. Соңгукчуларның даңзынын тургузары

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларына соңгукчуларның эргелерин боттандыры-биле бо чүүлдүн 4 пунктузунга дүүштүр киргитинген, күрүнең бүртүкел (учедун) системазын ажылтаанындан алдынган медээлерге үндэзилеп, соңгукчуларның даңзынын девискээр соңгулда комиссиялары тургузар.

2. Соңгулда участоктарында соңгукчуларның даңзынын идепкейлиг соңгуур эргелиг Россия Федерациязының хамаатыларын кирер.

3. Тодаргай соңгулда участогунда соңгукчуларның даңзынын Россия Федерациязының хамаатыларын киреринин үндэзининге ол девискээрде оон чурттап турарының барымдаазы Федералдыг хоойлу болгаш бо Хоойлу-

биле көрдүнгөн таварылгаларда, чурттап турар чери Тыва Республиканың девискээринде болза ол соңгулда участогунда түр үеде келгенин барымдаазы – бүртүкелден үндүр бижиткен шынзылгазы хамаатыда барда. Чурттап турар черинин турар черинин аайы-биле, чок болза Тыва Республикада турар соңгулда участогунун девискээринге хамаатының түр үеде келгени, Россия Федерациязының Хоойлужудулгазынга дүүштүр Россия Федерациязының девискээринде чурттап турар черинин аайы-биле болгаш чедип келген черинин аайы-биле бүртүкел учедун чорудар органнар-биле тодарадып тургустунар.

4. Бүртүкелтинген соңгукчулар дугайында медээлерни муниципалитет тургузгаларының удуртукчулары (бир эвес муниципалитет тургузгаларының уставы-биле ыңдыг албандужаал көрдүмээн болза — тус чер бот-башкарылганын төлээлекчи органының төлээлеттирген кижизи) тургузар болгаш хынаар. Шериг кезээнде шериг албаныларның болгаш оларның өг-бүлезинин кежигүннеринин дугайында база шериг кезээнин девискээринде чурттап турар, чок болза шериг кезээнде албанының турар черинин аайы-биле доктааттырган чурум езуугаар бүртүкелтинген соңгукчуларның дугайында медээлерни шериг кезээнин командири тургузар болгаш хынаар. Айттырган медээлерни муниципалитет тургузгаларының удуртукчулары (бир эвес муниципалитет тургузгаларының уставы-биле ыңдыг албандужаал көрдүмээн болза, тус чер бот-башкарылганын төлээлекчи органының төлээлеттирген кижизи), шериг кезээнин командири девискээр соңгулда участоктарында бадылаашкын хүнүн тодарадып доктааткан хүнүн соонда дораан чорудар.

5. Бо чүүлдүн 4 пунктузунда айттырган төлээлекчи кижилерин киргени тодаргай хевирге күрүнең автоматтык информация системазын ажылгап тургаш, оон иштинде соңгулда участогу бүрүзүнден кирген медээлерге үндэзилеп, соңгукчуларның даңзызы девискээр соңгулда комиссиязы-биле тургустунар.

6. Россия Федерациязының хамаатызы чүгле чангыс соңгулда участогунун соңгукчуларның даңзынын кирер.

7. Соңгукчуларның даңзызы ийи экземплярга тургустунар. Соңгукчулар дугайында медээлер алфавит езуугаар азы оон еске (чурттап турар суурларының аайы-биле кудумчулар, бажынар, соңгукчуларның чурттап турар черлеринин адрестери) чурум езуугаар бижиттинер. Даңзыга соңгукчунун фамилиязы, ады, адазының ады, төртүтүнген чылы (18 харлыг соңгукчунун төртүтүнген аы болгаш хүнү немей) соңгукчунун чурттап турар черинин адреси айттынар. Соңгулдаларны каттыштырган таварылгаларда Федералдыг хоойлунун көрдүгени-биле соңгукчуларның даңзыныга алган бюлетьен бүрүзү дээш ат салыр база ол ышкаш соңгулда бүрүзүнүн ниити түнүн үндүрер болгаш соңгукчуга бюлетьен (бюлетьенер) үндүрүп берген участок комиссиязының кежигүнүнүн адын салыр чер көрдүнгөн турар.

8. Соңгукчуларның даңзынын бирги экземплярына, даңзыны тургускан девискээр соңгулда комиссиязының даргазы болгаш секретары адын салыр. Соңгукчуларның даңзызы участок болгаш девискээр соңгулда комиссияларының чогуур таңмазы-биле шынзылганы. Тыва Республиканың соңгулда комиссиязы соңгукчуларның даңзынын ийги экземплярын кыларының чурумун болгаш хуусаанын, оон чогуур участок комиссиязынче дамчыдарын, шынзыдарын база ылаптал хынаарын тодарадып доктаадыр.

9. Чогуур девискээр соңгулда комиссиязы участок соңгулда комиссияларыңче соңгукчуларның даңзынын бирги экземплярны бадылаашкын болур хүнге чедир 25 хонуктан орай эвес хуусаада акт езуугаар дамчыдар. Участок соңгулда комиссиязы соңгукчуларның даңзынын бирги экземплярын аңгы-аңгы номнарга үлей чарып алыр эргелиг. Ыңдыг номнарны бадылаашкын болур хүнүн мурнунда хүнден орай эвес хуусаада дептер-жигештер кылдыр көктөп даараар, чогуур соңгулда комиссия даргазы бодунун адын салыр база таңмазы-биле шынзыдар.

10. Соңгукчуларның (учедун) бүртүкелин боттандырып турар организациялар-биле болгаш күрүне органы-биле, тус черин бот-башкарылга органы-биле соңгулда комиссиялары-биле кады организастан тургусканы чуруму езуугаар участок соңгулда комиссиязы соңгукчуларның даңзынын ылаптал хынаар. Ылаптал хынаттырган соңгукчуларның даңзыныга бадылаашкын болур хүнүн мурнунда хүнден орай эвес хуусаада

участок соңгулда комиссиязының даргазы болгаш секретары адын салыр база таңмазы-биле шынзыдар.

11. Бадылаашкын болур хүнге чедир 20 хонуктан орай эвес хуусаада участок соңгулда комиссиязы соңгукчуларның даңзынын соңгукчуларга таңыштыры болгаш база катап ылаптал хынаары-биле кирер.

12. Идепкейлиг соңгуур эргелиг Россия Федерациязының хамаатызы ону участок соңгулда комиссиязының соңгукчуларының даңзынын ону кирбээнинин дугайын база соңгукчуларның даңзында частырып болгаш шын эвес медээ киргенин дугайын чугаалаар эргелиг. Билдиришкни кирген үеде эгелеп 24 шактың дургузунда, а бадылаашкын болуп турар хүнде ийи шактың дургузунда, ыңчалза-даа бадылаашкын төнмейн турда кирген документтерни, билдиришкни хынаар азы частырыгы чок болза, шын эвес чүүлдү эдер, база ол ышкаш билдиришкни эезинге харыны азы билдиришкни хүлээп албазының чылдагаанын бижимел хевирге участок соңгулда комиссиязы бээр хүлээлгелиг. Соңгукчуларның даңзыныга чогуур соңгулда комиссиязының даргазы болгаш секретары адын салып, таңмазын басканын соонда Россия Федерациязының хамаатызын адын даңзыдан бо чүүлдүн 8 пунктузунун көрдүгени-биле чүгле албан документтеринге үндэзилеп база ол ышкаш соңгукчуга бүртүкелден үндүр бижиткен шынзылганы тывысканда, чок болза ону соңгукчуларның аңгы даңзынын киргени-биле үндүрер. Ыңчаарда Россия Федерациязының хамаатызын даңзыдан үндүреринин барымдаазын, хүнүн, аын, чылын, чылдагаанын күрүнең автоматтык информация системазынга айттыр. Соңгукчуларның даңзынын бижимел участок соңгулда комиссиязының даргазы адын салып шынзыдар. Участок соңгулда комиссиязының шийтирин эде көөрү-биле девискээр соңгулда комиссиязынче азы судче (участок комиссиязының турар черинде) хомудал билдиришкни кирер, олар үш хонук хуусаада бадылаашкын болур хүнге чедир үш хонук азы оон-даа эвээш үе артканда болгаш бадылаашкын хүнүнде ол дораан хомудалды сайгарар хүлээлгелиг.

13. Бадылаашкын хүнүнде эмнелгерге, санаторийлерге, дыштанылга бажынарынга, каразыттырып база буруудаттырып турар кижилер тудар черлерге болгаш еске-даа түр үеде турар черлерге турган кижилерин соңгукчуларның даңзынын паспортунга болгаш ону солуп турар документизинге база Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларының бүртүкелден үндүр бижиткен шынзылгазынга (моон ыңай — үндүр бижиткен шынзылга) үндэзилеп кирер. Түр үеде чедип келген, үзүткел чок ажылдар бүдүрүлгө черинде ажылдап турар база ол ышкаш шериг кезээнин турар черинден еске черге турган шериг албанын кижилер болгаш үндүр бижиткен шынзылга ап четтикпейн барган соңгукчуларны, оларның бижимел билдиришкниңге үндэзилеп, участок соңгулда комиссиязының шийтири-биле девискээр азы участок соңгулда комиссиязының соңгукчуларының даңзынын, бадылаашкын болур хүнге чедир 7 хонуктан орайтатпайн кирер.

Соңгукчуларның даңзынын тургузуп каапкан соонда соңгулда участогунун девискээринге чурттап чедип келген база ол ышкаш кандыг-бир чылдагаан-биле соңгукчуларның даңзынын кирбей барган соңгукчуларны, оларның паспортунга азы ону солуп турар документизинге, а херек апарганда, ол соңгулда участогунун девискээринде оон чурттап турарын бадыткан документтерге үндэзилеп, оларны участок соңгулда комиссиязы соңгукчуларның даңзынын немей кирер.

14. Бадылаашкын төнгөн соонда болгаш соңгукчуларның үнүн санап эгелээринин мурнунда соңгукчуларның даңзыныга кандыг-бир ескертиле кирери хорутлуг.

8 чүүл. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда округу

Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдалары Тыва Республиканың бүгү девискээри кирип турар чаңгыс соңгулда округунга эрттирер.

9 чүүл. Соңгулда участоктарының тургустунары

1. Бадылаашкынын эрттирери болгаш соңгукчуларның бадылаашкынын санаары-биле соңгулда участоктары тургустунар.

2. Соңгулда участоктары девискээр соңгулда комиссиялары-биле, муниципалитет тургузуунун удуртукчулары-биле (муниципалитет тургузуунун уставында ыңдыг албан- (Уланчызы 4—20-ги армияларда).

(Уланчызы. Эгези 3-кү арында).

дужаал көрдүмз болза — тус черниң бот-башкарылганында төлээлекчи органының төлээзи-биле) бо чүүлдүн 3 пунктузунун көрдүгени чурум езугаар устак бурзунге үш мундан хөй эвес сонгукчу турар кылдыр санааны-биле сонгудла участогунун девискээринде сонгукчуларның саньын дугайында медээлерге үндизилетинип тургустунар. Ынчаарда Тыва Республиканың девискээр — административтиг хуваалдазының кызыгаарын эртерин болдурбас.

Сонгудла участоктары бадылаашкын хүнүнге чедир 45 хонуктан орай эвес хуусаада тургустунар.

3. Сонгукчуларның түр үеде турар черлери (эмнелгелерге, санаторийлерге, дыштанылга бажынарна, каражыттыр база буруу-даттырып турар кижилер тудар черлерге болгаш өске-даа түр үеде турар черлерге) бо чүүлдүн 2 пунктузунун тодаралып турары хуусаада, а эргежок чугула таварылгаларда Тыва Республиканың сонгудла комиссиязының чөпшээрелдиге-биле бадылаашкын хүнүнге чедир 5 хонуктан орай эвес хуусаада сонгудла участоктары тургустунар болур.

4. Шериг албанныглар ниити сонгудла участоктарына бадылаар.

5. Сонгудла участоктарының даңзызын, оларның кызыгаарын болгаш дугаарларын, участок сонгудла комиссияларының, бадылаашкын эртер бажынын турар черин айттыршаан, муниципалитет тургузуларын утуртукчулары-биле (муниципалитет тургузуунун уставында ындыг албан-дужаал көрдүмз болза — тус черниң бот-башкарылганында төлээлекчи органының төлээзи-биле) бо чүүлдүн 2 пунктузунун айттынганы-биле бадылаашкын болур хүнүнге чедир 40 хонуктан орай эвес хуусаада парлаттынган турар. Бо чүүлдүн 3 пунктузунда айттынган сонгудла участоктарының дугайында медээлер, оларның тургустунганының соонда үш хонуктан орай эвес хуусаада парлаттынган турар уjurлуп.

3 эге. Сонгудла комиссиялары

10 чүүл. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының талазы-биле сонгудла комиссияларының системасы болгаш эрге байдлы.

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртерин боттандыраар органнар:

Тыва Республиканың сонгудла комиссиязы;

девискээр сонгудла комиссиялары; участок сонгудла комиссиялары.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының талазы-биле сонгудла комиссияларының бүрүн эргелери болгаш ажыл-чорудулгазын чорударының чуруму Федералдыг хоойлу, бо Хоойлу база Тыва Республиканың өске-даа хоойлулары-биле тодараттынып тургустунар.

3. Бо чүүлдүн 1 пунктузунда айттынган сонгудла комиссиялары Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртерин база Россия Федерациязының хамаатыларының сонгуур эргелерин боттандыраарына база ооң камгальын хандырып турар.

4. Сонгудла комиссиялары бодунун бүрүн эргелериниң деннели-биле сонгудла кампаниязының үезинде хоойлу үрээшкениниң дугайында оларга кирген билдирешкиннерни сайгарып көөр, ол билдирешкиннер талазы-биле хыналдаларны чорудар болгаш 15 хонук хуусааның дургузунда бадылаашкын болур хүнден орайтаптайн, а сонгудла хүнүнде болгаш сонгудла хүнүнүн эртенінде билдирешкин кирген кижилерге — ол дораан харыны бижимел хевирге бээр. Бир эвес билдирешкинде фактылар немелде хыналданы негеп турар болза, оларның талазы-биле шийтир 10 хонуктан эвээш эвес хуусаа дургузунда хүлээп алдынар. Бир эвес билдирешкин кандидаттың, сонгудла каттыжышкынының, сонгудла блогунун хоойлу үрээшкениниң дугайында айтып турар болза, ол кандидатка, сонгудла каттыжышкынынга, сонгудла блогунда азы ооң төлээлеткен кижилеринге ындыг билдирешкин киргениниң дугайында дораан дынадыр, олар билдирешкинде кирген айтырылгалар талазы-биле тайылбырны бээр эргелиг.

5. Сонгудла комиссиялары бо чүүлдүн 4 пунктузунда айттынган эргелеринден аңгыда, билдирешкиннер-биле холбаштыр хоойлу үрээшкенинерин соксадыры-биле болгаш чогуур хыналдаларны чорудары-биле эрге-хоойлу камгалаар органнарже, күсекчи эрге-чарьга органнарже дилег бижикти чорудар эргелиг. Айттынган органнар чогуур бижикти алганындан эгелеп 5 хонук хуусааның дургузунда, бир эвес бадылаашкын хүнүнге чедир 5 хонук азы оон эвээш хуусаада дилег бижик келгенде хуусаада, сонгудла болур хүнүн мурнунда хүнден бир хонук бурунгаар хуусаада, бир эвес бадылаашкын хүнүнде азы бадылаашкын хүнүнүн эртенінде хүнде саадаттайн, ол чурум үрээшкенинерин соксадыры-биле хемчеглерни алып болгаш дилег бижик кирген комиссияга ооң түннелин дораан дынадыр хүлээлгелиг. Бир эвес дилег

бижикте кирген фактыларга немелде хыналда негеттинип турар болза, айттынган хемчеглер 10 хонуктан орай эвес хуусаада хүлээп алдынар.

6. Сонгудла комиссиялары сонгудла ажыл-чорудулгазының боттанырының чурумунун болгаш хуусааларының, сонгудла кампаниязының чоруттунуп турарының дугайында база ол ышкаш кандидаттарның, кандидаттарны депшидип турар сонгудла каттыжышкыны-нарының, сонгудла блоктарының дугайында медээлер-биле сонгукчуларны хандыраар.

7. Сонгудла комиссияларының сонгуддалары белеткээриниң болгаш эртериниң талазы-биле бүрүн эргелерин Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддалары, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының сонгуддалары, тус черниң бот-башкарылганының төлээлекчи органының депутаттарының, тус черниң бот-башкарылганының сонгуддалыг албан-дужаалдыг кижилериниң сонгуддалары-биле база ол ышкаш Тыва Республиканың референдумунун, тус чер референдумунун сонгуддалары-биле каттыжышкыны Тыва Республиканың сонгудла комиссиязының шийтири-биле кылып болур.

8. Үстүнде турар сонгудла комиссияларының бодунун бүрүн эргелериниң деннелинге хүлээп алганы шийтирлерин адаанда турар сонгудла комиссиялары албан күседир, оон иштинде Тыва Республиканың сонгудла комиссиязының шийтирлерин Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртерин боттандырып турар, девискээр сонгудла комиссиязының бүрүн эргелерин доктааттынган чурум езугаар дааскан муниципалитет тургузуунун сонгудла комиссиязы албан күседир.

9. Сонгудла комиссияларының хоойлуга дүүшпес, чок болза бодунун доктааттынган бүрүн эргелерин эртерин ажылгааш, хүлээп алган шийтирлерин үстүнде турар сонгудла комиссиязы азы, суд өскертир. Ынчаарда үстүнде турар сонгудла комиссиязы ол айтырыгының талазы-биле шийтирни хүлээп алып азы өскерткен шийтирни хүлээп алган сонгудла комиссиязынче чогуур материалдарны катап өөренип көөрү-биле чорудар.

10. Сонгудла комиссиялары бодунун бүрүн эргелериниң деннелинге Тыва Республиканың күрүне эрге-чарьга органнарында болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарында хамаарылга чок.

11. Сонгудла комиссияларының бодунун бүрүн эргелериниң деннелинге хүлээп алганы шийтирлерин болгаш өске-даа актыларын Тыва Республиканың күрүне эрге-чарьгазының күсекчи органнары, күрүне албан черлериниң органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары, кандидаттар, сонгудла каттыжышкыны, сонгудла блоктары, хөй-ниити каттыжышкыны, организациялар, албан-дужаалдыг кижилер, сонгукчулар албан күседир.

12. Сонгудла комиссияларының акша-хөренги-биле хандырылганы ол ажылдарны кылып Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың хоойлузу-биле ээлчеглиг сан-хөө чылында көрдүгени акша-хөренги-биле боттандыраар.

13. Сонгудла комиссиялары Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларын эртеринге, оларның ажыл-чорудулгазын хандыраары-биле үндүртүнген, Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөренгизин ажылгаанының дугайында отчетту Россия Федерациязының хоойлужулгазының тодаралып тургусканы чурум езугаар киирер.

14. Күрүне органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары, күрүне ишти болгаш муниципалдыг албан черлери база ол ышкаш оларның албан-дужаалдыг кижилери сонгудла комиссияларының бүрүн эргелерин боттандыраарына дуза кадар, тодаргайлаарга, хоойлунун доктаадып тургусканы-биле бадылаашкын эртеринге, сонгудла документтерин архивче дамчыдырынга чедир, чок болза шылжаар хуусааның эртенге-биле узуткаарына чедир, кадагалап шылжаар бажың-балгаты, адаттынган документтерин болгаш бажың-балгатың кадагалалып, техниктиг херекселдерни, транспорт болгаш харылзаа чөпсек-херекселдерин халаска берип дузалаар.

15. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларын эртериниң дугайында шийтирни албан езузу-биле парлаан хүнүнде бодунун устав езугаар эге капиталында күрүне азы муниципалитеттин үлүү 30 хуудан ашып турар организациялар, оларның албан-дужаалдыг кижилери сонгудла комиссияларының бүрүн эргелерин боттандыраарына, тодаргайлаарга, техниктиг херекселдер, транспорт болгаш харылзаа чөпсек-херекселдери, бажың-балгат талазы-биле дуза кадар хүлээлгелиг.

16. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының талазы-биле сонгудла кампаниязының үезинде теле-, радио дамчыдылгаларының регионалдыг күрүне организациялары боттарының каналдарына Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың сонгуддалар дугайында хоойлужулгаларын тайылбырлаарына, сонгудла кампаниязының үезинде эргежок чугула сонгудла дугайында кылдынылганы боттандыраарының чурумун

база хуусааларын сонгукчуларга дыңнадырынга база ол ышкаш сонгукчуларның айтырылганына харылап бээринге Тыва Республиканың сонгудла комиссиязынга бир неделяда эфирге 10 минутадан эвээш эвес үени халаска бээр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының талазы-биле сонгудла кампаниязының үезинде неделяда бирээден эвээш эвес катап үнүп турар күрүне азы өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары неделя бүрүзүнде үнүп турар парлалга шөлүнүн чүстүн бир кезинден эвээш эвес хемчээлди халаска бээр. Сонгудла комиссиялары айттынган парлалга шөлүн Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың сонгуддалар дугайында хоойлужулгаларын тайылбырлаарына, сонгудла кампаниязының үезинде эргежок чугула сонгудла дугайында кылдынылганы боттандыраарының чурумун база хуусааларын сонгукчуларга дыңнадырынга база ол ышкаш сонгукчуларның айтырылганына харылап бээринге ажылгаар.

17. Күрүне органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары, хөй-ниити каттыжышкыны, өчүнүн бүгү хевириниң организациялары, ооң иштинде теле- болгаш (азы) радио дамчыдылга боттандырып турар организациялар, өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары база ол ышкаш айттынган органнарының организацияларын албан-дужаалдыг кижилери сонгудла комиссиялары эргежок чугула медээлерни болгаш материалдарны, беш хонук хуусааның дургузунда комиссияны киирген дилеглеринге бадылаашкын болур хүнүн мурнунда хүнден орай эвес хуусаада, бадылаашкын болур хүнүн мурнунда хүнде болгаш бадылаашкын хүнүнде — ол дораан хары бээр хүлээлгелиг. Айттынган медээлерни болгаш материалдарны комиссияларга халас бээр.

11 чүүл. Сонгудла комиссияларының тургустунарының ниити негелделери

1. Россия Федерациязының Күрүне Думаның Федералдыг Хуралының, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының, хөй-ниити каттыжышкынының депутат мандаттарының үлелгезинче кирген, кандидаттарның даңзызын депшиткен политиктиг партияларын болгаш сонгудла блоктарының саналдарына үндизилетинип, сонгудла комиссиялары тургустунар.

2. Россия Федерациязының Күрүне Думаның Федералдыг Хуралы, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталары хуусаа бетинде бүрүн эргелерин соксаткан таварылгада сонгудла комиссияларының составынче кандидаттар киирериниң талазы-биле эрге Россия Федерациязының Күрүне Думаның Федералдыг Хуралының, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының сөөлгү чыгыжының депутат мандаттарының үлелгезинче кирген кандидаттарны депшиткен сонгудла каттыжышкынына, сонгудла блоктарына артар. Ынчаарда айттынган саналдар бо Хоойлунун 12 чүүлүнүн 1 пунктузу, 13 чүүлүнүн 6 пунктузу, 14 чүүлүнүн 5 пунктузу-биле көрдүнген чурум езугаар өөренип көрдүнер.

3. Сонгудла комиссияларының составына политиктиг партиялардан, сонгудла каттыжышкынынардан, өске-даа хөй-ниити каттыжышкынынардан, сонгудла блоктарында чангыстан хөй эвес төлээлерни томуйлап болур. Политиктиг партиялар, сонгудла каттыжышкыны, өске-даа хөй-ниити каттыжышкыны, сонгудла блоктары чангыс комиссияның составынче хары угда элзэн каш кандидатураны саналдаар эргези чок.

4. Күрүне азы болгаш муниципалитеттин албан-хаакчылары сонгудла комиссияларының ниити санының үштүн биринден хөй кезин тургузуп болбас.

5. Россия Федерациязының хамаатызын сонгудла комиссиязының составына томуйлаан орган хоойлунун доктаадып тургускан негелделеринге дүүштүр айттынган Россия Федерациязының хамаатызының ол комиссияның составынче кирип ажылдарының дугайында бижимел чөпшээрелин алып хүлээлгелиг.

12 чүүл. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларын организастаарының болгаш эртериниң талазы-биле Тыва Республиканың Төп сонгудла комиссиязының тургустунар чурум болгаш бүрүн эргелери

1. Тыва Республиканың Төп сонгудла комиссиязының тургустунар чурум болгаш бүрүн эргелери Федералдыг хоойлу-биле болгаш Тыва Республиканың Төп сонгудла комиссиязының дугайында хоойлузу-биле доктааттынып тургустунар.

2. Тыва Республиканың Төп сонгудла комиссиязы:

а) Тыва Республиканың девискээринде Россия Федерациязының хамаатыларының чогуур эргелерин шын сагып турарының хыналдазын боттандыраар;

б) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртериниң талазы-биле хемчеглерниң, сонгукчуларны эрге-хоойлу талазы-биле өөредириниң, сонгудла организастап турар улустарының болгаш сонгудла комиссия-

ларының кезигүнериниң профессионал белеткелиниң, эргежок чугула парлалга продукцияларының үндүрүлгезиниң боттаныры хандыраар;

в) Федералдыг Хоойлунун болгаш бо хоойлунун көрдүнгени таварылгаларда Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының болур хүнүн тодаралып доктаадыр;

г) бүрүктетинген кандидаттарның аразына сонгудла мурнунун суртаал ажылын чорударына эфирге үени болгаш парлалга шөлүнүн хемчээлини хуваалдазынга бадылаашкыны болгаш сонгуддаларының түннелин тодаралырына база ол ышкаш бадылаашкыны болгаш сонгуддаларының түннелин парлап үндүреринге чангыс аай чурумун организастаар талазы-биле хемчеглерни боттандыраар;

д) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртериниң акшаландырышкыны организастаар талазы-биле хемчеглерни, сонгуддаларының белеткелинге болгаш эртеринге Тыва Республиканың республика бюджетинден үндүртүнген акша-хөренгини үлээр, айттынган акша-хөренгилерни тускай сорулгазының аайы-биле ажылгалының хыналдазын боттандыраар;

е) девискээр сонгудла комиссияларының сан-даңзызын бадыткаар;

ж) адаанда турар сонгудла комиссияларына методиктиг, организастаар-техниктиг болгаш эрге-хоойлу талазы-биле дуза чедирер;

з) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртеринге Тыва Республиканың республика бюджетинден үндүртүнген акша-хөренгини тускай сорулгазының аайы-биле ажылгалының хыналдазын боттандыраар;

и) адаанда турар сонгудла комиссияларының шийтирлеринге болгаш кылдынылгаларына (кылбаан чүүлдеринге) хамаарыштыр кирген хомудалдарны, билдирешкиннерни сайгарар, айттынган хомудалдар, билдирешкиннер талазы-биле чогуур шийтирлерни хүлээп алып;

к) сонгудла участоктарына чангыс аай дугаарларны тодаралып доктаадыр;

л) сонгудла блоктарын бүртүкээр;

м) Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалыга кандидаттарны, оларның бүзүреттирген кижилерин, акшаландырышкын талазы-биле бүрүн эргелиг төлээлерин бүртүкээр болгаш доктааттынган хевириниң шындыгызын тыпсыр;

н) шупту кандидаттарга сонгудла мурнунун ажыл-чорудулгазын кылырда, эрге-хоойлу талазы-биле дең байдалды сагызын хандыраар;

о) сонгудла бюллетеньнериниң, сонгукчулар даңзызының болгаш өске-даа сонгудла документтериниң хевирин доктаадып тургузар;

п) сонгудла бюллетеньнериниң сөзүтпелни бадылаар, оларның ниити санын тодаралып доктаадыр;

р) сонгудла бюллетеньнерин белеткеп кылырын хандыра болгаш девискээр сонгудла комиссияларына үндүрүп бээр;

с) сонгудла комиссияларының танмаларының хевирлерин болгаш сонгудла документтерин шылжаарының база чорудары бадылаар;

т) сонгудла комиссияларын оран-сава, транспорт, харылзаа чөпсек-херекселдери-биле болгаш сонгуддаларының материал-техниктиг өске-даа айтырылганының талазы-биле хандырылганын хынал, контрольга алып;

у) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының түннелдерин тодаралып болгаш массалыг информация чөпсектеринге дыңнадыр;

ф) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының талазы-биле катап бадылаашкыны организастаар болгаш тодаралып доктаадыр;

х) Тыва Республиканың Чазак Даргазының катап сонгуддаларын организастаар болгаш тодаралып доктаадыр;

ц) Федералдыг хоойлуларга болгаш Тыва Республиканың хоойлуларга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерин боттандыраар.

13 чүүл. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларын организастаарының талазы-биле девискээр сонгудла комиссиязының тургустунар чурум болгаш бүрүн эргелери

1. Девискээр сонгудла комиссияларының (моон ыңай — девискээр комиссиялары) тургустунарының чурум болгаш бүрүн эргелери Федералдыг хоойлу, бо Хоойлу болгаш Тыва Республиканың өске-даа хоойлулары-биле доктааттынып тургустунар.

2. Девискээр комиссиялары:

а) чогуур девискээрге Россия Федерациязының хамаатызының чогуур эргелерин сагып турарының хыналдазын боттандыраар;

б) чогуур девискээрге комиссияларының ажылдарына эргежок чугула технологтуг дериг-херекселдерниң нормативтерин сагызын хандыраар;

в) чогуур девискээрге Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртериниң акшаландырышкыны организастаар болгаш тодаралып доктаадыр;

г) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртериниң акшаландырышкыны организастаар болгаш тодаралып доктаадыр;

д) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртериниң акшаландырышкыны организастаар болгаш тодаралып доктаадыр;

е) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртериниң акшаландырышкыны организастаар болгаш тодаралып доктаадыр;

ж) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртериниң акшаландырышкыны организастаар болгаш тодаралып доктаадыр;

з) Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгуддаларының белеткелин болгаш эртериниң акшаландырышкыны организастаар болгаш тодаралып доктаадыр;

зынга сонгулда системанын хөгжүлдэин, автоматчткан чепсек-херекселдерин хөгжүлдэин болгаш ажылгала, сонгукчуларнын эрге-хоойлу талазы-биле өөредилгезин, комиссия кезижүннеринин болгаш сонгулда-ларнын өске-даа организастакчыларнын профессионалдык белеткелни хандырар;

г) чогуур девискээрге бадьлаашкыннын түннелин тодаралдып доктаадырынга чаңгыс аай чурумну сагырынын талазы-биле хемчег-лери боттандырар;

д) Тыва Республиканын Чазак Даргазынын сонгулда-ларнын белеткелни болгаш эртрилгезин сан-хөө талазы-биле хандыр-газынга Тыва Республиканын республика бюджетинден үндүртүнген акша-хөреңгини үлээр, айыттыгган акша-хөреңгини тускай сорулгазы езугаар ажылгаарын хынаар;

е) участок сонгулда комиссияларынга методиктиг, организаст-техниктиг дузаны чедирер;

ж) Тыва Республиканын Чазак Даргазынын сонгулда-ларнын белеткелни болгаш эртрилгезини сан-хөө талазы-биле Тыва Республиканын күрүненин күүсекчи эрге-чагырга органна-рынын база тус черини бот-башкарылга органна-рынын медээлерин дыйнаар;

з) участок сонгулда комиссияларынын шийтирлеринге болгаш кылдыгыларынга (кылбаан чүүлдеринге) хамаарыштыр кирген хомудалдарны, билдиришкенини сайгарар, айыттыгган хомудалдар, билдиришкенин талазы-биле чогуур шийтирлерни хүлээп алыр;

и) сонгулда участоктарынын бүрүзүнге сонгукчуларнын аңгы даңзызын тус черини бот-башкарылгазынын бүрүн эргелиг албан-дужаалдыг кижилеринин, чогуур шериг кезектеринин командирлеринин кириген медээлеринге үндөзүлөп тургузар;

к) участок сонгулда комиссияларынга хоойлу-биле доктааттыг тургустунган хуусааларында сонгукчуларнын даңзызын акт езугаар дамчыдар болгаш чедирилгезин хандырар;

л) бо Хоойлунун доктаадып тургусканы хуусааларда бүрүткелден үндүр бижиткен талоннары бээр;

м) чогуур девискээрге бадьлаашкыннын түннелдерин доктаадып тургузар, оларны массалыг информация чепсектеринге дыңнадыр, бадьлаашкыннын түннелдеринин дугайында протоколдарны ол доран Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязынга дамчыдар;

н) Тыва Республиканын сонгулда комис-сиязынче азы архивче сонгулда-ларнын белеткелни болгаш эртрирери-биле холбашкан документилерни дамчыдарын хандырар;

о) федералдыг хоойлуларга болгаш Тыва Республиканын хоойлуларынга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелери боттандырар.

14 чүүл. Тыва Республиканын Чазак Даргазынын сонгулда-ларнын организастаары-нын талазы-биле участок сонгулда комисси-я-рынын комиссиязынын тургустунар чуруму болгаш бүрүн эргелери

1. Участок сонгулда комиссияларынын комиссиязынын тургустунар чуруму болгаш бүрүн эргелери Федералдыг хоойлу, бо Хоойлу болгаш Тыва Республиканын өске-даа хоойлулары-биле доктааттыг тургустунар.

2. Участок сонгулда комиссиязы:

а) чурттакчы чоңаа участок сонгулда комиссиязынын ажылдаар үезин, адресин, телефонун дугаарын база ол ышкаш бадьлаашкыннын болур черин, хүнүн, үезин дыңнадыр;

б) сонгукчуларнын даңзызын ылавылап хынаар, сонгукчуларны ол даңзы-биле таньш-тырар, ол даңзыча частырылгалар болгаш шын эвес чүүлдер дугайында кирген билдиришкени-нерни сайгарып көөр;

в) бадьлаашкын болур оран-саванын, бажыннын, бадьлаашкын хааржактарынын болгаш өске-даа дериг-херекселдеринин белет-келни хандырар;

г) бүрүткеттинген кандидаттарнын дуга-йында девискээр сонгулда комиссиязындан келген медээлерни сонгукчуларга дыңна-дырып хандырар;

д) участок сонгулда комиссиязынын девискээринге сонгулда мурнунун суртаал азынын чорударынын чурумун сагып турарын хыналдага алыр;

е) бо Хоойлунун доктаадып тургусканы хуусааларда үндүр бижиткен дугайында шындыгыларны бээр;

ж) бадьлаашкын хүнүнде сонгулда участогунга бадьлаашкынны организастаар;

з) үннерин санаашкын чорудар, сон-гулда участогунга бадьлаашкыннын түннелин доктаадып тодаралдыр, бадьлаашкыннын түннелдеринин дугайында протоколду тургузар болгаш ону девискээр сонгулда комиссиязынга дамчыдар;

и) сонгулда участогунга бадьлаашкыннын түннелдерин чарлаар болгаш шындыгы болгаш бадьлаашкыннын эртин турарын хайгаарал турган кижилерге бээр, азы айыттыгган хоолгаларны оларга шындыгы бадьлап бээр;

к) бодунун бүрүн эргелеринин деннелинге сонгулда дугайында күштүг болуп турар хоойлужудулганы үрээнини талазы-биле

кирген хомудалдарны (билдиришкенин) сайгарып көөр болгаш айыттыгган хомудалдар (билдиришкенин) талазы-биле чогуур шийтирлерни хүлээп алыр;

л) чурум үрээшкенин эскерип билип каанда, административтиг чурум үрээшкенин дугайында протоколдарны тургузар (ыңдыг протоколдарга материалдарны белет-кээр) болгаш административтиг чурум үрээшкенин дугайында протоколдарны хоойлужудулгага дүүштүр эрге-хоойлу камгалаар органнарже азы судче чорудар;

м) сонгулда-ларнын белеткелни болгаш эртрирери-биле холбашкан документилерни кадагалап шыгжаарын база үстүнде турар комиссияларже дамчыдарын хандырар;

н) федералдыг хоойлулар болгаш Тыва Республиканын хоойлуларыга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелери боттандырар.

15 чүүл. Сонгулда комиссияларынын кезижүннеринин бүрүн эргелери, ажыл-чорудулгазын организастаары

Сонгулда комиссияларынын ажыл-чорудулгазы Федералдыг хоойлу-биле болгаш анаа дүүштүр хүлээп алдыгган бо Хоойлу база Тыва Республиканын өске-даа хоойлулары езугаар боттаныр, а сонгулда комиссияларынын бүрүн эргелери Федералдыг хоойлу-биле болгаш анаа дүүштүр хүлээп алдыгган бо Хоойлу база Тыва Республиканын өске-даа хоойлулары чурумчуттунуп доктааттынар.

4 эге.

Кандидаттарны депшидерин болгаш бүрүткээри

16 чүүл. Кандидаттарны депшидеринин эргези

1. Бадьлаашкын хүнүнде 30 хар четкен Россия Федерациязынын хамаатызы Тыва Республиканын Чазак Даргазынын албан-дужаалыга дорт депшиттирип болур. Кандидаттарнын дорт депшидилгези бодун боду депшидени-биле, сонгукчулар каттыжышкы-нын депшидени депшидени-биле, сонгулда блоктарынын депшидени-биле боттанып болур.

2. Тыва Республиканын Чазак Даргазынын албан-дужаалын ээлеп турган хамааты айыттыгган албан-дужаалдан бодун күзели-биле азы Тыва Республиканын Улуг Хуралынын Хоойлужудулга палатасынын анаа бүзүрелин чиктени илереткени холбаштыр үнген, чок болза айыттыгган албан-дужаалдан Россия Федерациязынын Президентинин шийтири-биле хостаткан турган болза, айыттыгган байдалдарнын тодараттыг доктааттыганы-биле холбаштыр сонгулда-ларга кандидат кылдыр ону депшидил болбас.

3. Россия Федерациязынын Конституциязынга, Федералдыг хоойлуга, Тыва Республиканын Конституциязынга болгаш бо Хоойлуга дүүштүр идепкей чок сонгуур эргелиг Россия Федерациязынын хамаатызы Тыва Республиканын Чазак Даргазынын албан-дужаалыга кандидат кылдыр депшиттирип болбас.

4. Тыва Республиканын Чазак Даргазынын сонгулда-ларыга кандидат кылдыр депши-деринге кандидат бодунун чепсээрелин депши-дилгенин чаңгыстан хөй эвес эгелекчизинге бээр.

17 чүүл. Кандидаттарны депшидеринин чурум байдалы

1. Тыва Республиканын Чазак Даргазынын албан-дужаалыга кандидат кылдыр депши-денин дугайында Тыва Республиканын сонгулда комиссиязынга бо Хоойлунун 1 капсырылгазынга дүүштүр бижимел дыңна-дышкыны кириер.

2. Хоойлу-биле көрдүнгени бо чүүлдүн 1 пунктузунда айыттыгган дыңнадышкынны болгаш депшиттирген кижинин сонгуттурар дугайында бижимел хевирге билдиришкени Тыва Республиканын сонгулда комиссиязынга киргенин соонда, кандидатты депшиттирген деп санаар, кандидаттын эргелери болгаш хүлээлгелерин анаа тыпсыр. Ол билди-ришкени бодунун намдарындан (фамилиязы, ады, адазынын ады, төрүтүнген хүнү, аыи, чыы, ажылдап азы албан эртририп турар чери, албан-дужаалы, ажылдап азы албан эртририп турар чери чок таварылгада — кылып турар чүүлүнүн хевирин) чурттап турар черинин адресин, бодун бадьткап турар докумен-тинин хевирин, номерин болгаш сериязын, ол документини берген органнын адын азы кодун болгаш ону үндүрүп берген хүнүн, аыи, чыы, кандидатты шийтирип турганынын дугайында медээлерни, кайы чурттуң хамаа-тызы болуп турары, оң иштинде кайы даш-тыкы чурттуң хамаатызы болуп турарын, каштын хүнүнде, кайы айда, каш чылда, кандыг үндөзүннер-биле даштыкы чурттуң хамаатызы алпарганын айтыр болгаш сонгуттурган таварылгада Тыва Республиканын Чазак Даргазынын эрге-байдалы-биле чергелештир чоруттунмас ажыл-чорудулгазын соксадыр дугайында хүлээлгезин билдиришкениге айтыр. Кандидат бодунун Хоойлу-биле тодарат-тыг доктааттыгган чурум езугаар бүрүткет-тинген, чаңгыстан хөй эвес хөй-ниити катты-жышкынында кирип турарын дыңнадыр эргелиг болгаш ол хөй-ниити каттыжышкы-нын бодунун эрге-байдалын бо чүүлдүн 1 пунктузунда айыттыгган дыңнадышкын-биле

кады, хөй-ниити каттыжышкынын үргүлчү күштүг болуп турар удуртукчу органынын шындыгканы, айыттыгган медээлерни бадьткап турар документини кириер.

3. Бо чүүлдүн 1 пунктузунда айыттыгган дыңнадышкын-биле кады Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязынга канди-даттын орулгаларынын хемчээлин болгаш оң үнүп турар дөстөрүнүн дугайында, эт-хөрең-гизинин дугайында, кандидаттын эргезинге кирип турар өңчүнү (оң иштинде бир кижик-биле кады өңчүзүнү), банкыларда шыгжамыр-ларынын, өртек-үнелиг саазыннарынын дугайында медээни кириер. Сонгулда-лар эртер хүнү тодаралдып доктааткан чылдын мурнунда чылда кандидаттын үндүрүг декларациязынын хоолгазынын хевиринге (үндүрүг органнын демдеглээни-биле), оң орулгаларынын хемчээлинин дугайында болгаш орулгаларынын үнүп турар дөстөрүнүн дугайында медээни кириер. Бир эвес хоойлу-жудулга езугаар кандидат болуп турар Россия Федерациязынын хамаатызы орулгаларынын дугайында декларацияны бээр албан эвес алпарган таварылгада орулгаларынын хемчээ-линин дугайында (пенсия, пособие, өске-даа телевилер-биле кады) тайылбыр медээни сонгулда-лар эртер хүнү тодаралдып доктаат-кан чылдын мурнунда чылда юридиктиг эргелиг болгаш (азы) хуу эргелиг кижилерге чогуур телевилерни боттандырып турар организасталарнын федералдыг хоойлу езугаар үндүрүг агентилеринин тайылбыр медээни кириер. Бо пунктуда айыттыгган кандидатка хамаарып турар эт-хөреңгизинин дугайында медээлерни болгаш өске-даа медээлерни, бо Хоойлунун № 2 капсырыл-газынга дүүштүр оң хевир-биле кириер. Бир эвес кандидат сонгулда-лар эртер хүнү тодаралдып доктааткан чылдын мурнунда чылда бир чылдын дургузунда бо пунктуңуң езугаар медеглээр ужурулгу орулгаларны албаан база (азы) оң эт-хөреңгизи чок, эт-хөреңгилери талазы-биле хүлээлгелери чок болуп турар таварылгада, ол дугайында медээлерни кандидаттын чогуур сонгулда округунга сонгуттурар дугайында билдириш-кенинге айтыр.

4. Бо чүүлдүн 1-3 пунктуларында айыт-тыгган документилерни кандидат боду кириер хүлээлгелиг. Бо чүүлдүн 1-3 пунктуларында айыттыгган документилерни, бир эвес кандидат аарый берген азы буруудаттырган болгаш каразыттырган кижилер турар черлерге турган таварылгаларда, (ыңчаарда бижимел хевирде билдиришкенинде кандидат-тын холунун үжүүнүн шындыгын нотариус азы кандидаттын эмнедип турары стационарлыг баш удур эмнеэр албан черинин админи-страциязы-биле азы буруудаттырган болгаш каразыттырган кижилер турар албан черинин администрациязы-биле бадьткаан турар) Федералдыг хоойлу-биле доктааттыг тургустунган өске-даа таварылгаларда кандидаттын дилээ-биле өске кижилер кирип болур.

5. Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязы бо чүүлдүн 2 болгаш 3 пунктула-рынга дүүштүр киртинген медээлеринин шындыгын хынаарынын дугайында дилег бижикти чогуур органнарже чорудар хүлээл-гелиг. Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязынын кирген бижинде айыттыгган медээлеринин шындыгын талазы-биле хынал-даны чогуур органнар кылып болгаш хынал-даны түннелдерин он хонук хуусааның дургу-зунда Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязынга дыңнадыр хүлээлгелиг.

6. Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязы кандидаттарнын депшиттирип тургаш киргени боттарын дугайында медээлерни, тодараттыг тургустунган хем-чээлге, массалыг информация чепсектеринге сонгукчуларга парлап тургаш, дыңнадыр.

7. Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязы кандидаттарнын кирген доку-ментилеринде тодараттыгган шын эвес фактыларын дугайында медээлерин масса-лыг информация чепсектеринге дамчыдар.

18 чүүл. Кандидаттын бодун боду депши-дер чуруму.

Тыва Республиканын Чазак Даргазынын албан-дужаалыга кандидат кылдыр бодун депшидерде, кандидаттар ол дугайында Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязынга дыңнадыгы кылгаш, оң соонда бодун боду депшиткен кандидатты деткири-биле хол үжүүн чыыр азы сонгулда долаазын кириер.

19 чүүл. Сонгулда каттыжышкынынын болгаш сонгулда блоктарынын канди-даттарны депшидери.

1. Тыва Республиканын Чазак Даргазынын албан-дужаалыга кандидаттарны сонгулда каттыжышкыны болгаш сонгулда блоктары депшидер эргелиг. Сонгулда катты-жышкыны болгаш сонгулда блоктары чүгле чаңгыс кандидатты депшидер эргелиг.

2. Тыва Республиканын Чазак Даргазынын албан-дужаалыга кандидаттарны депшидерин политиктиг партиялар «Политиктиг партиялар дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр боттандырар. Өске нитилел каттыжышкы-ны боттарынның съездилеринге (конфе-ренцияларынга, хуралдарынга), оларнын девискээр салбырларынга чажыт бадьлааш-кын-биле кандидаттарны депшидер база ол ышкаш кандидаттарны депшидеринге

политиктиг партияларга Федералдыг хоой-лунун киргени негелделерин сагыр.

3. Тыва Республиканын Чазак Даргазынын сонгулда-ларнын эртрирер хүнү тодараттыг доктааттыгган дугайында шийтир албан езузу-биле парлаттыгган соонда, сонгулда блоктары тургустунар.

4. Сонгулда блоктарынче хоойлу-биле доктааттыг тургустунган чурум езугаар сонгулда каттыжышкынындан аңгыда, устанды сонгулда-ларга киржи көрдүнген хөй-ниити организасталарнын хевиринге тургустунган бүгү россия чергелиг хөй-ниити каттыжышкыны азы хөй-ниити шимчээш-кенин кирип болур. Айыттыгган хөй-ниити каттыжышкынын азы хөй-ниити шимчээш-кенин хевиринге тургустунган, чок болза устанды сонгулда-ларга киржи көрдүнген кылдыр негелделерни болгаш өскерилге-лери кирген бүгү россия чергелиг хөй-ниити каттыжышкыны Федералдыг хоойлуга дүүштүр бадьлаашкын болур хүнге чедир бир чылдан орай эвес хуусаада, Тыва Республиканын Чазак Даргазынын бүрүн эргелерин хуусаа бетинде сокатканы-биле холбаштыр Тыва Республиканын Чазак Даргазынын сонгулда-ларын чарлап дыңнаткан таварылгада бадь-лаашкыга чедир алды айдаан эвээш эвес хуусаада бүрүткеттинген турар ужурулгу.

5. Хөй-ниити организасталарнын азы хөй-ниити шимчээшкенин хевиринге тургустунган дараазында хөй-ниити каттыжыш-кыны сонгулда блоктарынче кирип болбас:

а) Россия Федерациязынын хоойлужудулга-зынга дүүштүр профессионал эвилел, чүдүлге эвилели, ачы-буян организасталы, национал-культура автономиязы кылдыр бүрүткеттинген каттыжышкыны;

б) устанды чүлге профессиязын, нацио-налын, тускай сөөк улустун бөлүүн, сөөк-язын болгаш (азы) шажын-чүдүлгенин, хү-рээ-хииттин демдээн (демдектерин) барым-даалап кезижүну болур кылдыр көрдүнген каттыжышкыны;

в) Федералдыг хоойлуга айыттыгганы-биле тускай политиктиг характер чок катты-жышкыны;

г) делегей чергелиг хөй-ниити катты-жышкыны.

6. Сонгулда блоктары хевирлеттинип тур-густунганын соонда, Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязынга дорт бүрүткелдир. Сонгулда блогун бүрүткелдинге оң бүрүн эргелиг төлээзи Тыва Республиканын сонгу-лда комиссиязынга дараазында документилерни кириер:

а) сонгулда блоктарынче кирип турар бүгү россия чергелиг хөй-ниити каттыжышкынынын нотариус-биле бадьткааны устанды устандындан аңгыда;

б) сонгулда блогунче политиктиг партия-ларнын болгаш өске-даа бүгү россия чергелиг хөй-ниити каттыжышкынынын киргени, юридиктиг эргелиг кижилерин чаңгыс аай күрүнө реестринче киргенин бадьткаан бижикти, оларнын документилеринин нота-риус-биле бадьткааттыгган хоолгалары;

в) сонгулда блогунче политиктиг партия-ларнын болгаш өске-даа бүгү россия чергелиг хөй-ниити каттыжышкынынын киргенин дугайында съездилерин (конференция-ларнын) шийтиренин протоколдары;

г) политиктиг партияларнын болгаш өске-даа бүгү россия чергелиг хөй-ниити катты-жышкынынын төлээлеринин адын сал-ганы болгаш ол политиктиг партияларнын болгаш өске-даа бүгү россия чергелиг хөй-ниити каттыжышкынынын таңмазы-биле шындыгтыгган сонгулда блогун тургузарынын дугайында чепсээржилгези;

д) сонгулда блогунун долу болгаш кыска адынын (чедиден хөй эвес сөстөн тур-густунган) дугайында медээлер.

Сонгулда блогунче кирип турар сонгулда каттыжышкыны Тыва Республиканын Чазак Даргазынын сонгулда-ларынга өске сонгулда блоктарынче кирип азы бот-тускай-лаң сонгулда каттыжышкыны кылдыр киржи болбас.

7. Сонгулда блогун долузу-биле ажылгаар.

8. Сонгулда блогун оң тургустунганы-биле сонгулда блогунун органын азы олче кирип турар сонгулда каттыжышкынын органын сонгулда кампаниянын үезинде сонгулда блогунун мурнундан төлээледир хүлээлгелиг.

9. Тыва Республиканын Төп сонгулда комиссиязынын негелдизи-биле бүрүткеттирип турар органнар негелдени алган хүнүнден эгелеп он хонуктан эвээш эвес хуусаада айыт-тыгган комиссияге сонгулда каттыжыш-кынынын даңзызын кириер база ол ышкаш негелдени алган хүнүнде байдалдын талазы-биле бо чүүлдүн 4 болгаш 5 пунктуларынын негелделеринге харыны кириер.

10. Сонгулда каттыжышкынынын ады устанды айыттыгган политиктиг партиянын азы оон өске хөй-ниити каттыжышкынын ады болур.

11. Сонгулда блогунун ады, оң иштинде чедиден хөй эвес сөстөн тургустунган кыска ады, ол сонгулда блогунче кирип турар хөй-ниити каттыжышкынын төлээлеринин съездизинге, (конференциязынга) тодарат-тынар. Сонгулда блогунун адына, ол негелте

азы оон бедик деңгелге бүртүктеткен, ол сонгулда блогунче кирбейн турар база ол ышкаш оон эрте Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларына бүртүктетирген өске сонгулда блогунун адын ажыглап болбас. Тодаргай кижиниң ады болгаш фамилиязы-биле, күрүнениң болгаш муниципалитеттин албан-дужаалынын ады-биле сонгулда блогун адаарын болдурбас.

12. Сонгулда каттыжышкыны, сонгулда блогу Тыва Республиканың сонгулда комиссиязынче бодунун эмблемазын кирирер эргелиг. Ынчаарда сонгулда каттыжышкыны чүгле бодунун уставында утказын тодаралдып бижээни эмблемазын кирирер эргелиг. Сонгулда блогу олче кирип турар сонгулда каттыжышкынының кайы-бирээзиниң эмблемазын азы оон өске эмблеманы, Тыва Республиканың Чазак Даргазының, чок болза күрүне эрге-чагыргазының федералдыг органнарының бо эртип турар азы оон мурунда болуп турган сонгулдаларына кандидаттарны депшиткен өске-даа хөй-ниити каттыжышкынының уставында утказын тодаралдып бижээни эмблемаларындан болгаш бо сонгулдаларда кандидаттарны депшидип турар сонгулда блоктарының эмблемаларындан аңгыда, эмблеманы кирирер эргелиг. Сонгулда каттыжышкынының болгаш сонгулда блогунун сүлде демдээ Россия Федерациязының күрүнениң тутун, Россия Федерациязының күрүнениң сүлде демдээн, Россия Федерациязының күрүнениң ыдык ырын, Тыва Республиканың күрүнениң тутун, Тыва Республиканың күрүнениң сүлде демдээн, Тыва Республиканың күрүнениң ыдык ырын база ол ышкаш Россия Федерациязының өске-даа субъектилериниң, муниципалитет тургузуттарының, даштыкы күрүнелериниң туктары, сүлде демдектерин, ыдык ырларын, шажын-чүдүлгезиниң сүлде демдектерин болгаш национал сагыш-сеткилин дорамчылап бактавас, мезү-бүдүш талазы-биле ниитилелде доктааттынган нормаларны болгаш интеллектуалдыг өнчүге эргени үрөвес ужурлуг.

13. Сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блоктары аттарын болгаш эмблемаларын Тыва Республиканың сонгулда комиссиязынче кириргенин соонда, оларны ескертирин болдурбас.

20 чүүл. Кандидатты деткири-биле хол үжүүн чыгыр

1. Кандидатты деткири-биле хол үжүүнүн чыылдазы Федералдыг хоойлунун болгаш бо Хоойлунун доктаалдып тодаратканы чурум езугаар чоруттунуп болур. Кандидатты бүртүктеринге эргежок чугула хол үжүүнүн ниити саны Тыва Республиканың девискээринде бүртүктеткен сонгукчуларның санының ийи хуузунун холунун үжүү чыгдынган турар ужурлуг.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалыга кандидатты деткири-биле хол үжүүнүн чыылдазы, кандидатты депшиктениниң дугайында дыңнадышкыны Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының хүлээп алган хүнүнүн эртинде хүнден эгелээр. Хол үжүү салыр хуудустар кандидаттың сонгулда фондузунда акша-хөренгизи-биле белеткеттинер ужурлуг.

3. Тыва Республиканың девискээринде сонгукчуларның аразындан чүгле идепкейлиг сонгуур эргелиг сонгукчуларының холунун үжүүн чыгыр.

Күрүнениң эрге-чагырга органнарының, тус черниң бот-башкарылга органнарының, өнчүнүн бүгү-ле хевирлериниң организацияларының эргелел органнарының, албан черлериниң, сонгулда комиссияларының шийтирилг үнүт бадьлаар эргелиг кежигүннериниң хол үжүү чыылдазына кирижин, сонгукчуларның холунун үжүү салыры-биле албадал кылып база хол үжүү салганы дээш кандыг-даа хевириниң шагнаалын тпсырын болдурбас. Хол үжүүнүн чыылдазын ажыл үезинде ажыл черлеринге, шалың болгаш пенсиялар, пособиелер база өске-даа социал төлевирлер үлеп турар үеде хол үжүүнүн чыылдазын чорудары хорутлуг.

4. Сонгукчуларның холунун үжүүн чыгыр эргени хол үжүүнүн чыылдазын чорудуп турар үеде назыны он сес хар четкен, бодун башкартынып шыдаар Россия Федерациязының хамаатызынга чөпшээрээр. Кандидат хол үжүүнүн чыылдазын чорудуп турар кижиниң ады хол үжүүнүн чыылдазының дугайында керээни чарып ап болур. Ол ажылдың төлевирин, чүгле кандидаттың сонгулда фондузун дамчыштыр боттандырар.

5. Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалыга кандидатты деткиринге хол үжүү салыр хуудус бо Хоойлунун №3 капсылгызында хевир езугаар белеткеттинер. Сонгукчу бодунун холунун үжүүн салыр болгаш ону салганының хүнүн, айын, чылын, бодунун фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын (хол үжүү салыр турар хүнде 18 хар назылыг сонгукчу – немей төрүттүнген хүнүн болгаш айын), чурттал турар чериниң адресин, паспортунун азы ону солуп турар документизиниң сериязын, дугаарын база ону тывысканының хүнүн, айын, чылын хол үжүү салыр хуудуска айтыр. Сонгукчулар дугайында айыттыгандар медээлерни хол үжүү чыгыр хуудуска кандидатты деткири-биле хол

үжүүн чыгыр турар кижини сонгукчулунун дилээ-биле бижип каап болур. Айыттыгандар медээлерни чүгле хол-биле бижип долдурар. Хол үжүү салган хүнүн, айын, чылын болгаш холунун үжүүн сонгукчу боду салыр. Хол үжүү салыр хуудустарың карандаш-биле долдурарын болдурбас.

6. Бир эвес кандидат шийтирип чоран болза, ол медээлер хол үжүү чыгыр хуудуска айыттыгандар турар. Оон аңгыда кандидаттың даштыкы күрүнениң хамаатызы болуп турарының дугайында медээни чогуур күрүнениң адын айыттышаан, хол үжүү чыгыр хуудуска кыр бижирер.

21 чүүл. Кандидатты бүртүкээр-биле сонгулда документилерин кирирер

1. Кандидатты бүртүкээр-биле кандидат азы сонгулда каттыжышкынының сонгулда блогунун бүрүн эргелиг төлээзи бадьлаашкын хүнүнге чедир 40 хонуктан орай эвесе, тус чериниң шак-үези-биле 18 шак 00 минутага чедир Тыва Республиканың сонгулда комиссиязынга дараазында документилерин кирирер:

а) кандидатты депшиктенин деткири-биле сонгукчуларның холунун үжүүн салган хуудустарын (бир эвес хол үжүүнүн чыылдазы кандидаттың бүртүктеринге эргежок чугула херек болза) папка хевирлиг кылдыр дептер-жидип болгаш дугаарлаан хевирге;

б) Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының доктаалдып тургусканы езугаар сонгукчуларның холунун үжүүн чыгган түннелдериниң дугайында протоколду (бир эвес хол үжүүнүн чыылдазы кандидаттың бүртүктеринге эргежок чугула херек болза) саазынга парлаан хевирге ийи экземплярга база машинага номчуп болур хевирге;

в) кандидат дугайында оон мурунда Тыва Республиканың сонгулда комиссиязынга кирирген медээлерге ескерилге кириргениниң дугайында;

2. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязынга кирирер, кандидатты деткири-биле хол үжүү салыр хуудустарда салганы хол үжүүнүн саны бо Хоойлу-биле доктаатканы хол үжүүн бүртүктеринге эргежок чугула санындан ажып болур, ыналча-даа 25 хуудан хөй эвес болур ужурлуг.

3. Сонгулда документилерин хүлээп ап тура, Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы хол үжүү салган хуудустарыг папка бүрүзүн Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының танмазы-биле шынызыдар, сонгулда хуудустарының саны сонгукчуларның хол үжүү чыгганының түннелдериниң дугайында протоколда айыткан саны-биле дүүшкенин кылнаар, а оон соонда хүлээп алганы хол үжүү салган хуудустарының база хол үжүүн айтып меделгезен санын, оларны хүлээп алганының хүнүн, айын, чылын база үезин айыттышаан, кандидатка, сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун, сонгукчуларның деткимче бөлүүнүн бүрүн эргелиг төлээзинге бижимел бадьтталды бээр. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы бодунун ээлеп ажылдап олурары бажың-балгадыга кандидаттың, кандидатты депшидип үндүрген сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун, сонгукчуларның деткимче бөлүүнүн бүрүн эргелиг төлээзи келирин кызыгаарлаар азы бүртүктеринге эргежок чугула сонгулда документилерин, бир эвес документилерни бо чүүлдүн 1 пунктузунда айыткан үеде эккелгенде, бо улусту хүлээп алырындан ойталаар эргези чок.

22 чүүл. Сонгулда долаазы

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларын эрттирип турар үеде кандидатты деткири-биле сонгукчуларның холунун үжүүнүн чыылдазын кандидаттың шийтири-биле чорутпас, а кандидаттың бүртүкелни Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы ол кандидаттың Тыва Республиканың сонгулда комиссиязынче кирирген сонгулда долаазынга үндөзилеп боттандырар.

2. Ол кандидатты деткири-биле сонгукчуларның холунун үжүүнүн чыылдазы чоруп турары сонгулда долаазын кирип тургаш бүртүктеринден ойталаарыга барымдаа азы үндөзин чылдагаан болбазы ышкаш, сонгулда долаазының кириптези, кандидатты деткири-биле сонгукчуларның чыгган холунун үжүүнүн үндөзилеп, кандидатты бүртүктеринге үндөзин чылдагаан болбас.

3. Сонгулда долаазы кандидаттың сонгулда фондузунда акша-хөренгизинден чангыс угда долу хемчээлге бо Хоойлунун 24 чүүлүнүн 1 пунктузунун доктаалдып тургусканы үезинде кирирер.

4. Бир эвес бүртүктеринге кандидат бадьлаашкының түннелдери-биле сонгуппаан болгаш бадьлаашкыга киришкен сонгукчуларның беш хуудан эвээш кезиниң үнүн алганда, кандидаттың кириргени сонгулда долаазы бо хонуктан эвээш эвес хуусаада Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгалыг кезээнге шилчиттинер. Бүртүктеттирген кандидаттың кандыг-даа албадаашкын байдалы чокка кандидат кандидат кылдыр бүртүктеринден ойталаан, кандидат бодунун кандидатуразын дүжүрген, сонгулда блогу болгаш сонгулда каттыжышкыны кандидатты дедир кыйгырткан таварылгаларда, бир эвес ол дедир кыйгыртылга бо Хоойлунун 28 чүүлүнүн 4 пунктузунда айыттыгандар байдалдарга чедирген азы сонгулдаларын катал эрттирерин

тодаралдып доктаатканда болгаш бо Хоойлунун 67 чүүлүнүн 3 пунктузу-биле көрдүнгени үндөзиннер-биле кандидат бүртүккелден дүшкен таварылгада сонгулда блогу Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгалыг кезээнге шилчиттинер. Өске таварылгаларда оон иштинде, сонгулданың түннелдерин күш чок деп санаанда, Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түннелдерин албан езузу-биле парлап дыңнаткан хүнүнден эгелеп беш хонуктан орай эвес хуусаада, чогуур сонгулда фондузунче сонгулда долаазын эгидер.

5. Бо Хоойлунун доктаалдып тургусканы кандидаттың сонгулда фондузунун акша-хөренгизиниң чарыгдалдарының болур-чогуур хемчээлини он беш хуузун сонгулда долаазының хемчээли тургузар.

6. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында ажыткан тускай агар санынче, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларын эрттирер хүнүн доктаалдып тодараткан доктаалының күшүтү болуп эгелээн хүнүнден эгелээш, кандидат сонгулда долаазын чеди хонук хуусаада кирирер.

Айыттыгандар агар санын ажытканы база ол агар санга операциялар кылганы дээш банк ачы-дузазының төлевирин чорутпас. Айыттыгандар агар санга акша-хөренгени ажыглааны дээш банк хуулар төлевес. Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбыры сонгулда долаазы кылдыр шилчиттирген акша-хөренгени, чогуур төлевир документизин алган хүнүнүн соонда, дараазында банк операциялары кылдыр хүнден орайтатпайн шилчидер. Ынчаарда туду акша чок төлевирни боттандырарына хуусаазы ийи банк операциязы чорудар хүнден көвүдөвес ужурлуг.

7. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында ажыткан тускай агар санының дугаарын (реквизиттерин) кандидатка сонгулда долаазын кирирер-биле оон сонгулдага киририниң дугайында билдиришкенин ап тургаш дыңнадыр, а бир эвес ол үеде ыңдыг агар сан ажыттылмаан болза, оон ажыттыганының соонда саадатпайн, дораан дыңнадыр.

8. Кандидат сонгулда фондузунче шилчиткени акша-хөренгизин сонгулда долаазына кириштирери-биле деп демдегелеп, азы ыңдыг демдегелеп чокка-даа ажыглаар эргелиг. Кандидат сонгулда долаазын кирип тура, төлевирни кайнаар чорударын, бодунун фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын айтыр. Бир эвес кандидат сонгулда долаазыга кирирер-биле сонгулда фондузунда сонгулда долаазына кирирер-биле деп айыттыгандар акша-хөренгизин ажыглаан болза, ыңдыг кандидат сонгулда долаазынче акша-хөренгизин Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында ажыткан тускай агар санынче шилчидип тургаш, бижимел хевирге кандидаттың тускай агар санынче ол акша-хөренгилерин кирип турар дөзүн (дестерин) Тыва Республиканың сонгулда комиссиязынга дыңнадыр: хамаатыларга — фамилиязын, адын, адазының адын, чурттал турар чериниң адресин, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, а юридиктиг эргелиг кижилерге — агар санын адын, банкыда дугаарын (реквизиттерин) дыңнадыр.

9. Сонгулда фондузунче акша-хөренги чорудуп турар хамаатылар болгаш (азы) юридиктиг эргелиг кижилер ол акша-хөренгилер азы ол акша-хөренгилериниң айыттыгандар кезин сонгулда долаазына кириштирер деп айтыр эргелиг. Бо таварылгада кандидат чогуур акша-хөренгени сонгулда долаазына кириштиреринден аңгыда, өске сорулталарга ажыглаар эргези чок. Ол сонгулда долаазына кириртинген акша-хөренгилер азы ол акша-хөренгилериниң кезин ажылаттылмай барганда, кандидат кандидаттарны бүртүктериниң хуусаазы төнген хүнүнден эгелеп он хонуктан орайтатпайн (аай-дедир чорудар чарыгдалдарын тыртканы-биле) юридиктиг эргелиг кижилерге болгаш хамаатыларга (ону шилчиткен) эгидер.

10. Кандидат бо чүүлдүн 3 пунктузунун доктаалдып тургусканы түнүнден хөй түннү Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында тускай агар санынче шилчиткен болза, сонгулда долаазын кириргенин соонда, он хонук хуусаа дургузунда акша-хөренгениң артыкшылын Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы кандидаттың сонгулда фондузунче эгидер.

11. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы тускай агар санынче кандидаттың шилчиткени акша-хөренгилерин, оларны шилчиткен хүнүнден эгелеп чээрби хонуктан эвээш эвес хуусаада дараазында таварылгаларда шилчидер:

а) кандидат сонгулда долаазына кирирер-биле Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында тускай агар санынче бо чүүлдүн 3 пунктузунун доктаалдып

тургусканы түнүнден эвээш түннү кириргенде;

б) сонгулда долаазын Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында тускай агар санынче, кандидаттарның документилерин бүртүкээр хуусаазы эрте бергенде, кандидат шилчиткенде;

в) сонгулда фондузундан сонгулда долаазына кириштирери-биле акша-хөренгени бо Хоойлунун доктаалдып тургусканы чурумун сагыйа кириргенде;

г) Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы сонгулда документилерин кирип тура, сонгулда долаазының төлевирин шилчиткениниң дугайында документини, кандидатты бүртүкээринге эргежок чугула документилерин кирип тура, Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында тускай агар санында сонгулда долаазына акша-хөренгизин турда кирирээрде.

12. Бир эвес кандидаттың бүртүкелин сонгукчуларның кириргени хол үжүктөргө үндөзилеп кылган таварылгада Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында тускай агар санында сонгулда долаазына ол кандидаттың кириргени акша-хөренгизин кандидаттың сонгулда фондузунче, кандидаттың бүртүктерин хүнүнден эгелеп он хонуктан көвей эвес хуусаада эгидер.

13. Кандидаттың Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында тускай агар санында сонгулда долаазы Тыва Республиканың сонгулда комиссиязындан сонгулда фондузунче кирип келген хүнүнден эгелеп он ажыл хүнүнү дургузунда сонгулда фондузунче чүгле сонгулда долаазына кириштирери-биле деп айытканы-биле кирирген акша-хөренгени ону шилчиткен хамаатыларга болгаш юридиктиг эргелиг кижилерге (аай-дедир чорудар чарыгдалдарын тыртканы-биле) эгидер.

Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының эгиткени сонгулда долаазын артан кезин, бир эвес ыңдыг артыкшыл бар болза, кандидаттың сонгулда фондузунда чарыгдалдылмаан акша-хөренгизинче кирирер.

14. Сонгулда долаазы кылдыр кирирген акша-хөренгени республика бюджетинче шилчидилгезин азы кандидаттарның сонгулда фондуларынче эгидилгезин Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының шийтиринге үндөзилеп, Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбыры боттандырар. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы сонгулда долаазы кылдыр кириртинген акша-хөренгени, бо чүүлдүн доктаалдып тургусканы чурумундан өскээр ажыглап, башкаар эргези чок.

23 чүүл. Хол үжүү салыр хуудустарда кирген медээлерниң база кандидаттарның, политиктиг партияларның, сонгулда блоктарының, кирип келгени сан-медээлерниң ылап шынынын хынаары

1. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы Федералдыг хоойлунун болгаш бо Хоойлунун кандидаттарны депшидеринге көрдүнген чурумун сагаанын хынаар. Бир эвес кандидат, сонгулда каттыжышкыны, сонгулда блогу кандидатты деткири-биле чыгдынган хол үжүктөрин, хол үжүү салыр хуудустарны кирирген болза, Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы хол үжүүнүн чыылдазының чурумун сагаанын, хол үжүү салыр хуудустарны шын долдурганын, сонгукчуларның дугайында сан-медээлерниң болгаш оларның хол үжүү салыр хуудустарда холунун үжүүнүн ылап шынынын хынаар. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы Федералдыг хоойлуга болгаш бо Хоойлуга дүүштүр кандидаттың, кандидатты депшиткен сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун кирип келгени намдарының база өске-даа сан-медээлерниң ылап шынынын хынаар эргелиг.

2. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы бо Хоойлу-биле дүүштүр кирирген сан-медээлерниң ылап шынынын хынап көөрүнүн дугайында чогуур органнарже дилег кирир эргелиг, ол органнар Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының доктаатканы хуусаазында ол комиссияга хыналданың түннелдери дыңнадыр.

3. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы хол үжүүн салган хуудустарда хол үжүүнүн база хол үжүү салган хуудустарда оларга хамааржыр медээлерниң ылап шынынын хынап көөрү-биле Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының кежигүннерини, оон аппараттың ажылдакчыларының аразындан база кириштирген специалисттерден ажылчын бөлүктү бодунун шийтири-биле тургузуп ап болур. Ындыг хыналдага адаанда турар сонгулда комиссияларының кежигүннерин, иштиги херектер органнарының, а ол ышкаш Россия Федерациязының чурттакчы чонунун учет-даңзынын кылып турар тускайжыткан албан черлерин база организацияларын кириштирип болур. Оларның түннелдери хол үжүү салган хуудустарда медээлерин шын эвес деп санаарына үндөзин бооп болур. Айыттыгандар медээлерин ылап шынынын

тодарадыры-биле Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы сонгукчуларны, референдумну киржикчилерин бүрткээриниң (учедунун) Күрүне системаны ажылгаар эргелиг.

4. Кандидат бүрүзүн деткири-биле салган хол үжүктөрүнүн 20 хуудан эвээш эвези база хол үжүү салыр хуудустарда холунун үжүүн салган сонгукчулар дугайында чогуур сан-медээлерни хынаар уjurлуг.

5. Баштай хынаары-биле кандидат бүрүзүн деткири-биле тус-тузунда чыптан хол үжүүнүн дең санын шилип алыр. Шилип тургаш хынаары-биле хол үжүү салган хуудустарны душ болган таварылга (дугаар тудар) аргазы-биле шилип алыр. Душ болган таварылга аргазы-биле шилип алырның чурумун Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы тодарадып айтыр. Дугаар тыртыш турда база хол үжүү салган хуудустарны хынап турда, кандидат, кандидаттын бүзүрөттүргөн кижизи, кандидатты депшидип үндүргөн политиктиг партияның, сонгулда блогунун бүрүн эргелиг төлээлери олуржур эргелиг. Дугаар тыртыш хол үжүү салыр хуудустарны хүлээп алганының дугайында бижимел бадьткалды тывыскааның соонда чорудар. Ат салган хуудустарны хынаар үезинин дугайында Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы айттыгандан улуска баш удур дьңнадыр хүлээлгелиг. Кандидаттын чорутканы, кандидатты депшидип үндүргөн сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун хыналдага олуржуру-биле чорутканы өске-даа улузундан Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының ойталаар, кирибес эргези чок. Хынаары-биле шилип алганы хол үжүү салган хуудустарда бүтү-ле хол үжүүн шуптузун база хол үжүү салган хуудустарда сонгукчулар дугайында сан-медээлерни хынаар уjurлуг.

6. Хол үжүү салган хуудустарда хол үжүктөрүнүн база медээлеринин ылап шыннын хынаанының түннелдери-биле сонгукчулар холунун үжүүн ылап шын, чок болза шын эвес азы күш чок деп санап болур.

7. Хол үжүү салган хуудустарда киргилээн сонгукчуларның хол үжүүн болгаш оларга хамааржыр чогуур сан-медээлерни, ыңчалза-даа бир эвес оларны бадьткп турган кижилерин кызып каапканы азы кызып кааптып болурун баш бурунгаар дугуржуп каан, айттыгандан кижилеринин хол үжүү салган хуудуска, чок болза хол үжүү чыылдазының түннел протоколунга Тыва Республиканың сонгулда комиссиязына кириринге чедир тускай чугаалажып дугурушканы (шыйып каапканы) хол үжүүн база оларга хамаарышкан медээлерни хынаас болгаш учетка албас.

8. Бир эвес хол үжүү салган хуудустарны хынап турар үеде чаңгыс ол-ла кандидатты депшидирин деткири-биле чаңгыс ол-ла кижинин холунун үжүүн элээн каш катап бар болган таварылгада, чүгле чаңгыс катап салган хол үжүүн ылап шын деп санаар, а арткан хол үжүктөрүн күш чок деп санаар.

9. Өске аңгы-аңгы кижилеринин өмүнээзинден чаңгыс ол-ла кижиз азы бир кижинин өмүнээзинден өске кижиз хол үжүү салган болза, ыдыг хол үжүктери ылап шын эвес деп санаттынар.

10. Өске аңгы-аңгы кижилерин адының дужунга чаңгыс ол-ла кижиз азы бир кижинин орунуга өске кижиз хол үжүү салган хол үжүктөрүн бо чүлдүн 3 пунктузунга дүүштүр оларның ылап шыннын хынаары-биле ажылга кириштирген тускай эксперттиң бижимел түннелинге үндэзилеп, ол хол үжүктери шын эвес деп санаттынар.

11. Хол үжүү чырының болгаш (азы) хол үжүү салыр хуудустарны долдурарының чурумун хажыткан хол үжүктери шын эвес деп санаттынар:

а) чогуур политиктиг партияның, сонгулда блогунун төлээлетириг кижилеринин бүрткөттүргөн хүнүнүн дараазында хүнге чедир хол үжүү салыр хуудусче кириринген сонгукчуларның холунун үжүү;

б) идепкейлиг сонгуур эрге чок кижилеринин холунун үжүү база ол ышкаш чурттап турар чери Тыва Республиканың девискээринден өске черде турар хамаатыларның холунун үжүү;

в) хол үжүү салыр хуудустарга шынга дүүшпес сан-медээлер айткан сонгукчуларның холунун үжүү. Бо таварылгада Тыва Республиканың иштики черектер органнарының тайылбыр бижинге азы бо чүлдүн 3 пунктузунга дүүштүр хол үжүктөрүнүн ылап шыннын хынаары-биле ажылга кириштирген тускай эксперттиң бижимел түннелинге үндэзилеп, ол хол үжүктери күш чок деп санаттынар;

г) Федералдыг хоойлуга болгаш бо Хоойлуга дүүштүр негеп турары кандыг-бир айттышкын чокта азы сонгукчулар боду хол үжүүн салган хүнүн хол үжүү салыр хуудуска айттылганда;

д) хол үжүү салыр хуудуска хол-биле эвес азы карадаш-биле сонгукчуларның дугайында медээлерни киригени сонгукчуларның хол үжүү;

е) сонгукчулар база хол үжүү салган хуудустарны шынзыткан улус, бир эвес ол эдилгени сонгукчу-биле, хол үжүү салган хуудустарны шынзыттып турар кижиз шуут тускай баш удур дугурушпаан болза, хол үжүүн салганының хүнүнге, айынга, чылынга

эдилгелерлиг, сонгукчуларның хол үжүүн, а ол ышкаш сонгукчуларның хол үжүүн салган хүнүн бодунун холу-биле боду салбаан сонгукчулар хол үжүү;

ж) сонгукчулар дугайында чогуур медээлерде эдилгелерлиг сонгукчуларның холунун үжүүн, бир эвес ол эдилгелерни сонгукчу азы хол үжүү салыр хуудусту шынзытпаанда, чок болза бир эвес ол хол үжүү ылап шын эвес болганда, чок болза хол үжүүн чып турган кижинин дугайында медээлерде хол үжүүн чыгырын чорудуп турган кижинин холунун үжүүн салган хүнүнде, айында, сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун бүрүн эргелиг төлээзини, бодун боду депшиктен кандидат, азы оң бүзүрөттүргөн кижизи бодунун холунун үжүү-биле шынзытпаанда, чок болза бир эвес ол хол үжүү ылап шын эвес болганда, чок болза хол үжүүн чып турган кижинин дугайында медээлерде хол үжүүн чыгырын чорудуп турган кижинин холунун үжүүн салган хүнүнде, айында, сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун бүрүн эргелиг төлээзини, бодун боду депшиктен кандидаттын, азы оң бүзүрөттүргөн кижизинин хол үжүүн чып турган кижизинин тускай дугуржуп чугаалашпааны эдилгелер бар болза, бүтү-ле хол үжүүн шын эвес деп санаар.

и) күрүнениң эрге-чагырга органнарының, тус черинин бот-башкарылга органнарының, өңчүнүн бүтү хевирин организаптап башкараар органнарың сонгулда комиссиязының шийтирлиг бадьлаар эргелиг кижигүннеринин киржилгези-биле чыгдыгандан хол үжүктери, хол үжүүнүн чыылдазының үезинде албадаашкын болгаш шаңнал кылып тургаш киригинин хол үжүктери, чок болза ажил черлеринге ажилчын олуттарга азы шалын төлевири, пенсия, пособие, өске-даа социал төлевирилер улеп турган үеде чыгдыгандан хол үжүктери;

к) хол үжүү салыр хуудустарда сан-медээлер болгаш хол үжүктери хол үжүү салган сонгукчулар боду-биле киригинин болгаш ол хол үжүү салыр хуудуста сонгукчуларның хол үжүктөрүнүн чыылдазын чорудуп турган кижизинин киригининин бо чүлдүн 3 пунктузунга дүүштүр хол үжүктөрүнүн ылап шыннын хынаары-биле ажылга кириштирген тускай эксперттиң бижимел түннели-биле;

л) бо чүлдүн 3 капсырылганының доктаадып тургусканы негелделеринге дүүшпес кыдыр белеткеттигин кыдыгандан хол үжүү салыр хуудустарда чыгдыгандан сонгукчуларның холунун үжүүктери;

12. Хол үжүү салыр хуудуста Федералдыг хоойлуга база бо Хоойлугун негелделеринге дүүшпейн турар кыдыр долдуртугандан одуруг (одуруглар) билдинип көлгенде, чүгле ол одуругта (одуругларда) хол үжүү, бо чүлдүн 11 пунктузунун «з» болгаш «л» деп иштики пунктта көрдүнгөн таварылгалардан аңгыда, санаттылмас.

13. Хол үжүү салыр хуудусту тургузуп турда, тускай дугурушканы эдилгелер болгаш чазалалар сонгукчулар хол үжүүнүн шыннын хынап турар үеде хол үжүүн ылап шын эвес азы хол үжүүнүн санын санап үндүрүп турда, бир эвес бо чүлдүн 9 база 11 пунктуларынга дүүштүр оң шын эвези доктааттылман болза, күш чок деп санаарына үндэзин болбас. Кызыра бижээн, чаңгыс аай уткалыг кыдыр билдинип турар сан-медээлер сонгукчулар холунун үжүү күш чок деп санаарына үндэзин болбас.

14. Сонгукчулар холунун үжүүнүн ылап шыннын байысаалга аргазы-биле тодарадыры хоругтуг.

15. Хынааттыгандан хол үжүктөрүнүн аразында 25 болгаш оон хей хуузу ылап шыннын эвес азы күш чок болганда, чок болза чогуур кандидатты бүрткөдиринге ылап шыннын хол үжүктөрүнүн иштики түнүнүн саны четпес болза, Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы кандидатты бүрткөдирин ойталаар.

16. Кандидат бүрүзүнүн аайы-биле хыналдаларның түннелдеринин дугайында хол үжүү салган хуудустарны хынап доосканының соонда, ажилчын бөлүктүн удурткучузуна – Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының бадьлаар эргелиг кижигүнүнүн, ол бөлүктүн өске кижигүннеринин ат салыры протоколду тургузар болгаш чогуур шийтирени хүлээп алыры-биле Тыва Республиканың сонгулда комиссиязына кирир. Протоколга кандидатты деткири-биле сонгукчуларның экзеп кирир дээни хол үжүүнүн санын, сонгукчулардан кирип экзелгени хол үжүүнүн санын, хынааны хол үжүүнүн санын, ол хол үжүүн шын эвес база күш чок деп санаанының үндэзинерин айттып тургаш, ылап шын эвес база күш чок деп санааны хол үжүүнүн санын айтыр. Протоколду Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының чогуур шийтирениге кожар. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы шийтирени хүлээп алганының соонда, протоколга экзелгелер киририн чөпшээрес. Протоколдун хоолгазы кандидатты бүрткөдир дугайында айтырыгны чугаалажып көөр уjurлуг Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының хуралына чедир ийи хонуктан орай эвез хуусада кандидатка азы политиктиг партияның, сонгулда блогунун бүрүн эргелиг төлээлериңе дамчыдып бээр. Бир эвес кандидаттарны деткири-биле сонгукчуларның шын салгылааны холунун үжүүнүн саны четпес болганы илерээн азы хынаар уjurлуг хол

үжүүнүн аразында сонгукчуларның холунун үжүүнүн күш чок база шын эвези хол үжүктөрүнүн иштики санында 25 болгаш оон хей хуу илерээн таварылгада, кандидат азы сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун бүрүн эргелиг төлээлери, сонгукчуларның холунун үжүүнүн күш чок база шын эвезинин үндэзинин чылдаганынын айтканы хол үжүктөрүнүн папканың дугаарын, хол үжүү салган хуудусту база ындыг тус-тус хол үжүү кирген хол үжүү салган хуудуста одуругун дугаарын айтканы, ажилчын бөлүктүн удурткучузуның шынзытканы, хыналда түннелдерин айтканы документини протоколдуң хоолгазы-биле кады Тыва Республиканың сонгулда комиссиязындан чаңгыс угда алыр эргелиг.

24 чүүл. Кандидатты бүрткөдир

1. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы кандидатты бүрткөдиринге эргежок чугула өске-даа документтерни хүлээп алганының соонда, чеди хонуктан орай эвезе (бо Хоойлунун 20 чүүлүнүн 2 пунктузунга дүүштүр тургустунган кандидаттын ол сонгулда округуга сонгукчуларның чөпшээрени бергенин дугайында билдиришкени болгаш бо Хоойлунун 20 чүүлүнүн 3 пунктузунга дүүштүр киригени сан-медээлери, база ол ышкаш сонгукчуларның кандидатты деткиринге чыгдыгандан хол үжүктөрүнүн эргежок чугула түнү азы киригинин сонгулда долаазы барда) кандидатты бүрткөдирин дугайында шийтирени хүлээп алыр, чок болза ону бүрткөдиринден ойталаанының дугайында тайылбырлаан шийтирени хүлээп алыр хүлээлгелиг. Чогуур сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун депшиктени кандидаттын бүрткөдиринге, Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының ол кандидатты бүрткөдирин шийтирениге хамаарышкан сонгулда каттыжышкыны, сонгулда блогу кандидатты депшиктенин барымдаазын айтты каар. Бүрткөдир дугайында шийтирге оң хүнүн, айып, чыптан база үезин айтыр.

2. Чоокку эрткен Россия Федерациязының Күрүне Думазының Федералдыг хуралының депутаттарының сонгулдаарының түннелдери-биле ол сонгулда блогу-биле, политиктиг партия-биле депшидип үндүрүнгөн кандидаттарның федералдыг даңгызы, депутат мандаттарының үлөлгезинче кирген болза, сонгулда блоктары болгаш политиктиг партиялар-биле депшидирген кандидаттарның бүрткөдирин сонгукчуларның холунун үжүүнүн чыылдазы болгаш сонгулда долаазы чокка боттандыраар. Политиктиг партияның, сонгулда блогунун Федералдыг хоойлугун доктаадып тургусканы чурум-биле ону депшиктенин дугайында шийтирени бо таварылгада кандидатты бүрткөдиринге үндэзин болур.

3. Кандидатты бүрткөдиринден ойталаан таварылгада Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы ойталаанының үндэзинерин тайылбырлап бергеш, шийтирени хүлээп алган үезинден бээр бир хонук дургузунда кандидатка, сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун бүрүн эргелиг төлээлериңе шийтиренин хоолгазы тыпсып бээр. Ойталаарына үндэзинер болза:

а) кандидаттын идепкей чок сонгуур эргезинин чогу;

б) политиктиг партия болгаш сонгулда блогу-биле депшидирген кандидатты депшидеринге «Политиктиг партиялар дугайында» база өске-даа хей-ниити каттыжышкынынын Федералдыг хоойлуда көрдүнгени негелделерин, бо Хоойлунун 22 чүүлүнүн 2 пунктузунун негелделерин күсетпезин;

в) кандидатты бүрткөдиринге киригинен документтеринин аразында Федералдыг хоойлунун болгаш бо Хоойлунун негеп турары документтеринин чогу;

г) кандидатты депшидеринге чыгдыгандан хол үжүктөрүн кирирде, хоойлуга дүүштүр хол үжүүнүн чыылдазын чорудуп, хоойлуну каржызы-биле болгаш чаңгыс удаа эвес хажытканда. Кандидаттарны бүрткөдирин-биле киригинен хол үжүктөрүнүн 20 хуудан эвээш эвес хуузу хоойлуга дүүштүр хол үжүүнүн чыылдазын чорудуп чөпшээрер чорутканда, хоойлуну каржызы-биле үрээ деп санаар;

д) кандидатты депшидиринге-биле чыгдыгандан ылап шын болгаш күштүг болуп турар хол үжүктөрүнүн саны кандидатты бүрткөдиринден өскө чөпшээрерде, хыналдага кирген хол үжүктөрүнүн аразындан, бир эвес кандидатты бүрткөдиринге сонгулда долаазы киригинин болза, Федералдыг хоойлунун болгаш бо Хоойлунун доктаадып тургусканы денелени, шын эвес болгаш күш чок болган сонгукчуларның хол үжүктөрүнүн хуузу эрте бергенде;

е) бо Хоойлунун 20 чүүлүнүн 2 пунктузунга дүүштүр кандидаттын киригени сан-медээлеринин шын эвес болганы;

ж) кандидаттын сонгулда фондузун тургусааны-биле;

з) бодунун сонгулда кампаниязын акшаландырып тургаш, кандидаттын бодунун сонгулда фондузундан аңгыда, бо Хоойлунун доктаадып тургусканы сонгулда фондузунун акша-хөргезин чарыгдар уjurлуг кыдык хемчээлинден 5 хуу ажып турар кыдыр өске акша-хөргезин ажалтаанда;

и) бодунун сонгулда кампаниязын акшаландырып тургаш, бо Хоойлунун доктаадып

тургусканы сонгулда фондузунун акша-хөргезин чарыгдар уjurлуг кыдык хемчээлинден 5 хуу ажып турар кыдыр сонгулда фондузундан чарыгдар уjurлуг акша-хөргезин ажыр чарыгтаанда;

к) бо Хоойлунун 44 чүүлүнүн 1 пунктузу эзугаар сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун бүрүн эргелиг төлээзинин азы кандидаттын бодунун суртаал ажылын чорудуп турар үеде чурум үрээнинин барымдаазы судтун шийтирени-биле тодарадып доктааттылганда;

л) кандидаттын болгаш оң бүзүрөттүргөн кижилеринин албан-дужаалының болгаш албанының байдальн ажалтаанда.

4. Бо чүлдүн 3 пунктузунун доктаадып тургусканы кандидатты бүрткөдиринден ойталаар үндэзинеринин сан-даңгызы четче, бүрүн, долу болур уjurлуг.

5. Кандидаттын бүрткөдирин ойталаан таварылгада кандидатты катап депшидирин бо Хоойлунун доктаадып тургусканы чурумун болгаш хуусаазын сагып тургаш, кандидатты катап депшидип болур.

6. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының кандидатты бүрткөдир дугайында азы болза бүрткөдиринден ойталаар дугайында шийтирени Тыва Республиканың Дээди судунга хомууда болур. Хомуудалды беш хонуктун дургузунда сайгарып көргөн турар уjurлуг.

7. Бүрткөдирин кандидат бүрүзүнге ону бүрткөдир дугайында Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының хевирин доктаадып тургусканы шынзылганы бүрткөдир ай, хүнүн база үезин айттылшаан, тыпсып бээр.

8. Бүрткөдирин кандидаттар дугайында медээлерни Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы массалыг информация чөпшөктеринче 24 шак дургузунда дамчыдып бээр. Ол-ла доктааттыгандан чурум эзугаар бүрткөдирин мезең кандидаттарның дугайында, кандидаттарны депшидип үндүргөн сонгулда блоктарының тургузууда өскерлишкындер дугайында дьңнадыр. Бүрткөдирин кандидаттар дугайында медээлерни, сонгулда бюллетенинде тургустунган чурум эзугаар кирир. Бүрткөдирин кандидаттарның эт-хөргезинин характеринин талазы-биле хүлээлгелерин дугайында, эт-хөргезинин болгаш орулгаларының дугайында медээлеринден, парлалга бээр уjurлуг медээлеринин сан-даңгызын Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы доктаадып тургузар.

9. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы кандидаттарның киригени медээлеринден илереттинген шыннын эвес факт-барымдаалар дугайында медээлерни массалыг информация чөпшөктеринге парлаары-биле чорудар.

25 чүүл. Кандидаттын үнүп чоруй баары

1. Бадьлаашкын (оң иштиңде катап бадьлаашкын) болур хүнге чедир үш хонуктан орай эвес хуусада кандидат Тыва Республиканың сонгулда комиссиязына бодунун кандидаттарынын дүжүренин дугайында бижимел билдиришкени кирир эргелиг. Бо таварылгада Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы ону бүрткөдирин дугайында шийтирени хүлээлгелиг.

2. Кандидатты Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалыга депшидеринин дугайында шийтирени хүлээп алган сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунун органы ол кандидатты дедир кыйгыртыр дугайында шийтирени хүлээп ал болур эргелиг. Ол шийтирени, бадьлаашкын (оң иштиңде катап бадьлаашкын) болур хүнге чедир беш хонуктан орай эвес хуусада Тыва Республиканың сонгулда комиссиязына киригинен турар уjurлуг. Бо таварылгада Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы ону бүрткөдирин дугайында шийтирени өскертир хүлээлгелиг.

3. Сонгулда каттыжышкыны бодунун уставына дүүштүр сонгулда блогу олче кирип турар сонгулда каттыжышкынының бүрүн эргелиг төлээлеринин шийтирени-биле сонгулда каттыжышкынының уставының, сонгулда блогун тургузарының дугайында чөпшээрелгезинин көрдүнгени-биле олар боттарының депшидип үндүргени кандидаттын дедир кыйгыртыр эргелиг. Дедир кыйгыртылган, үндүрени бадьлаашкын болур хүнге чедир беш хонуктан орай эвес хуусада чоруттуруп болур.

4. Бир эвес бадьлаашкын болур хүнге чедир Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалына чүгле чаңгыс кандидат бүрткөдирин болза, Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының шийтирени-биле бадьлаашкын эрттирер хүнүн, алды айдан хей эвес хуусада кандидаттарны немей депшидеринге болгаш бо чүлдүн 6 пунктузунда айттыгандан таварылгалардан аңгыда, дараазында болур сонгулдаарының кыдыкыларын боттандыры-биле сонгаарландыр.

5. Бир эвес бүрткөдирин кандидат бодунун кандидатуразын боду дүжүргөн, чок болза политиктиг партия, сонгулда блогу депшиктени болгаш бүрткөдирини кандидаттарын аңаа кандыг-даа албадашкын байдалы чокка дедир кыйгыртканда, азы бо Хоойлунун 67 чүүлүнүн 3 пунктузунга дүүштүр кандидаттын бүрткөдирин өскертенде,

чок болза ооң түнелинде бо чүүлдүн 4 пунктузунда айыттыгын байдал тургустунуп келгенде, бүгү сонгулда комиссиялары-биле соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге чарыгдатынган чарыгдалдарының долу хемчээлин чогуур бүрүктетирген кандидатка, политиктиг партияга, сонгулда блогунга төледир. Айыттыгын чарыгдалдарны катал эгидеринин талазы-биле хүлээлге сонгулда блогунга онаашканда, эгидер ужурулгак аш-хөренгини олче кирип турар политиктиг партияга, бүгү-россия чергелиг хей-ниити каттыжышкынарның, бир эвес ол сонгулда блогун тургузарының дугайында Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынче киргени шийтпиринде оон өскө үлөлгө көрдүмүз болза, оларга дең-дең кылдыр үлээр.

6. Катал бадьялашкын үезинде бо чүүлдүн 4-кү пунктузунда айыттыгын таварылгалар тургустунуп келгенде, бадьялашкыны чаңгыс кандидат турда эрттирер. Ынчаарда бадьялашкына киришкен сонгукчуларның 80-ден эвээш эвес хуузу ол кандидат дээш бадьялаан болза, ол кандидатты сонгуттурган деп санаар.

7. Бүрүктетирген кандидат бодунуң кандидатуразын боду дүжүрер, а сонгулда каттыжышкыны, сонгулда блогу бүрүктетирген кандидаттын дедир кыйгыртыр ужурулгак байдалга таварышканын дараазында чылдагааннар тургузар: бүрүктетирген кандидатка бодун башкарып шыдавас азы чамдыкта (кызыгаарлыг) бодун боду башкарып шыдавас деп шийтирени суд үндүргенде, кандидат аар аарыгдан араанда, бүрүктетирген кандидаттын чоок төрелдеринин кадыкың байдалы үр үеде эттинмес хевирге баксыраанда.

5 эзе.

Кандидаттарның бүрүн эргелери

26 чүүл. Кандидаттарның дең эргелиги

1. Бүгү-ле кандидаттар Федералдыг хоойлу-биле доктааткан таварылгалардан аңгыда, дең эргелерин болгаш дең хүлээлгелерин болур.

2. Саң-хөө айтырылганың талазы-биле кандидаттарның адының мурнундан чүгле оон төлээлтирер кижилери, бүзүрөттүрген кижилери чүве чугаалал болур.

27 чүүл. Албан-дужаалының азы албан-ажылының байдалы-биле холбашкан кызыгаарлашкынар

1. Күрүне база муниципалитет албан-дужаалдарын ээлеп турар кандидаттар, күрүне база муниципалитет албан-ажылында ажилдап турар кандидаттар база ол ышкаш массалыг информация чепсектеринин үндүрүлгезин боттандырып турар организацияларында албан-дужаал ээлеп турар кандидаттар болгаш оон-даа өскө ыңдыг организацияларда ажилдап турар кандидаттар бодунуң сонгулда кампаниязының үезинде албан-дужаалының азы албан-ажылының байдалы-биле холбашкан артык эргезин ажыглаар эргези чок.

2. Күрүне албан-дужаалының «А» категориязы, күсөкчи болгаш суд эрге-чагыргазының органнарында албан-дужаал ээлеп турар, чок болза сонгулдагы муниципалитет албан-дужаалың (тус черниң бот-башкарылганында төлээлекчилер органнарының депутаттарында аңгыда) бүрүктетирген кандидаттар база ол ышкаш күрүнең азы муниципалитет албанында, чок болза массалыг информация чепсектеринин үндүрүлгезин харышпап турар организацияларда ажилдап турар (кандидаттарның, сонгулда каттыжышкынарның үндүрүп турары, өй-өйлөп үнүп турар парлалганың редакцияларында аңгыда), сонгулдаларга кирип турар үезинде албан-дужаалыңдан, албан-ажылында хүлээлгелеринден хостадыр болгаш Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынга чогуур дуагаалдыг (айтышкынының) хоолгазын, бүрүктетиргенинин хүнүнден эгелеп үш хонуктан эвээш эвес хуусаада кириер.

3. Күрүнең болгаш муниципалитеттин албан-дужаалын ээлеп турар кандидат эвес-даа кижилер сонгулда кампаниязының үезинде бодунуң албан-дужаалында азы албан-ажылында эрге-ажылың кандыг-бир кандидатты депшидеринге болгаш (азы) сонгударыңга ажыглаар эргези чок.

4. Албан-дужаалының азы албан-ажылының байдалы артыр ажыглаары дээнин бо Хоойлу-биле:

а) чагыргазында азы өскө-даа албан-дужаал аайы-биле оларның чагыргазында турар күрүне болгаш муниципалитет албан-ажылының азы үезинде кандидатты, бүрүктеткен кандидатты депшидеринге база (азы) сонгударыңга дуза кадып турар ажыл-чорудулганы боттандыраары-биле улусту кириштирерин;

б) кандидатты, бүрүктеткен кандидатты депшидеринге база (азы) сонгударыңга дуза кадар ажыл-чорудулганы боттандыраары-биле күрүне органнарының азы тус черниң бот-башкарылганы органнарының ээлеп турары бажык-балгаттарны, бир эвес ыңдыг байдалы-биле ол-ла бажык-балгаттарны өскө кандидаттар, чок болза бүрүктеткен кандидаттар ажыглап шыдавас таварылгада ажыглаарың;

в) сонгукчуларның холунуң үжүн чыыры-биле база сонгулда мурнунуң суртаалын

чорудары-биле күрүне албан черлеринин азы тус черниң бот-башкарылганы органнарының ажылдаарың хандырар телефон, факсимиль болгаш харылзааның өскө-даа хевирлерин, информация ачы-дузаларың, оргтехниканы ажыглаарың;

г) кандидатты, бүрүктеткен кандидатты депшидеринге база (азы) сонгударыңга дуза болур ажыл-чорудулганы боттандыраары-биле күрүне азы муниципалитет өңчүзүнде туруп турар транспорт херекселдерин халас азы чигелделит ажыглаарың ыгча деп болур. Бо негелде күрүне камгалалының дугайында федералдыг хоойлужудулгага дүүштүр транспорттуң айыткан хевирлерин ажыглап турар улуска хамаарышпас;

д) күрүнең азы муниципалитеттин албан-ажылыңга ажил-албан аайы-биле (күрүнең азы муниципалитеттин акша-хөренгининин күсели-биле төлээр) сургакчылашкын үезинде хол үжүн чыырың, сонгулда мурнунуң суртаал ажылың чорударың;

е) хол үжүн чыыры азы сонгулда мурнунуң суртаалын чорудар сорулга-биле күрүнең болгаш муниципалитеттин массалыг информация чепсектерин (өскө кандидаттар-биле деңээр) артыр ажыглаары;

ж) сонгулда кампаниязының үезинде күрүнең болгаш муниципалитет органнарының база организацияларының организациястап турары бо Хоойлунуң 42 чүүлүнүн 6 пунктузу-биле көрдүнгенинде аңгыда, массалыг информация чепсектеринге суртаал ажылың чорудуп тургаш, чогуур сонгулда фондундан төлеттинмес үндөзүнгерге, кандидат болуп турар хамаатының мурнундан байыр чедир-ийишкени кылыры база өскө-даа материалдар үндүрери, сонгулда кампаниязының үезинде оон кылып чорудуп турган ажылының отчедун чонга таньштырып парлаары;

5. Массалыг информация чепсектерин боттандырып турар албан-дужаалдыг кижилер, журналистер болгаш ол организацияларының өскө-даа чогаалдык ажылдакчылары (кандидаттарның, сонгулда блоктарының тургузучу болуп турары өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринин редакцияларында аңгыда), бир эвес адаттыгын кижилер кандидат болуп азы кандидаттын бүзүрөттүрген кижилери болуп турар болза, оларның массалыг информация чепсектеринин үндүрүлгезин белеткеп, аңаа кириши хорутлуг.

28 чүүл. Бүрүктетирген кандидаттарның ажыл-чорудулганың магадылалдары

1. Бүрүктеткен кандидаттын ажылдап, албан-ажылың кылып, шериг чыылдазын эртип, өөренип турары организациязының администрациязы, кандидатты бүрүктөзүн хүнүнден эгелээш сонгулдаларның түнелдерин албан езузу-биле парлаан хүнүңе чедир бүрүктеткен кандидаттын билдиришкени, рапорту езуугаар ону ажылыңдан, албаныңдан, өөредилге кичээлдеринден ол хуусааның дургузунда кайы-даа хүнде база кайы-даа үеде хостаар хүлээлгелиг.

2. Сонгулдалар эрттирип турар үеде бүрүктеткен кандидат администрацияның (ажыл берикчизинин) саналы-биле ажылыңдан, албаныңдан, өөредилге албан черинден үндүрткен азы оон чөпшээрели чокка өскө черде ажылче шилчиткен, а ол ышкаш сургакчылаш чоруткан, шериг албаныңче азы оң-биле дөмей чижилгелиг хамааты ажыл-албаныңче база шериг чыыштырганче келдиртип болбас.

3. Сонгулдаларга кандидаттын кирип турган үезин, кандидат кылдыр оон бүрүктеткенге чедир ажылдап турганы мергелиги оон ниити күш-ажыл стажыңга кири санаар.

4. Бүрүктеткен кандидатты Тыва Республиканың прокурорунуң чөпшээрели чокка харысалгага онаап, тудуп хоругдан, суд чуруму-биле административтик кеземче хемчеглеринге онаап болбас. Ындыг чөпшээрелди берип тура, Тыва Республиканың прокурору Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынга ол дугайың дораан дыңнадыр.

5. Кандидат кандидаттын эрге-байдалы-биле холбашкан хүлээлгелеринден, сонгулдаларның ниити түнелдерин албан езузу-биле парлаан (чонга дыңнаткан) хүнден эгелеп, а хуусаа бетинде үнген болза, үнген хүнүнден эгелеп бүрүктеткен кандидат бо Хоойлунуң 50-ги чүүлүнүн 2-ги пунктузунда көрдүнгени хүлээлгелеринден аңгыда, эргелерин чидирер база кандидаттын хүлээлгелеринден хостадыр. Бир эвес Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы бо Хоойлуга үндөзүлөп, катал сонгулдалар болурун чарлаан таварылгада оларның кандидаттарының талазы-биле катал бадьялашкын болбас апарган кандидаттар катал бадьялашкыны доктаадып чарлаан хүнден эгелеп боттарының эрге-байдалыңдан хосталыр.

6. Бо Хоойлунуң 61 чүүлүнүн 4 пунктузу-биле көрдүнген таварылгада бодунуң кандидатуразын ап каапкан кандидаттын орнун ээлеп бүрүктеткен кандидат бүрүктеткен кандидаттын эрге-байдалы-биле холбашкан эргелерин база хүлээлгелерин катал алыр.

29 чүүл. Бүрүктеткен кандидаттын бүзүрөттүрген кижилеринин эрге-байдалы

1. Кандидат 50 чедир бүзүрөттүрген кижилерни томуйлап ап болур эргелиг. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы бүзү-

реттирген кижилерин бүрүктелди саадашкын чокка кандидаттын бижимел билдирешкининге база бүзүрөттүрген кижизи болур дугайында хамаатының бодунуң билдиришкенин үндөзүлөп, оларның бүрүктелди боттандыраар.

2. Күрүне албан-дужаалының «А» категориязы ээлеп турар азы муниципалитеттин сонгулдагы албан-дужаалын ээлеп турар кижилер кандидаттын бүзүрөттүрген кижилери бооп болбас. Күрүнең болгаш муниципалитеттин албан-ажылыңга кандидаттын бүзүрөттүрген кижилери болур дизе, кандидаттын бүзүрөттүрген кижилеринин бүрүн эргелерин күүседип турар үезинде бодунуң албан-ажылында албан-дужаалын хостаар ужурулгак. Күрүнең болгаш муниципалитеттин албан-ажылыңга кандидаттын бүзүрөттүрген кижизи кылдыр бүрүктелди оон албан-ажылында хүлээлгелеринин күселединден (оон иштинде шөлээзинин үезинде) хостатканының дугайында оларның Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынга киригени дужаалыңга үндөзүлөп боттандыраар.

3. Кандидаттын бүзүрөттүрген кижилери Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязындан хевирин доктаадып тургусканы ыңзылгазын алыр болгаш кандидаттын сонгулда кампаниязынга кирип, оон иштинде суртаал ажыл-чорудулганы боттандырып чорудар. Айыткан хуусаада администрация (ажыл берикчизи) бүзүрөттүрген кижилерге төлевир чок шөлээни оларның дилээ-биле бээр хүлээлгелиг. Бүзүрөттүрген кижилерин томуйлаан кандидаттар Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынга ол дугайында дыңнаткыш, оларны кайы-даа үеде дедир кыйгыртыр болгаш оларга тывыскан ыңзылгаларны күш чок болдурар эргелиг.

4. Бүзүрөттүрген кижилеринин бүрүн эргелери кандидаттын шийтпирин-биле, чок болза ону томуйлаан кандидаттын бүрүн-эргелерин чидиргени-биле соксаар.

6 эзе.

Хамаатыларның сонгулдалар дугайында мэдээлерни алыр болгаш тарадыр эргелеринин магадылалдары

30 чүүл. Сонгулдаларның мэдээлер талазы-биле хандырылганы

Сонгукчуларны сонгулда мурнунуң суртаалы-биле хандырып турар болгаш сонгукчуларның сагыш-сеткилин медресиди-биле хостут илередиринге база сонгулдаларның ажыл-чарлыг болурунга дуза кадып турар мэдээлерни сонгулдаларның мэдээлер талазы-биле хандырылганы деп билзе чогуур.

31 чүүл. Сонгукчуларга мэдээлер дыңнадыры

1. Күрүнең эрге-чагырга органнары, тус черниң бот-башкарылганы органнары, сонгулда комиссиялары, массалыг информация чепсектеринин үндүрүлгезин боттандырып турар организациялар, юридиктиг болгаш хуу эргелиг кижилер Федералдыг хоойлуга дүүштүр сонгукчуларга мэдээлер дыңнадырын боттандыраар.

Күрүнең эрге-чагырга органнары, тус черниң бот-башкарылганы органнары кандидаттар дугайында, сонгулда каттыжышкынарның, сонгулда блоктарының дугайында мэдээлерни сонгукчуларга дыңнадыр эргези чок.

2. Массалыг информация чепсектеринге үнүп турар азы өскө арга-биле тараттыгып турар кандидаттар дугайында мэдээ-дыңнадыг материалдарының утказы чөптүг, шын, ылап шыныны хынаттыгын кандидаттарның, кандидаттарны депшиткен сонгулда каттыжышкынарның, сонгулда блоктарының дең эргезин үрөвөс ужурулгак.

3. Сонгулдаларның белеткелениң канчаар чоруп турарының дугайында болгаш оларны кандыг байдалга эрттиреринин дугайында, хуусааларының дугайында болгаш сонгулда кылдыгыларын кылырының чурумунуң дугайында, Россия Федерациязында сонгулдалар дугайында хоойлужудулгалар дугайында, кандидаттарның, кандидаттарны депшиткен сонгулда каттыжышкынарның, сонгулда блоктарының дугайында сонгукчуларга мэдээлерни, оон иштинде массалыг информация чепсектерин дамчыштыр сонгулда комиссиялары боттандыраар.

4. Массалыг информация чепсектеринин үндүрүлгезин боттандырып турар организацияларның сонгукчуларга мэдээ-дыңнадыглар чедиреринин талазы-биле ажыл-чорудулганы хостут боттаныр.

5. Мэдээлер дамчыдар теле-болгаш радио программаларыңга, өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге сонгулда мурнунуң ажылдаарының эртип турарының дугайында мэдээлер кандыг-даа немелде тайылбыр чокка, чүгле ону дамчыдар аңгы тускай блок кылдыр үндүртүер. Ол мэдээлерге кандыг-бир кандидатты өскө кандидаттардан онзагайлап ыгга көөрүн болдурбас, оон иштинде сонгулда мурнунуң ажыл-чорудулганын чырыдарыңга бердинген үе болгаш парлалга шөлүңүд талазы-биле ыгга көрүүшкүн турбас ужурулгак.

6. Россия Федерациязының сонгулдалар дугайында хоойлужудулганы дүүштүр

сонгулдаларның мэдээлер хандырылганың талазы-биле массалыг информация чепсектеринге үндүрүлгелерни боттандырып турган организацияның журнализин база өскө-даа чогаалдык ажылдакчызын, сонгулда кампаниязының үезинде болгаш сонгулда кампаниязының төнгениниң соонда, бир чылдың дургузунда администрация (ажыл берикчизи) саналы-биле ажылыңдан үндүрер азы оларның чөпшээрели чокка өскө ажылче шилчидер, кажан оларга күш-ажыл хоойлужудулганы дүүштүр хемчег онаагандан, а ол хемчеглеринин үндөзүлөп шын деп суд ону хоойлу езуугаар күштүг кылдыр шийтпир хүлээп алганыңдан аңгыда, эргези чок.

7. Бадьялашкын болуп турган хүнде Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының талазы-биле бадьялашкын доозулгуче чедир Тыва Республиканың девискээринге сонгулдаларның түнелдеринин дугайында мэдээлерни парлаары (чонга албан езузу-биле чарлап дыңнадыр), оон иштинде хей-ниитинин ажыглап турары мэдээ-телекоммуникация четкизинге («Интернеттен» эгелээш) кирип тарадыр хорутлуг.

32 чүүл. Хей-ниитинин санал-оналын айтыраары

1. Сонгулдалар-биле холбаштыр хей-ниитинин санал-оналын айтырганының түнелдерин парлап (чонга дыңнадыр) сонгукчуларга мэдээ чедиреринин бир аңгы хевир болур. Хей-ниитинин санал-оналын айтырганының түнелдерин парлап (чонга дыңнадыр) тургаш, бо чүүлдүн 2 болгаш 3 пунктуларының негелделерин күүсетпээн болза, ыңдыг утка кирген материалдарны суртаал хевирлиг деп санаар болгаш Федералдыг хоойлу-биле көрдүнген харысалганы онаар.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының талазы-биле холбаштыр хей-ниитинин санал-оналын айтырганының түнелдерин парлап (чонга дыңнадыр) тура, хей-ниитинин санал-оналын айтырганының түнелдерин парлап (чонга дыңнадыр) турар массалыг информация чепсектери, хамаатылар болгаш организациялар, айтырылганы чоруткан организацияның адын, ону чоруткан үезин, айтырылганы (шийттинген) кижилеринин санын, мэдээлерни чытганың аргазын, айтырылганы чоруткан девискээрин, айтырылганы хевирлеттингени олчаан хевээр статистиктиг үнелелдин чазып болгу дег денелдин, айтырылганы эрттирерин чаггыткан (чаггыттырган) болгаш ону парладырының өрттээн төлөөн кижини (улустарны) айтыр хүлээлгелиг.

3. Бадьялашкыңга чедир беш хонук артканда база ол ышкаш бадьялашкын хүнүнде хей-ниитинин санал-оналын айтырганының түнелдерин парлап (чонга дыңнадыр), сонгулдаларның түнелдерин баш бурунгаар айтыры, эртип турар сонгулдалар-биле холбаштыр өскө-даа шижилелдерин кылыры, оон иштинде оларны хей-ниитинин ажыглап турары мэдээ-телекоммуникация четкизинге («Интернеттен» эгелээш) кирип тарадыр хорутлуг.

33 чүүл. Сонгулдаларның дыңнадыг-мэдээлер хандырылганың талазы-биле ажыглаары телерадио-дамчыдылгаларының организациялары болгаш өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелери

1. Тыва Республиканың дыңнадыг-мэдээлер хандырылганың телерадио-дамчыдылгаларының күрүнең девискээр организациялары, а ол ышкаш күрүнең эвес телерадио-дамчыдылгаларының организациялары, республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелери база ол ышкаш күрүнең эвес өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелери боттандыраар.

2. Бо Хоойлуда тургузучулары (кады тургузучулары) күрүне эрге-чагырга органнары, Тыва Республиканың өскө-даа күрүнең эрге-чагырга органнары болгаш (азы) сонгулдаларны эрттиреринин дугайында шийтпирин албан езузу-биле чарлап парлаанының чылының мурнунда чылда оон ыңай (организация, редакция болуп) ажылдаарыңга субсидия болгаш (азы) субвенция хевиринге күрүнең деткимчезин Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөренгизинден чедиргени болгаш (азы) сонгулдаларны эрттиреринин дугайында шийтпирин албан езузу-биле чарлап парлаан хүнге чедир Тыва Республиканың күрүнеңинин үлүү Устав езуугаар эге капиталында бар болуп турар телерадио-дамчыдылгаларының күрүнең девискээр организацияларының телерадио-дамчыдылгалары деп өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелерин республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринин редакциялары адал турар.

3. Бо Хоойлуда бо чүүлдүн 2 пунктузунда адаттыгын кыдырылгаларга таварышпаан телерадио-дамчыдылга организацияларын, өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринин редакцияларын күрүнең эвес телерадио-дамчыдылга организациялары, күрүнең эвес өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелери деп адал турар.

4. Тургузучулары Тыва Республиканың Чазак Даргазы, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталары, Тыва Республиканың

Чазга, күүсекчи болгаш суд эрге-чагырга органны тус черниң бот-башкарылга органны болуп турар, чүгө албан езузунуң материалдарын болгаш дыңнадылганын, нормативти эрге-хоойлу актыларын парлаары-биле тургускан, өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге суртаал материалдары база ол ышкаш кандидаттарның, сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блоктарының ажыл-чорудулганын чырыткан материалдары парлаттынш болбас.

34 чүүл. Сонгуда мурнунуң суртаалы 1. Россия Федерациязының хамаатылары, хөй-ниити каттыжышкыныны хойлу-биле чөпшээрээн хевирлерге болгаш хойлу езу-гаар ажылгаар аргалар-биле сонгуда мурнунуң суртаалын чорудар эргелиг.

2. Сонгуда кампаниязының үезинде боттандырар сонгуда мурнунуң суртаалы дээр:

а) кандидат дээш азы кандидатка удур бадьялар дээн кыйгырылгар;

б) кандыг-бир кандидатты өскелерден дээр кылдыр көрүп, тодаргайлаарга, кайы кандидат дээш бадьяларын айтып, бодалын илередири;

в) кандидатты сонгуп алып азы сонгуп албас болза, болу дег уржуктарын тодараш бижкири;

г) кандыг-бир кандидаттарның дугайында, оларның кайы-бирээзиниң эки азы багай талаларын тода чырыдып бижээн медээлери тардыри;

д) кандидаттын профессионал ажыл-чорудулганы азы албан-ажылында (албан-дужаалында) хүлээлгелериниң күүсөлдөзү-биле холбашпай турар ажыл-чорудулганың дугайында медээлери тардыри;

е) сонгучуларның кандидатка, сонгуда каттыжышкынынга, сонгуда блогунга ол кандидаттын хамааржып турары ону депшиктен сонгуда каттыжышкынынга, сонгуда блогунга сонгучуларның эки азы багай хамаарылганын деткири ажыл-чорудулга;

ж) кандыг-бир кандидат дээш, кандыг-бир кандидатка удур азы шупту кандидаттарга удур сонгучуларның бадьяларын кыйгырып турар, кыйгырар сорулгалыг өске-даа кылдынылгар.

3. Сонгуда мурнунуң суртаалының чоруттулары:

а) телерадио-дамчыдылга кылыр организацияларның каналдарында болгаш өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге;

б) массалыг хемчеглер эрттирериниң аргазы-биле хамаатылар-биле ужуражылгалар болгаш куралдар;

в) парлалга, аудиовизуалдыг (дыннап база көрүп таньжар) болгаш суртаалдык өске-даа материалдарын үндүрүп база оларны тардырының аргазы-биле;

г) хойлу-биле хоруваан өске-даа хевирлер-биле чорудуп болур.

4. Кандидат, сонгуда каттыжышкыны, сонгуда блогу сонгуда мурнунуң суртаал ажылының утказын, хевирин, аргаларын боттары тодараш болгаш ону эрттирер база өй-өйлөп хойлу-биле доктаатынып тургустунган чурум езуугаар сонгуда суртаалын эрттиреринге өске кижилерни кириштирип болур.

5. Сонгуда мурнунуң суртаалын эрттиреринге чарыгдалдарны, хойлу доктаатынып тургустунган чурум-биле чүгө кандидаттын сонгуда фондузунуң акша-хөрөңгизи-биле боттандырар. Кандидат дээш суртаал ажылының төлөвүн, өске кандидаттын сонгуда фондузундан чорудары хорутлуг.

6. Бадьялашкын хүнүгө чедир назыны 18 хар четпээн кижилерни сонгуда мурнунуң суртаалында дорт болгаш доора кириштирери хорутлуг.

7. Сонгуда мурнунуң суртаалын чорудары, сонгуда мурнунуң кандыг-даа суртаал материалдарын парлап үндүрерин болгаш тардыры:

а) күрүне эрге-чагырганың федералдыг органнына, күрүне эрге-чагырганың республика органнына, күрүнениң өске-даа органнына, тус черниң бот-башкарылга органнына;

б) күрүне болгаш муниципалитет албан-дужаалдарында ажылдап турар улуска, күрүне албан-дужаалының «А» категориязын азы сонгудалыг муниципалитет албан-дужаалын ээлеп турар кижилерге, шериг албаныларга олар боттарының албан-дужаал азы албан-ажыл хүлээлгелерин күүсөдип турар үезинде азы албан-дужаал болгаш албан-ажыл бадьялының артыкшылынын ажылгаары;

в) шериг кезектеринге, шериг албан черлеринге база организацияларына;

г) ачы-буян чедирер организацияларга болгаш шажын-чүдүлгө каттыжышкынына, а ол ышкаш шажын-чүдүлгө каттыжышкынынын төлөөлери чаңчыл-езуул эрттирип турар;

д) сонгуда комиссияларына, сонгуда комиссияларының бадьялар эргелиг кижилеринге;

е) дашгык чуртун хамаатыларына;

ж) массалыг информация чепсектериниң үндүрүлгезин боттандырар турар организацияларын төлөөлери профессионал ажыл-чорудулганын боттандырып тура кылырын хоруур.

8) Күрүне албан-дужаалының «А» категориязын болгаш сонгудалыг муниципалитет албан-дужаалын ээлеп турар кижилерге телерадио-дамчыдылгаларының каналдарына болгаш өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге сонгуда мурнунуң суртаалын чорудары хорутлуг, айыттырган кижилерниң Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалына кандидат кылдыр бүртүктөкөн таварылгалардан аңгыда.

9) Хуу эргелиг кижиниң дүрзү-чурун, хуу эргелиг кижиниң кандидаттың дугайында эки уткалыг чугаазын, ол хуу эргелиг кижиниң чүгө бижимел чөпшээрели-биле кандидаттарның суртаал материалдарына ажылгаар. Чөпшээрешкени бадькап турар документи, Тыва Республиканың сонгуда комиссиязына, суртаал материалының экземпляр-биле кады бо Хоойлунуң 43 чүүлүнүң 3 пунктузунга дүштүр кириер, бир эвес, суртаал материалы телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарына чок болза өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге кириген таварылгаларда Тыва Республиканың Төп сонгуда комиссиязының негелделеринге дүштүр кириер. Бо айыттырган кызыгаарлашкын кандидаттарның хөй-ниити мурнунга чугаалаан болгаш чонга чарлап дыңнаткан бодалдарына, ол чонга дыңнадышкынының болган хүнүн, айын, чылын (үе-шагын) болгаш ону чырыткан массалыг информация чепсектериниң адын айыттышаан сонгуда мурнунуң суртаалына ажылгаарына хамаарышпас. Суртаал материалдарына хуу эргелиг кижиниң кандидаттын дугайында эки чугаа саналын Федералдыг хоойлуна болгаш бо Хоойлуна дүштүр сонгуда мурнунуң суртаалын чорудар эргези чок деп чүүлге хамаарыштыр бир эвес ол бодал сонгудаларны эрттирер хүнүнү дугайында шийттир албан езуу-биле парлаттыганынын мурнунда чонга чарлап дыңнаттыган болза, ол чонга дыңнадышкыны болган хүнүн, айын, чылын (үе-шагын) болгаш ону чырыткан массалыг информация чепсектериниң адын дугайында медээлери турар ужурулуг, ыңдыг таварылгада суртаал чорудар эргени чөпшээрээр.

10. Сонгуда каттыжышкыны, оң иштинде сонгуда блогунче кирип турар сонгуда каттыжышкыны, кандидатты депшиктен таварылгада азы чогуур сонгуда блогу кандидатты депшиктенде болгаш ол кандидатты дараазында бүртүккери-биле Тыва Республиканың Төп сонгуда комиссиязы-биле бадьялашкын хүнүгө чедир 10 хонуктан эвээш эвес хуусаада оон сонгуда мурнунуң программанын чангыстан эвээш эвес республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгезинге парлаттынар база ол ышкаш Интернетке кириетер. Сонгуда блогунче кирип турар сонгуда каттыжышкыны, бир эвес ол сонгуда блогу айыттыган хуусаада бодунуң сонгуда мурнунуң программанын парлап үндүрүпкөн болза, бодунуң сонгуда мурнунуң программанын парладыр эргези чок. Федералдыг хоойлуна болгаш бо Хоойлуна дүштүр ыңдыг парладыр чүүл өртек чок парлалга шөлүгө парлаттынар ужурулуг, чок болза кандидаттын сонгуда фондузундан төлөткөн турар ужурулуг.

35 чүүл. Суртаалды чорударының хуусаалары

1. Сонгуда мурнунуң суртаалын чорударының хуусаазы кандидатты депшиктен хүнүнден болгаш бодунуң сонгуда фондузун тургускан хүнүнден эгелээр. Суртаал чорударының хуусаазы бадьялашкын хүнүгө чедир бир хонук бурунгаар тус черниң үези-биле мугур тик шак турда доостур.

2. Сонгуда мурнунуң суртаалы, телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарына болгаш өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге бадьялашкын эгелээр чедир 30 хонук арткада, эгелээр.

3. Сонгуда мурнунуң суртаалын бадьялашкын болур хүнде болгаш бадьялашкын болур хүнүн мурнунда хүнде чорудары хорутлуг.

4. Федералдыг хоойлу болгаш бо Хоойлунуң доктадып тургусканы чурум-биле, мурнунда сонгуда комиссияларының бажың-балгалтарындан база оран-савазындан дашкаар азып делгээн сонгуда мурнунуң парлап каан суртаал материалдары (хуудустар, плакаттар ээлеп өске-даа материалдар) оларны кириер эжиктеринге чедир 50-ден эвээш эвес метр хемчээлге бадьялашкын хүнүнде мурнуку черлеринге хевээр турар.

5. Катап бадьялашкыны эрттирер таварылгада сонгуда мурнунуң суртаалын катап бадьялашкын хүнүн чарлап дыңнаткан хүнден эгелеп чорудар болгаш катап бадьялашкын хүнүгө чедир бир хонук бурунгаар тус черниң шагы-биле мугур тик шак турда доостур.

36 чүүл. Телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарына болгаш организациялары, сонгуда мурнунуң суртаал ажылы чорударының негелделери

1. Күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организациялары база республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары бүртүктеттирген кандидаттың, сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блогунуң депшиктени бүртүктеттирген кандидаттарның сонгуда мурнунуң суртаалын

чорударына дең эрге-байдалды, оң иштинде сонгучуларга сонгуда мурнунуң программаны Федералдыг хоойлунуң тургусканы болгаш бо Хоойлунуң хүлээп алганы чурумунга дүштүр хандырар хүлээлгелиг. Айыттыган телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарына эфирге үени болгаш айыттыган өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге парлалга шөлүн бүртүктеттирген кандидаттарга, сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блогунуң депшиктени бүртүктеттирген кандидаттарына төлөвирлиг үндезинге, а Федералдыг хоойлунуң болгаш бо Хоойлунуң көрдүнгөн чуруму-биле төлөвир чок үндезинге (халас парлалга шөлүн, эфирге үени) тыпсып бээр.

2. Бүртүктеттирген кандидаттар, сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блогунуң депшиктени бүртүктеттирген кандидаттары, оларга бердинген халас парлалга шөлүн, эфирге үени өске бүртүктеттирген кандидаттарның өске сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блогунуң депшиктени бүртүктеттирген кандидаттарының сонгуда мурнунуң суртаалына ажылгаар эргези чок.

3. Тыва Республикага чангыс үеде элээн каш сонгуда кампаниялары эрттиртинип турар таварылгада болгаш айыттыган кампанияларының суртаал эрттиреринге үези телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарына база республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге каттыжып турар болза, халас эфир үезин болгаш халас парлалга шөлүнүң нити хемчээлин, телерадио-дамчыдылга организацияларының, өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларына аңаа чөпшээрели чокта улгаттырбас.

4. Сонгуда кампаниязының эгелээринге чедир бир чылдан эвээш эвес үе бурунгаар тургустунган күрүнени эвес телерадио-дамчыдылга организациялары болгаш күрүнени эвес өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары база ол ышкаш сонгуда кампаниязының эгелээринге чедир бир чылдан эвээш үеде тургустунган күрүнени эвес телерадио-дамчыдылга организациялары болгаш күрүнени эвес өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары бүртүктеттирген кандидаттарга, сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блогунуң депшиктени бүртүктеттирген кандидаттарына эфирге үени, парлалга шөлүн бээр эргелиг. Оон өске күрүнени эвес телерадио-дамчыдылга организациялары болгаш күрүнени эвес өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларына эфирниң үезиниң болгаш парлалга шөлүнүң төлөвир шупту бүртүктеттирген кандидаттарга, сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блогунуң депшиктени бүртүктеттирген кандидаттарына чангыс аай дөмей болур ужурулуг. Кандидаттарның болгаш сонгуда каттыжышкынынын тургусканы күрүнени эвес өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларына бо негелде хамаарышпас.

5. Күрүнени эвес телерадио-дамчыдылга организацияларына болгаш күрүнени эвес өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларына эфирниң үезиниң болгаш парлалга шөлүнүң төлөвир шупту бүртүктеттирген кандидаттарга, сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блогунуң депшиктени бүртүктеттирген кандидаттарына чангыс аай дөмей болур ужурулуг. Кандидаттарның болгаш сонгуда каттыжышкынынын тургусканы күрүнени эвес өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларына бо негелде хамаарышпас.

6. Сонгудалар эрттирип турар үеде эфирге үениң болгаш парлалга шөлүнүң төлөвириниң (Россия Федерациязының валютанын) хемчээлиниң болгаш өске-даа негелделериниң дугайында медээлер, сонгудаларны эрттирериниң дугайында шийтпирни албан езуу-биле парлааны хүнден эгелеп чогуур телерадио-дамчыдылга организациялары база өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары-биле 30 хонуктан эвээш эвес хуусаада парлаттыган турар ужурулуг база ол ышкаш ол-ла хуусаада сонгуда мурнунуң суртаалын чорударына эфирге үени, парлалга шөлүн бээр эргелиг белегиниң дугайында дыңнадышкыны-биле кады Тыва Республиканың Төп сонгуда комиссиязына кириетинген турар.

7. Неделяда чангыстан эвээш катап үнүп турар күрүнени эвес телерадио-дамчыдылга организациялары болгаш күрүнени эвес өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары, тускайжыттыган телерадио-дамчыдылга организациялары болгаш тускайжыттыган өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары (кухтары-чырыдышкын, бичи урулгар, теңиктиг, эртем болгаш өске-даа) база ол ышкаш муниципалдыг телерадио-дамчыдылга организациялары болгаш муниципалдыг өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары сонгуда мурнунуң суртаалын чорударына эфирге үени, парлалга шөлүн бээрден ойталаар эргелиг. Ыңдыг ойталаашкын Тыва Республиканың Төп сонгуда комиссиязына бо чүүлүн 6 пунктузунда айыттыганы тодаратынган хуусааларында айтып кирибээни кылдыр санаттынар.

8. Тыва Республиканың Төп сонгуда комиссиязынын сонгуда мурнунуң суртаалын чорударына тодараш тургусканы хевиринге болгаш доктааткан чуруму-биле киригени эфирге үени база парлалга шөлүнүң өртээнин

болгаш хемчээлиниң учедун массалыг информация чепсектериниң үндүрүлгезин боттандырып турар организациялар аңгы чорудар хүлээлгелиг.

9. Бо чүүлүн 8 пунктузунда айыттыганы төлөвир чок болгаш төлөвирлиг үндезинге бердинген эфирге үени, парлалга шөлүнүң дугайында четтут документтерин массалыг информация чепсектериниң үндүрүлгезин боттандырып турган организациялар бадьялашкын болган хүнден эгелеп үш чылдан эвээш эвес үе дургузунда кадагалаар хүлээлгелиг.

10. Күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организацияларынын болгаш республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларынын сонгуда мурнунуң суртаалына төлөвир чок эфир үезин болгаш төлөвир чок парлалга шөлүн бергени-биле холбашкан чарыгдалдары ол организацияларынын болгаш редакцияларынын ажыл-чорудулганынын түнелдеринге хамааржыр.

11. Телерадио-дамчыдылга организацияларынын каналдарына, өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге төлөвир чок база төлөвирлиг үндезинге эфирге үени болгаш парлалга шөлүн сонгуда мурнунуң суртаалын чорударына тыпсыры, телерадио-дамчыдылга организациялары-биле база өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары-биле кандидаттын, сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блогунуң депшиктени бүртүктеттирген кандидаттарынын аразында эфирге үени болгаш парлалга шөлүн бээриниң мурнунда бижимел хевирге чарган керээзи езууга чоруттунар.

12. Тыва Республикага чангыс үеде элээн каш сонгуда кампаниялары чоруттулуп турар үеде болгаш телерадио-дамчыдылга организацияларынын каналдарына, өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге суртаал чорудар үе калсырлажып турар таварылгада аңгы-аңгы сонгудаларга элээн каш сонгуда округтарына депшиктеттирген, бүртүктеттирген кандидаттын күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организацияларына болгаш республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгелеринге сонгуда мурнунуң суртаалын кылырына төлөвир чок эфир үезин болгаш төлөвир чок парлалга шөлүн бедик деңгелдег сонгудаларга бээр хемчээлинден улгаттырбайн бээр ужурулуг.

37 чүүл. Сонгуда мурнунуң суртаалын телевидениеге болгаш радиого чорударынын негелделери

1. Бүртүктөкөн кандидаттар телерадио-дамчыдылганынын девискээр күрүне организацияларынын каналдарына оларга халаска бээр эфир үезин дең, дөмей негелделер-биле бергени (эфир үезиниң үргүлчүлэри, эфирге үнериниң үе-шагы болгаш өске-даа негелделери) берген турар эргелиг болур. Бүртүктеттирген кандидаттарны депшиктен сонгуда каттыжышкыныны, сонгуда блоктары телерадио-дамчыдылганынын девискээр күрүне организацияларынын каналдарына оларга халаска бээр эфир үезин дең, дөмей негелделер-биле алып эргелиг.

2. Күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организацияларынын боттарынын канал бурзунге сонгуда мурнунуң суртаалын чорударына үндүрүп бээр ужурулуг үезиниң нити хемчээли бо Хоойлунуң 38 чүүлүнүң 2 болгаш 5 пунктуларынын доктадып тургусканы-биле, ажыл хүнеринде 30 минута болур, бир эвес телерадио-дамчыдылга организациязынын дамчыдылга кылыр нити үези хүнде ийи шактан эвээш болуп турар таварылгада – дамчыдылганын нити үезиниң дөрттүн бир кези болур. Бир эвес бүртүктеттирген кандидат, депшиктен кандидатты бүртүктеттирген политиктиг партия сонгуда блогу бурзунге эфирге халас үени берген түнелинде, эфирге халас үениң нити хемчээли 60 минутадан көвүдөй бээр, ыңчангаш телерадио-дамчыдылгаларынын организациязынын суртаал чорударына халас эфир үезиниң нити хемчээли кызырлыр болгаш бүртүктеттирген кандидаттарнын, депшиктен кандидатты бүртүктеттирген сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блоктарынын нити саньнга көвүдеткени-биле 60 минута болур.

3. Эфирге бердинген үе телерадио-дамчыдылгаларынын көрүкчүлери, дыңакчыларның хөй кылдыр чыгып келир үезинде бердинген турар ужурулуг.

4. Күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организацияларынын үндүрүп бергени эфирге халас үезиниң нити хемчээлиниң ийиниң бир кези бүртүктеттирген кандидаттарга, депшиктен кандидаттары бүртүктеттирген сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блоктарына сонгуда мурнунуң суртаалын кады маргылдадыг чугаа, «төгери столдар» база өске-даа хевирге суртаал хемчеглерин чорударына аңгылаттынар, оң иштинден эфирге бердинген халас үениң нити хемчээлиниң чарты бүртүктеттирген кандидаттарга, ийги чарты депшиктен кандидаттары бүртүктеттирген сонгуда каттыжышкынынын, сонгуда блоктарына аңгылаттынар. Бердинген халас эфир үезинде болунуң үлүн ажылгаарына шупту бүртүктеттирген кандидаттар чангыс аай дең үндезинерге кириетинген турар ужурулуг.

Сонгүлдә каттыжышкыннары, сонгүлдә блоктары соңгүлдә мурнунун суртаалын чорударының кебирин боттары шилип алып, ооң иштинде боттарының аразында дугуржулгазы-биле болгаш телерадио-дамчыдылгаларының организацияларының саналы-биле суртаал ажылдарын кады чорудуп болур база ол ышкаш оларның депшиткен бүрүткеттинген кандидаттарына эфирге үезин берип болур.

Катап бадылааштын эрттирип турар үеде бүрүткеттирген кандидаттарга күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организацияларының үндүрүп бергени эфирге халас үезиниң ниити хемчээлиниң үштүн ийи кезини үндүрүп бээр.

8. Күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарына суртаал ажылын кандидаттар кады чорудуп турда, бүрүткеттирген кандидаттар албан боду киржир ужурулуг. Бүрүткеттирген кандидаттын бүрүн эргелиг төлээлерин, бо чүүлдүн 6 пунктузунда айыттыганы таварышталардан ангыда, кандидаттарның кады эрттирип турары суртаал ажылдарына киржирбес.

6. Бир эвес күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарына суртаал ажылын кандидаттар кады чорудуп турда, бүрүткеттирген кандидат анаа киржилп шыдавас байдалга (аарый бергени-биле) таварышканда, ооң орнунга бүзүрөттүрген кижизи киржир.

7. Эфирге дамчыдылганың үнеринге чедир беш хонуктан эвээш эвес хуусаада бүрүткеттирген кандидат еске кандидаттар-биле кады чаңгыс каналга суртаал ажылын чорударындан ойталап кааптар эргелиг.

8. Бо Хоойлунун 6 болгаш 7 пунктуларының көрдүнгени таварышталарда кады суртаал ажылдарын чорударына ангылаттыганы эфир үези, суртаал ажылын кады чорудар улустун чүгле чаңгыс кезижүнү киржилп шыдаар болган таварышталардан ангыда, кыздырылбас. Бо чүүлдүн 10 пунктузунда айыттыганы дугаар тыртылганы эрттиргениниң соонда, эфирге кады суртаал ажылын чорударына чүгле чаңгыс бүрүткеттирген кандидат киржилп шыдаар болза, ол кандидатка эфирге кады суртаал ажылын чорудар бооп турган шупту киржикчилерниң ниити санына бердинген эфирге халас үени, ооң күзели-биле бээр. Бүрүткеттирген кандидаттын эфирге кады суртаал ажылына киржилп шыдавай барганы дээш бо чүүлдүн 9 пунктузунда көрдүнгени-биле анаа бердинген халас эфир үезин улгаттылары болдунмас.

9. Эфирге кады суртаал ажылын чорударына бердинген халас эфир үезин бергениниң соонда артыш калганы күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организацияларының берип турары эфирге халас үезин бо чүүлдүн 10 пунктузунда айыттыганы дугаар тыртарына киржири-биле чагыг кирген бүрүткеттирген кандидаттарга дең кезектерге үлээр. Ол дугаар тыртылганының түнели-биле бо чүүлдүн 4 пунктузунун көрдүнгени-биле ангылаттыганы эфирге халас үе дугаар тыртарына киржири-биле чагыг кирген депшиткен кандидаттары бүрүткеттинген сонгүлдә каттыжышкыннарына, сонгүлдә блоктарына үлеттинер.

10. Бүрүткеттирген кандидаттарның, сонгүлдә каттыжышкыннарының, сонгүлдә блоктарының күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарына халас үндезинге эфирге сонгүлдә мурнунун суртаал материалдарын чорударына дугаар тыртылганының түнелинде, эфирге үнериниң хуну, айы, чылы тодараттынар, ол дугаар тыртылганын Тыва Республиканың Төп сонгүлдә комиссиясы чогуур телерадио-дамчыдылгаларының организацияларының төлээлериниң киржилгези-биле чоруттунар. Дугаар тыртылганын кандидаттарның бүрүткелни төнгөн соонда дараазында хүнде катап бадылааштын эрттирерде – катап бадылаашкынны эрттирерин чарлап дыңнаткан хүнүнден эгелээр, бир хонуктан орайтатпайн чорудар. Дугаар тыртылганын эрттирип турар үеде бо Хоойлунун 17 чүүлүнүн 1 пунктузунда айыттыганы кижилер киржир эргелиг. Дугаар тыртылганының түнели-биле протоколду тургузар. Эфирге үени хуваарына, кылдыганы дугаар тыртылганының түнели-биле тургустунган графикти Тыва Республиканың Төп сонгүлдә комиссиясы саадатпайн, массалык информация чепсектеринге чоңа дыңнадыры-биле парлаар кылдыр дамчыдар.

11. Күрүнениң девискээр телерадио-дамчыдылга организациялары бүрүткеттирген кандидаттарга эфирге үени телевириг үндезинге сонгүлдә мурнунун суртаалын чорударына курлавырлап арттырар хүлээлгелиг. Бүгү бүрүткеттирген кандидаттарга ооң негелделери болгаш хемчээли чаңгыс аай турар ужурулуг. Телерадио-дамчыдылга организация бүрүзүнүн курлавырлаттыганы телевириг эфир үезиниң ниити хемчээли халас эфир үезиниң ниити хемчээлинден эвээш бооп болбас, ынчалза-даа ооң ниити хемчээлинден ийи катап улут бооп болбас.

12. Курлавырлаттыганы эфир үезиниң ниити хемчээлин бүрүткеттирген кандидаттарның ниити санына үлээниден алдыганы бодунун үлүнүн деңгелинге эфирге үени бүрүткет-

тирген кандидат чогуур телевириг кылгаш, алып эргелиг.

13. Бүрүткеткен кандидаттарның сонгүлдә мурнунун суртаал материалдарын эфирге үндүрериниң хүнүн болгаш үезин бүрүткеткен кандидаттарның дугаар тыртарына киржири-биле кирген бижимел чагыгларына үндезилээр, күрүнениң телерадио-дамчыдылга организациялары сонугралдыг кижилерниң киржилгези-биле эрттиргени дугаар тыртылганы-биле тодараттыр. Дугаар тыртылганын бо чүүлдүн 10 пунктузунда доктааткан хуусаада чорудар. Дугаар тыртыш турда, Тыва Республиканың Төп сонгүлдә комиссиязының кежигүннери, а ол ышкаш бо Хоойлунун 17 чүүлүнүн 1 пунктузунда айыткан кижилер олуржур эргелиг.

14. Дугаар тыртылганының соонда, бир эвес бүрүткеткен кандидат, депшиткен кандидатты бүрүткеттинген сонгүлдә каттыжышкынны, сонгүлдә блогу эфирге үени ажыглаарындан ойталаан таварышталарда, ооң эфирге үнер үезинге чедир беш хонуктан орайтатпайн, бижимел хевирге хамаарышкан телерадио-дамчыдылганының организациязына дыңнадыр ужурулуг, хосталы берген эфирге үени боттарының ажыл-херээниң аайы-биле ажыглаар эргелиг.

15. Бо Хоойлунун 39 чүүлүнүн 6 пунктузунун негелделерин күүседир ужурулуг телерадио-дамчыдылганының күрүнеге хамаарышпас организациялары бүрүткеткен кандидаттарга эфир үезин дең, демей байдалга бээр албан болур ужурулуг. Ындыг негелделерни, а ол ышкаш бо Хоойлунун 39 чүүлүнүн 6 пунктузунун негелделерин сагымын турар күрүнеге хамаарышпас телерадио-дамчыдылганының организациялары бүрүткеткен кандидаттарга сонгүлдә мурнунун суртаалын чорудар сорулга-биле эфирге үени бээр эргези чок.

16. Эфирниң телевириг үезин бээриниң дугайында керээлерге дараазында негелделер айыттыганы турар ужурулуг:

сонгүлдә мурнунун суртаалының хевирин, эфирге үнер үезиниң ай, хүнүн база үезин, эфирге берип турар үениң хемчээлин, ону төлээриниң хемчээлин болгаш журмуна база теле-азы радио-дамчыдылга журналистиг (эрттирер кижиниң) киржилгезинге негелделерни айтыр. Керээниң негелделерин күүсеткенниң соонда, ажылдарны кылганының актызын база дамчытканы программаны, дамчыдылганы адын болгаш ооң эфирге үнер үезин айтыпшышаан, керээ өзугаар күүсеткен хүлээлгелерин демдегелеп каары эфирге үени ажыглаанының дугайында чогуур шыңзылганы тургузар.

17. Эфирге үезиниң өртөөн долу хемчээл-биле төлээринге акша-хөрөңгилерни шилчтиккенниң дугайында төлөлгө даалганы эфирге үени берген хүнге чедир ийи хонуктан орайтатпайн, а катап бадылаашкын эрттирерде – эфирге үени берген үеде чедир бүрүткеткен кандидат Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырына кирген турар ужурулуг. Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырының демдегелеп айытканы төлөлгө даалганының хоолганы бүрүткеттирген кандидат телерадио-дамчыдылга организациязында эфирге үени бээринге чедир киртинген турар ужурулуг. Айыткан негелделерни үрзөн таварышта телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарына эфирге үени бербес.

18. Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбыры акша-хөрөңгини, төлөлгө даалганы алган хүнүнүн дараазында хүнден эгелеп чаңгыс операция хүнүнден орайтатпайн, шилчидер хүлээлгелиг. Ынчаарда туду акша чок телевириг ботандыраарының хуусаазы Тыва Республиканың девискээринге ийи операция хүнүнден улгатпас ужурулуг.

19. Бир эвес бүрүткеткен кандидат эфирге өртектик берген үезин ажыглап тургаш, бо Хоойлу-биле доктааткан негелделерни үрзөн таварышта телерадио-дамчыдылга организациязы эфирге үени бээриниң дугайында керээни күш болдуарының дугайында суд черинче негелдени кирер эргелиг.

20. Бүрүткеткен кандидаттын, депшиткен кандидатты бүрүткеттинген политиктиг партияны, сонгүлдә блогуның сонгүлдә мурнунун суртаал материалдарының дамчыдылганы, ооң иштинде барааннары, ажылдарны база ачы-дузаларны рекламалары-биле үзе кирери хорутлуг.

21. Бүрүткеткен кандидаттарның телерадио-дамчыдылганының күрүне организацияларының каналдарына сонгүлдә мурнунда суртаал материалдарының дамчыдылганын еске телерадио программаларын, сонгүлдә мурнунун еске суртаал материалдарын дамчыдыры-биле дуглап каары хорутлуг.

22. Телерадио-дамчыдылганының организацияларының дамчыдып турары, сонгүлдә мурнунун суртаалы, сонгүлдә мурнунун еске-даа суртаал материалдары кирип турар телерадио программаларын айыткан программалар, материалдар эфирге үнеринден бээр 12 ай дургузунда хамаарышкан телерадио организацияларына шыгжаттынып чыдар ужурулуг видео база көрүп, дыңнаар материалдар кылдыр эфирге оларны үндүрер.

38 чүүл. Сонгүлдә мурнунун суртаалын өй-өйлөп үнер парлаалга үндүрүлгелерин

дамчыштыр чорударының негелделери

1. Неделяда бирээден эвээш эвес катап үнүп турар республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелеринге оларга халас бээр парлаалга шөлүн дең, демей байдалдар-биле (парлаалга шөлүн бээриниң хемчээлин, одурутта туржун, үжүктөрүн болгаш еске-даа байдалдарны) бүрүткеткен кандидаттар алып эргелиг. Депшиткен кандидаттары, бүрүткеттинген сонгүлдә каттыжышкыннары, сонгүлдә блоктары неделяда бирээден эвээш эвес катап үнүп турар республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелеринге оларга халас бээр парлаалга шөлүн дең, демей байдалдар-биле алып эргелиг.

2. Республиканың өй-өйлөп үнүп турар үндүрүлгелериниң редакция бүрүзүнүн бүрүткеткен кандидаттарга, депшиткен кандидаттары бүрүткеттинген сонгүлдә каттыжышкыннарына, сонгүлдә блоктарына неделя санында бээр халас парлаалга шөлүнүң ниити эң кудуку хемчээли, үндүрүлгениң неделя санында парлаалга шөлүнүң ниити хемчээлиниң беш хуузундан эвээш эвес болур ужурулуг. Айыткан үеде сонгүлдә мурнунун суртаалын чорудар сорулга-биле доктаамал ындыг парлаалга үндүрүлгелериниң бээр парлаалга шөлүнүң ниити хемчээлин ол үндүрүлгениң редакциясы Тыва Республиканың Чазак Дарганының сонгүлдәларының болурунун (эрттирериниң) дугайында шийтирени албан езузу-биле чарлаан (парлаан) хүнүнүн соонда 20 хонуктан орай эвесте чарлап дыңнадыр.

3. Бо чүүлдүн 6 пунктузунда айыттыганы дугаар тыртылганының түнели өзугаар республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгезиниң редакциязының чарлап дыңнатканы парлаалга халас шөлүнүң ниити хемчээлини ийиниң бирин, ол дугаар тыртылганына киржири-биле чагыг кирген бүрүткеттирген кандидаттарга дең, демей үлүг-биле хуваап бээр.

4. Бо чүүлдүн 8 пунктузунда айыттыганы, дугаар тыртылганының түнели өзугаар республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгезиниң редакциязының чарлап дыңнатканы парлаалга халас шөлүнүң ниити хемчээлини ийиниң бирин, ол дугаар тыртылганына киржири-биле чагыг кирген депшиткен кандидаттары бүрүткеттинген политиктиг партияларга, сонгүлдә блоктарына дең, демей үлүг-биле хуваап бээр.

5. Бүрүткеткен кандидаттарның, депшиткен кандидаттары бүрүткеттинген сонгүлдә каттыжышкыннары, сонгүлдә блоктары сонгүлдә мурнунда суртаал материалдарын халас парлаарының хүнүн, айын, чылын тодараттып айтыр дугаар тыртылганын, кандидаттарның бүрүткелни болган соонда, дараазында хүнде республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгезиниң редакциясы сонугралдыг кижилерниң киржилгези-биле эрттирер. Дугаар тыртыр үеде Тыва Республиканың Төп сонгүлдә комиссиязының кежигүннери, а ол ышкаш бо Хоойлунун 17 чүүлүнүн 1 пунктузунда айыткан кижилер база олуржур эргелиг. Дугаар тыртылганының түнели-биле протокол тургустунар болгаш ол дораан парлаалга чарлап дыңнадыры-биле бээр.

6. Неделяда бирээден эвээш эвес удаада үнер республиканың өй-өйлөп үнер парлаалга үндүрүлгелериниң редакциялары бүрүткеткен кандидаттарга телевириг өзугаар сонгүлдә мурнунун суртаалын чорудары-биле парлаалга шөлүн бо Хоойлунун 38 чүүлүнүн 2 болгаш 5 пунктуларының доктаадып тургусканы үеде, курлавырлап арттырып бээр хүлээлгелиг. Төлээриниң хемчээли болгаш негелделери бүрүткеткен бүгү-ле кандидаттарга чаңгыс аай болур ужурулуг. Республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгезиниң редакция бүрүзүнүн халаска курлавырлап бээр-биле парлаалга шөлүнүң ниити хемчээли бо чүүлдүн 2 пунктузу-биле дүүштүр бээр парлаалганын акша шөлүнүң ниити хемчээлинден эвээш эвес болур ужурулуг, ынчалза-даа ол ийи катаптан ашпас болур ужурулуг.

7. Бүрүткеткен кандидат бүрүзү телевириг парлаалга шөлүн бүрүткеткен кандидаттарның ниити санына ол хемчээлди үлээни-биле бодунун үлүг-хуузунун хемчээлин курлавырлаан парлаалга шөлүнүң ниити хемчээлинден алып эргелиг.

8. Сонгүлдә мурнунун суртаал материалдарын чарлап дыңнадыры-биле парлаар хүнү, айы, чылы бүрүткеттирген кандидаттарның дугаар тыртарына киржири-биле киргени бижимел хевирге чагыгларына үндезилеп, өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакцияларының сонугралдыг кижилерниң киржилгези-биле эрттиргени дугаар тыртылганының түнели-биле тодараттынар. Дугаар тыртылганы бо чүүлдүн 5 пунктузунун доктаадып тургусканы хуусааларда чоруттунар ужурулуг.

9. Өй-өйлөп үнүп турар муниципалдыг парлаалга үндүрүлгелериниң редакциялары база ол ышкаш бо Хоойлунун 39 чүүлүнүн 6 пунктузунун негелделерин күүсеткен, неделяда бир удаадан эвээш эвес катап үнер республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакциялары бүрүткеттирген кандидаттарга телевириг эфир үезин бээр. Төлээриниң хемчээли болгаш негел-

делери бүрүткеткен бүгү-ле кандидаттарга чаңгыс аай болур ужурулуг. Бүрүткеттирген кандидаттарга берип турары парлаалга шөлүнүң ниити хемчээлин, айыттыганы өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакциялары боттары тодараттып тургузар. Сонгүлдә мурнунун суртаал материалдарын чарлап дыңнадыры-биле парлаар хүнү, айы, чылы бүрүткеттирген кандидаттарның дугаар тыртарына киржири-биле киргени бижимел хевирге чагыгларына үндезилеп, өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакцияларының сонугралдыг кижилерниң киржилгези-биле эрттиргени дугаар тыртылганының түнели-биле тодараттынар. Дугаар тыртылганы бо чүүлдүн 5 пунктузунун доктаадып тургусканы хуусааларда чоруттунар ужурулуг.

10. Бир эвес бүрүткеткен кандидат, депшиткен кандидатты бүрүткеттирген сонгүлдә каттыжышкынны, сонгүлдә блогу парлаалга шөлүн ажыглаарындан дугаар тыртылганының соонда ойталаан таварышта чогуур өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакциязына сонгүлдә мурнунун суртаалын парлап үндүреринге чедир беш хонуктан орайтатпайн, дыңнадыр хүлээлгелиг, хосталган парлаалга шөлүн редакция көргени-биле ажыглаар эргелиг.

11. Бо Хоойлунун 39 чүүлүнүн 6 пунктузунун негелделерин күүсеткен, күрүнеге хамаарышпас өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакциялары парлаалга шөлүн бүрүткеттирген кандидаттарга демей, дең телевириг байдалга бээр. Бо Хоойлунун 39 чүүлүнүн 6 пунктузунун негелделерин күүсеттээн, күрүнеге хамаарышпас өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакциялары сонгүлдә мурнунун суртаалын чорудар сорулга-биле бүрүткеттирген кандидаттарга парлаалга шөлүн бээр эргези чок. Күрүнеге хамаарышпас өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакциялары сонгүлдә мурнунун суртаалын чорударына парлаалга шөлүн бээринден ойталаар эргелиг.

12. Парлаалга шөлүнүң өртект-үнезин долу хемчээл-биле төлээринге акша-хөрөңгилерни шилчидериниң дугайында төлөлгө даалганы парлаалга шөлүн чарлап дыңнадыр хүнүнге чедир ийи хонуктан орайтатпайн, а дагын катап болур бадылаашкынны чорударда – ону парлап дыңнадыр хүнүнге чедир бир хонуктан орайтатпайн, бүрүткеткен кандидат Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырына кирген турар ужурулуг. Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырының демдегелеп кааны төлөлгө даалганын хоолганы, бүрүткеттирген кандидат парлаалга шөлүн тыпсып бергжеге чедир өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгезиниң редакциязына кирген турар. Айыткан бо негелделерни хажыткан таварышта парлаалга шөлүн бербес.

13. Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбыры телевириг документтерин алганының соонда дараазында операция хүнүнден саадатпайн, акша-хөрөңгилерни шилчидер хүлээлгелиг. Ынчаарга акшаның боду чокка төлээриниң хуусаазы Тыва Республиканың девискээринге операцияның ийи хүнүнден ашпас болур ужурулуг.

14. Сонгүлдә мурнунун суртаал материалдарын парлаарын бо чүүл-биле дүүштүр кандыг-даа хевир-янзы-биле редакция тайлырлабас, а ол ышкаш бүрүткеткен кандидаттар-биле, депшиткен кандидатты бүрүткеттинген политиктиг партия-биле, сонгүлдә блогу-биле чөпшээрэжип дугурушпаан эге аттар болгаш чуруктар-биле кааставас болур ужурулуг.

15. Шупту өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелеринге парлап турар болгаш бүрүткеткен кандидаттын сонгүлдә фондузунун акша-хөрөңгилериниң күсели-биле төлөп турар бүгү-ле материалдарга кандыг бүрүткеткен кандидаттын сонгүлдә фондузунун акша-хөрөңгилериниң күсели-биле парлаан ол чүүлү төлөп бергениниң дугайында медээни парлаар ужурулуг. Бир эвес сонгүлдә мурнунун суртаал материалдарын бо чүүлдүн 1 пунктузу-биле дүүштүр халас парлаан болза, оларга халас парлаанының фактызын парлап айыткан, а ол ышкаш бүрүткеткен кандыг кандидатка ол чүүлду парладыр арганы бергенин база айтып каар ужурулуг. Айыттыганы негелделер күүселдеси дээш өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгезиниң редакциясы харысалгалыг болур.

16. Суртаал материалдарын парлап үндүрүп турар, өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакциялары кандыг-бир бүрүткеттирген кандидатты, депшиткен кандидаттарны бүрүткеттирген сонгүлдә каттыжышкынны, сонгүлдә блогу ескелерден дээр деп көрүп, парлаалга үндүрүлгезиниң тиражын ескерттир азы ооң чырыкче үнер хүнерин ескерттир эргези чок. Бо негелделер бүрүткеттирген кандидаттын, депшиткен кандидаттары бүрүткеттирген сонгүлдә блогу чөпшээрэжип турар сонгүлдә каттыжышкынның тургусканы өй-өйлөп үнүп турар парлаалга үндүрүлгелериниң редакцияларына хамаарышпас.

39 чүүл. Массалыг хемчеглерниң аргазы-биле сонгулда мурнунун суртаалын чорударының негелделери

1. Күрүне органны, тус черниң бот-башкарылга органны сонгулда мурнунун хуралдары, бүртүктөкөн кандидаттарның база оларның бүзүрөттүргөн кижилериниң сонгукчулар-биле ужуражылгалары, ажы-биле санал-бодалдар болгаш маргыштыг айтырылганы чугаалажырынга, митингилерге, чыскаалдарга болгаш бөлүү-биле негелде салырын организастаарынга база эрттиреринге дузалаар хүлээлгелиг.

2. Бүртүктөкөн кандидаттарның база оларның бүзүрөттүргөн кижилериниң сонгукчулар-биле ужуражылгаларын эрттиреринге бажың-балгаттарын үндүрүп бээриниң дугайында билдирешишкенин күрүне органны, тус черниң бот-башкарылга органны оларны алганындан бээр үш хонук дүргүзүндө чугаалажып көөр. Митингилерниң, чыскаалдарның база бөлүү-биле негелде салырыларның организакчыларының дыңнадыг дилээни Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр федерациядан эвээш эвес хуусаада чугаалажып көөр.

3. Бүртүктөкөн кандидаттарның чагыы езугаар сонгулда мурнунун массалыг хемчеглерин эрттиреринге таарымчалыг болгаш күрүне азы муниципалитет өңүзүндө бактаал турар бажың-балгаттарын бүртүктөкөн кандидаттар болгаш оларның бүзүрөттүргөн кижилери сонгукчулар-биле ужуражыры-биле сонгулда комиссиязының доктаадып каан үе-шагында ажыглаар кылдыр бажың-балгаттарның өңү ээлери, эдилекчилери халаска бээр. Ынчаарга сонгулда комиссиялары сонгулда мурнунун массалыг хемчеглерин эрттиреринге бүртүктөкөн кандидаттарга дең демей байдалдарны хандыраар хүлээлгелиг.

4. Бир эвес айткан бажың-балгат, а ол ышкаш сонгулдаларның болурунун (эрттирериниң) дугайында шийтирени албан езузу-биле парлаан хүнүндө бодунун эге (чыгган) капиталында 30 хуу ажып турар күрүнениң болгаш (азы) муниципалитеттин үлүг-хуулуг организациязының өңүзүндө туруп турар бажың-балгатты бүртүктөкөн кандидаттарның бир-ээзинге азы ооң бүзүрөттүргөн кижизинге ол бажың-балгатты ол-ла негелделер-биле бээрден ойталаар эргези чок.

5. Бүртүктөкөн кандидаттар сонгукчулар-биле ужуражылгалары, хуралдары, митингилерни, ажык санал-онал солчулгаларын болгаш сонгулда мурнунун өске-даа массалыг хемчеглерин эрттирери-биле бажың-балгаттарны база оран-саваларны көрээге үндөзүлөп, хөлөзүлөп алыр эргелиг.

6. Күрүнениң эрге-чагырга органнының, тус черниң бот-башкарылга органнының, күрүнениң болгаш муниципалитеттин бүдүрүлгө черлери-биле болгаш албан черлери-биле организастаанып, эрттиренип, акшаландырынып турар хемчеглеринге бүртүктөкөн кандидаттарның сонгулда мурнунун суртаалын кылып чүве чугаалаары, бир эвес ол сонгулда округунда бүртүктөкөн кандидаттарның шуптузунга ол дугайында дыңнаткан болгаш оларга база чүве чугаалаар арга бердинген болза, ыңчан чөпшээреттинер.

7. Шериг кезектериниң, шериг организациаларының болгаш албан черлериниң турар черлеринге сонгулда мурнунун суртаалын чорудары, сонгукчулар-биле ужуражылга эрттирип болгу дег чагыс-ла бажың-балгат, оран-сава шериг кезээниң девискээринде турар таварылгандан аңгыда, хоруур. Девискээр сонгулда комиссиязының дилээ-биле шериг кезээниң командири ыңдыг бажың-балгатты, оран-саваны сонгулда мурнунун суртаалын эрттиреринге үндүрүп бээр. Бүзүрөттүргөн кандидаттарның база оларның бүзүрөттүргөн кижилериниң шериг албаныларын аразындан сонгукчулар-биле ужуражылгазын чогуур сонгулда комиссиязы-биле кады шериг кезээниң командири ужуражылга болур хүнге чедир үш хонуктан орайтатпайн, ужуражылганың болур үе-шагының база болур чериниң дугайында бүртүктөкөн бугу-ле кандидаттарга болгаш оларның бүзүрөттүргөн кижилеринге ыял-ла дыңнатпашаан хандыраар.

8. Сонгулда мурнунун массалыг суртаал кылдарын чорудуп турар үеде айыыл чок чорукту хандыраар хүлээлгени Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр күрүне органнынга дагзыр.

40 чүүл. Сонгулда мурнунун парлаан, дыңнаар база көөр болгаш суртаал талазы-биле өске-даа материалдарны парлап үндүрериниң болгаш тарайырының негелделери

1. Россия Федерациязының хоойлужудулгазының доктаадып тургусканы чурум езугаар кандидаттар сонгулда мурнунун парлаан, а ол ышкаш дыңнаар база көөр болгаш суртаал талазы-биле өске-даа материалдарны шаптарызын чокка парлап үндүрер эргелиг.

2. Сонгулда мурнунун бугу-ле парлаан болгаш аудиовизуалдыг өске-даа материалдарына, бо Хоойлунун 40 база 41 чүүлдерин-биле дүүштүр тарайып турар материалдардан аңгыда, ол материалдарны белеткээн организацианың ады болгаш юридиктиг адреси (белеткээн кижиниң фамилиязы, ады база адазының ады болгаш Россия Федерациязының субъектинин, районун, хоорайының, өске-

даа чурттап турар чериниң ады, бо материалдарны чагаан организацианың ады (чагаан кижиниң фамилиязы, ады болгаш адазының ады, а ол ышкаш оларның тиражының дугайында база оларны парлап үндүргөн хүнүнүн, айының, чылының дугайында медээ турар ужурулуг.

3. Сонгулда мурнунун парлаан суртаал материалдарының экзemplяларын, дыңнаар болгаш көөр суртаал материалдарының, фото-чуруктарын, өске-даа суртаал материалдарының экзemplяларын тарайып эгелээринге чедир Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы бүртүктөкөн кандидаттан алган турар ужурулуг. Айткан материалдар-биле кады оон аңгыда ол материалдарны белеткээн болгаш чагаан организацианың (кижиниң) туруп турар чериниң (чурттап турар чериниң адресиниң) дугайында сан-медээлерни сонгулда комиссиязыга киирген турар ужурулуг.

4. Сонгулда мурнунун суртаал материалдарына коммерциялыг рекламалар кирбес ужурулуг.

5. Сонгулда мурнунун суртаал материалдарын чогуур сонгулда фондунун акша-хөреңгизи-биле баш бурунгаар телевиди кылдырмаанда болгаш бо чүүлдүн 2, 4 пунктулары-биле доктааткан негелделерин хажышып тургаш, белеткеп кылыры хорулгуг.

6. Сонгулда мурнунун суртаал материалдарын бо чүүлдүн 3 пунктузунун база бо Хоойлунун 37 чүүлүнүн 9 пунктузунун доктаадып тургусканы негелделерин хажышып тургаш, тарайдыры хорулгуг.

7. Тус черниң бот-башкарылга органны девискээр сонгулда комиссиязының саналы езугаар сонгулда болур участок бүрүзүнүн девискээринге сонгулда мурнунун парлаан суртаал материалдарын таарыштыр салып азары-биле тускай черлер аңгылап бээр хүлээлгелиг. Ындыг черлерни сонгукчулар кээп көөрүнге эптиг болур ужурулуг болгаш ында азып делгээн медээни сонгукчулар номчуп ап болур кылдыр кылып каан болур ужурулуг. Бүртүктөкөн кандидаттарның сонгулда мурнунун парлаан суртаал материалдарын болгаш комиссияларның медээ материалдарын таарыштыр азып делгээринге үндүртүнген черниң шөлү шуптузунга четчир болур ужурулуг. Сонгулда мурнунун суртаал материалдарын азып-делгээринге дең хемчээлдиг шөлү бүртүктөкөн кандидаттарга үндүрүп бээр ужурулуг. Сонгулда мурнунун парлаан суртаал материалдарын таарыштыр азып делгээри-биле айтп берген черлерниң даңзын хамаарышкан сонгулда комиссиязы кандидаттарга дыңнадыр.

8. Бо чүүлдүн 7 пунктузу-биле көрдүнгөн таварылгаларындан аңгыда, сонгулда мурнунун парлаан суртаал материалдарын оран-саваларга, бажың-балгаттарга, тудугларга болгаш өске-даа объектилерге чүгле айттыкчан объектилерниң өңү ээлери, эдилекчилериниң чөпшээрээни-биле болгаш негелделери-биле азып (хырбалап чышырып, таарыштыр тургузуп каан) болур. Сонгулда мурнунун суртаал материалдарын күрүне азы муниципалитет өңүзүндө азы бодунун эге (чыптан) капиталында сонгулдаларның болурун (эрттирерин) чарлаар дугайында шийтирени албан езузу-биле парлаан (дыңнаткан) хүнүндө 30 хуудан ажып турар үлүг-хуулуг күрүне азы муниципалитет өңүзүндө азы организацианың өңүзүндө объектинде бүртүктөкөн бугу-ле кандидаттарга дең, демей негелделер-биле таарыштыр азар, тургузар, ыңчаарга күрүне азы муниципалитет өңүзүндө турар объектиге сонгулда мурнунун суртаал материалдарын таарыштыр азып тургусканы дээш телевиди тыртпас.

9. Реклама, чарлал ачы-дузаның чедирип турар организациалар кандидаттарга суртаал материалдарын үндүреринге дең, демей байдалдарны тургузар хүлээлгелиг.

10. Сонгулда мурнунун парлаан суртаал материалдарын төөгү, культура азы архитектура талазы-биле үнелиг болуп турар тураскаалдарга, обелискилерге, бажың-балгаттарга, тудугларга, а ол ышкаш сонгулда комиссияларның бажың-балгаттарына азы оларже кирер эжиктер аксынга 50 метрден чоок хемчээлге азары (хырбалаары, таарыштыр азары) хорулгуг.

41 чүүл. Сонгулда мурнунун суртаалын чорударына эргезин шын эвес ажыглаарын болдуруу

1. Сонгулда мурнунун суртаалын чорудуп тура, массалыг информацияның хостуун шын эвес ажыглаарын чөпшээрэс. Кандидаттарның, сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блоктарының сонгулда мурнундагы программалары болгаш кандидаттарның, оларның бүзүрөттүргөн кижилериниң, сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блоктарының төлээлериниң хуралдарга, митингилерге, массалыг информация чепсектеринге чугааларына болгаш өске-даа суртаал материалдарына эрге-чагырганы күш-биле эжелеп алырында, конституучу тургузугуна күш-биле ескертирине база Россия Федерациязының бүдүн-бүрүн чорунун үрээринче, дайынны суртаалдарынче кыйтырылгач турбас ужурулуг. Социал, сөөк-язы, национал, шажын-чүдүлгө талазы-биле көөр хөенчол чорукту база өжөнөжиш-кинни хайныктыраар суртаалды, массалыг

информацияның хостуун Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле хораан өске-даа кевирил-биле ажыглаарын хоруур. Социалдыг шынчы чорукту камгалаарынче уланган бодал, социалдыг адаан-өжээни өөскүткен кылдыр көрдүмөс, санаттымас ужурулуг.

2. Кандидаттарга, бүртүктөкөн кандидаттарга, саң-хөө айтырылганың талазы-биле оларның бүрүн эргелиг төлээлеринге база бүзүрөттүргөн кижилеринге, сонгулда каттыжышкынына, сонгулда блоктарына, сонгукчуларның эгелекчи бөлүктөринге, оларның бүрүн эргелиг төлээлеринге, а ол ышкаш сонгулда мурнунун суртаалына дорт азы каксы-даа киржип турар өске-даа кижилерге болгаш организациаларга сонгукчуларны садып алыры: оларга акша-хөреңги, белектер база материал талазы-биле өрте-үнелиг өске-даа чүүлдер бээрин, организастыг ажыл күүседиринге (сонгулда участоктарына дежурныйлаарындан, сонгукчуларның холунун үжүүн чыгырындан, тайылбыр ажылындан) аңгыда, айткан организастыг ажылды бадылаашкынының түнелдеринден хамаарыштыр кылып турган сонгукчуларны шанап азы ыңчаар шаңнаарын азап, бараанарны чик өрте-биле садып, кандыг-даа бараанарны сонгулда кампаниязына тускай белектер парлаан материалдардан (ооң иштинде чуруктарлыг) база демдектерден аңгыда, кандыг-даа бараанарны халаска тарайдыры, а ол ышкаш ачы-дузалары халаска азы чигелделиг кылдыр бээрден аңгыда, оларга акша-хөреңгилерни, белектерни болгаш материал талазы-биле өрте-үнелиг өске-даа чүүлдерни тысып, оларга акша-хөреңгилерни болгаш материалдыг өске-даа чагай чоруктары (ооң иштинде бадылаашкынының түнелдери-биле) берип болбас, федералдыг хоойлужуулар-биле дүүштүр күрүне эрге-чагырганың органнының, тус черниң бот-башкарылга органнының хүлээп ал турары шийтирлеринге үндөзүлөш дээрден башка, өске ачы-дуза чедирер эргези чок.

3. Сонгулда кампаниязының чоруп турар үеде сонгулдалар болгаш оларның түнелдери лотереяларын, акша оюннарның (удурдидир адаан-мөөрей) болгаш өске-даа баш мунгаш айылга үндөзүлгө оюннар чорударына үндөзүн чүүл бооп болбас.

4. Кандидаттарның, оларның бүзүрөттүргөн кижилериниң, сонгулда каттыжышкынының болгаш оларның бүрүн эргелиг төлээлериниң, сонгулда блоктарынче кирип турар хей-ниити каттыжышкынының, сонгулда блоктарының депшиткени кандидаттарның бүрүн эргелиг төлээлериниң сонгулдалар-биле харылзаа чок реклама-чарлал болгаш өске-даа ажыл-чорудулгазының телевиди база ол ышкаш айттынган кижилериниң дүрүзү-хевирин база фамилиязын ажыглаанындан реклама-чарлал телевиди, айттынган кижилериниң болгаш организациаларның тургузукчулары, элекчилери, өңү ээлери болгаш (азы) удуртуп-башкараар органнының кежигүннери болуп турар организациаларының реклама-чарлал телевиди сонгулда кампаниязы чоруп турар үеде чогуур кандидаттың сонгулда фондузунда акша-хөреңгизи-биле боттандыраар. Бадылаашкы хүнүндө база бадылаашкы болур хүнүн мурнунда хүнде ыңдыг реклама кылбас.

5. Чогуур депшидилени болгаш бүртүктөкөн боттандырган кандидаттар, оларның бүзүрөттүргөн кижилери, сонгулда каттыжышкыны болгаш оларның бүрүн эргелиг төлээлери, сонгулда блоктарынче кирип турар хей-ниити каттыжышкынына база ол ышкаш сонгулда кампаниязының эгелээниниң соонда бүртүктөкөн организациалар, айттынган кижилериниң болгаш организациаларның тургузукчулары, элекчилери, өңү ээлери болгаш (азы) удуртуп-башкараар органнының кежигүннери болуп турар организациалар сонгулда кампаниязының үезинде ачы-буян чедирилгези кылып ажыл-чорудулга боттандыраар база ол ышкаш ачы-буян чедирер ажыл-чорудулга кылып тургаш, сонгулда мурнунун суртаалын чорудар эргези чок. Айттынган кандидаттарга, оларның бүзүрөттүргөн кижилеринге, сонгулда каттыжышкынына, сонгулда блоктарына, оларның бүрүн эргелиг төлээлеринге, сонгулда блоктарынче кирип турар хей-ниити каттыжышкынына өске хуу эргелиг болгаш юридиктиг эргелиг кижилер таварыштыр сонгулда округунун девискээринде туруп турар организациаларга болгаш сонгукчуларга ачы-дуза азы акша болгаш материалдыг дуза чедирерин дилээри хорулгуг.

6. Массалыг информация чепсектериниң үндүрүлгөсүн боттандырып турар организациалар бүртүктөкөн кандидатка (бүртүктөкөн кандидаттарга) сонгулда мурнунун суртаалы

төнгүжеге чедир хуусаада олар бодунун (боттарының) алдар-хүндүзүн, төлөптүг чоруун азы ажыл-агыйык шылары камгалаары-биле меге медээни халаска сойгалап, чоңа чарлаар (парладыр) азы өске-даа тайылбыр бээр арганы берип шыдаас болза, бүртүктөкөн кандидаттың (бүртүктөкөн кандидаттарның) алдар-хүндүзүн, төлөптүг чоруун азы ажыл-ишчи шынарына хора чедирип болур медээни чоңа чарлап дыңнадырындан (парлаарындан) ойталаар хүлээлгелиг. Ынчаарга эфир үезин айткан ол медээни хонуктун ол-ла үезинде база ол-ла дамчыдылгача ооң мурнунда бердинген ол медээни эфирге үезиниң хемчээлинден эвээш эвес үени, ыңчалза-даа ийи минутадан эвээш эвес үени бээр ужурулуг. Парлалга шөлүнге материал парлаар шөлү бээрде, буруу шаваар материалга азы өске-даа тайылбыры ол-ла үжүктүн хемчээли-биле солунун арнының ол-ла кезээнге парлаар ужурулуг, ыңчаарга ооң мурнунда аңаа удур парлааттыг материалдан ооң хемчээли эвээш болбас ужурулуг. Бүртүктөкөн кандидаттың (бүртүктөкөн кандидаттарның) албан-хүндүзүн, төлөптүг чоруун азы ажыл-ишчи будуңунга хора чедирер медээни чоңа чарлап дыңнаткан (парлаан), бүртүктөкөн кандидатка (бүртүктөкөн кандидаттарга) ол бодунун (олар боттарының) алдар-хүндүзүн, төлөптүг чоруун азы ажыл-ишчи будуңун камгалаары-биле меге материалдын шын эвезин буруу шаап, чоңа чарлап дыңнадыр (парладыр) азы өске-даа тайылбыр кылып арганы бербээни Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле айтп доктааткан харысалганы ол организациаларга онаарының үндөзүн болур. Бо пункту-нун доктаадып тургусканы дүрүм күрүнеге хамаарышпас, өй-өйлөп үнүп турар кандидаттарның, сонгулда каттыжышкынының тургузукчулары болуп турары парлалга үндүрүлгөлөрүнүн редакцияларына хамаарышпас.

7. Сонгулда мурнунун суртаалын чорударына доктааттынып тургустунган чурумун сагыттынып турары сонгулда комиссиялары хыналдага алыр.

8. Сонгулда мурнунун суртаалын чорударының бо Хоойлу-биле доктаадып айткан чурумун телерадио-дамчыдылганың организациазы, өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгөсүнүн редакциязы үрзөн таварылгада чогуур сонгулда комиссиязы хоойлу-дүрүм камгалаар органарже, судче, массалыг информация чепсектериниң талазы-биле күрүне политиказын чорудуп турар күрүне эрге-чагырганың күүсеки органнына хойлу-дүрүмге удур ажыл-чорудулганы соксадыры-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазының доктаадып айтканы харысалганы телерадио дамчыдылганың организациаларына, өй-өйлөп үнүп турар парлалга үндүрүлгөлөрүнүн редакциязына онаар дугайында бижикти киирер.

9. Хоойлу-дүрүм камгалаар болгаш өске-даа органнын хоойлу-дүрүмге удур суртаал ажыл-чорудулганы соксадыр, сонгулда мурнунун меге болгаш хоойлу езугаар эвес парлааттыг, аудиовизуалдыг (дыңнаар, көөр) база суртаалдык өске-даа материалдарын белеткээрин болдурубас, айткан материалдарның белекчекчилерин база оларны төлөп турарының талазы-биле хемчеглери алыр дестерин илередир, а ол ышкаш илередип тыпканы фактыларын база ап чоруткан хемчеглериниң дугайында чогуур сонгулда комиссиязына доораан дыңнадыр ужурулуг.

7 эге.

Сонгулдаларны акшаландыраары

42 чүүл. Сонгулдаларны белеткээрин болгаш эрттирерин саң-хөө талазы-биле хандыраары

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларын белеткээринге болгаш эрттирери-биле, автоматчылган чепсек-херекселдерни хөгжүдери болгаш ажыглаары-биле база сонгулдаларның организастак-чыларының болгаш сонгукчуларның өөредилгези-биле холбашкан чарыгдалдарын, Тыва Республиканың республика бюджетинден ыңдыг сорулгалыг чарыгдалдарга хереклет-тинер акша-хөреңгилеринден сонгулда комиссиялары-биле үндүртүнер.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларын белеткээринге болгаш эрттиреринге телевиди эге-хөреңги ээлгелиг саң-хөө чылында Тыва Республиканың республика бюджетинге аңгы одурут-биле көрдүнер. Тыва Республиканың республика бюджетинде Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларын эрттиреринге көрдүнгөн акша-хөреңгилер сонгулдаларның болурунун (эрттирериниң) дугайында шийтирени албан езузу-биле чарлаан (парлаан) хүнүнден бээр он хонук хуусаада Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының эргезинге кирер болгаш айттынган комиссия ол акша-хөреңгиниң кол башкарыкчызы болур.

3. Бир эвес Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларына республика бюджетинден акша-хөреңгилер үндүртүмзүн

болза, а ол ышкаш үстүндө айткан акша-хөрөңгилерни өй-шаанда эвес азы долузу-биле шилчиптээ таварылгада Тыва Республиканың соңгулда комиссиясы чээлини мөөрейге үндөзүлүш, банкылардан алыр эргелиг. Ынчаарга соңгулдаларны белеткээринге база эрттиреринге акша-хөрөңгилерниң ниити хемчээли Тыва Республиканың Чазак Даргазының мурнуку соңгулдаларын белеткеп база эрттирер турар үеде акша-хөрөңгилерни чарыгдаларының дугайында Тыва Республиканың Чазак Даргазының мурнуку соңгулдаларының болурунун (эрттиреринин) дугайында шийтпирин албан езузу-биле парлаан (чарлаан) хүнүнде (федералдык хоойлу-биле доктааткан хүнүнде ажил төлеверинин эң кудуку хемчээлинин өскерилгенин барымдаалап тургаш), Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиясы чээлинин өткөндө кирген түнүндөн ашпас болур уjurлуг. Тыва Республиканың Чазак Даргазының Төп соңгулда комиссиясы айтырыг тургусканы хүнүндөн чээлиге алган акша-хөрөңгилерни, оларга немей санаан хуулары-биле кады эгидер хүлээлгезин күүседир дээн күрүне магадлалын он хонук хуусаада анаа бээр хүлээлгелиг.

4. Алган чээлилерни болгаш оларны ажылдааны дээш хууларны Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөрөңгизи-биле эгидер база төлээр. Айткан бо хүлээлгелерни төлээринге чарыгдалдарны хемчээлин дараазында ээлчеглиг саң-хөө чылында Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында Хоойлузу-биле тускай сорулгалыг кылдыр бадьлаар.

5. Соңгулдага бюджет акша-хөрөңгизин чарыгдаларының дугайында отчетту Тыва Республиканың соңгулда комиссиясы соңгулдаларының түнелдерин албан езузу-биле парлаан хүнүндөн эгелеп үш хонуктан орай эвес хуусаада Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарынче кириер. Тыва Республиканың соңгулда комиссиясының даргазы соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге үндүртүнген акша-хөрөңгизин башкарыкчызы болур болгаш комиссияларның саң-хөө айтырыгларының талазы-биле шийттирлеринин саң-хөө документилери-биле шын дүгүп турарының талазы-биле база айтырыглар акша-хөрөңгизин чарыгдаларының дугайында отчеттары дээш харысалгалыг болур.

6. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын белеткээринге болгаш эрттиреринге, автоматтык чепсек-херекселди хөгжүдеринге болгаш ажылдарына, соңгулдаларының организастакчылыгы болгаш соңгукчуларны өөредиринге Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың соңгулда комиссиясы-биле үндүртүнген акша-хөрөңгизин шилчидеринин, учеттуг болгаш отчеттуг болурунун, агар саннарны ажыдарының болгаш ажылгап чорударының чуруму Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиясы-биле Тыва Республиканың Национал банкызының дугуржулгазын езугаар доктааттып тургустунар.

7. Тыва Республиканың соңгулда комиссиясының ажытканы агар саннар дээш база ол агар саннар талазы-биле операциялар чорутканы дээш банк ачы-дузаның төлеверин тыртпас. Айттыганын агар саннарда турар акша-хөрөңгизин ажылдааны дээш банк хуулар төлөвс.

43 чүүл. Соңгулда фондуларының тургустунар чуруму

1. Кандидаттар оларны депшиткенинин (бодун боду депшиткенинин) соонда, ол соңгулда комиссиясы-биле бүрүткөдиринге чедир бодунун соңгулда кампаниязын акшаландыраары-биле Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязын бижимел хевирге сагындыргаш, бодунун хууда соңгулда фондуларын тургузар хүлээлгелиг.

2. Кандидаттарның соңгулда фондулары дараазында акша-хөрөңгилерден:

а) Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын (эрттиреринин) эрттирер хүнүн тодарадып доктаатканы шийтпирин албан езузу-биле парлаттыганын хүнүнде федералдык хоойлу-биле тодараттынып тургустунган ажил төлеверинин 500 эң кудуку деннелинден улгатпас хемчээлге кандидаттың бодунун хууда акша-хөрөңгизинден;

б) Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын (эрттиреринин) эрттирер хүнүн тодарадып доктаатканы шийтпирин албан езузу-биле парлаттыганын хүнүнде федералдык хоойлу-биле тодараттынып тургустунган ажил төлеверинин 100 эң кудуку деннелинден улгатпас хемчээлге хамааттыларның эки тура-биле белекке бергени акша-хөрөңгизинден;

г) Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын (эрттиреринин) эрттирер

хүнүн тодарадып доктаатканы шийтпирин албан езузу-биле парлаттыганын хүнүнде федералдык хоойлу-биле тодараттынып тургустунган, оларның бирээзи-ле ажил төлеверинин 5000 эң кудуку деннелинден улгатпас хемчээлге, юридиктиг эргелиг кижилеринин эки тура-биле белекке бергени акша-хөрөңгизинден тургустунар.

3. Бүрүткөдирген кандидаттарның, кандидаттарның соңгулда фондуларыңче акша-хөрөңгизин эки тура-биле кижилерин:

а) даштыкы күрүнелерге болгаш юридиктиг эргелиг даштыкы;

б) даштыкы хамааттыларга;

в) хамааты болбай турар кижилерге;

г) Россия Федерациязының 18 хар назы четтээн хамааттыларына;

д) бир эвес киржилгениң даштыкы үлүг-хуузу оларның эге (каттыштырган) капиталында соңгулдаларының болурунун (эрттиреринин) дугайында шийтпирин албан езузу-биле хүлээп алган (парлаан) хүнүнде 30 хуудан ажа бээр болза, (ажык акционер ниитилелдеринин — ооң мурнунда чылда акционерлеринин даңзызын тургузуп турган хүнде) Россияның даштыкы киржилгелиг, юридиктиг эргелиг албан черлеринге;

е) делегей организацияларына болгаш делегейин хөй-ниги шимчээшкенин;

ж) күрүне эрге-чагыргазының органнарына база тус черниң бот-башкарылга органнарына;

з) күрүне база муниципалитет албан черлеринге болгаш организацияларына;

и) соңгулдаларының болурунун (эрттиреринин) дугайында шийтпирин албан езузу-биле хүлээп алган (парлаан) хүнүнде оларның эге (каттыштырган) капиталында күрүнениң азы муниципалитеттин үлүг-хуузу 30 хуудан ажайп турар юридиктиг эргелиг албан черлеринге;

к) күрүнениң болгаш муниципалитет органнарының тургусканы организацияларына база ол ышкаш бо пунктунун «д» болгаш «и» дугаар иштиги пункттарының айттып турары юридиктиг албан черлеринин тургусканы организацияларына;

л) шериг кезектеринге, шериг албан черлеринге база организацияларына, эрге-хоойлу камгалаар органнарга;

м) ачы-буян чедирер организацияларга, шажын-чүдүлге каттыжышкынарына, ол ышкаш оларның эгелеп тургусканы организацияларына;

н) адын биживезен өргүл эзлеринге (хамааттыга — дараазында медээлерниң кайы-бирээзи: фамилиязын, адын, адазының адын, чурттап турар черинин адресин база төртүтүнген хүнүн, айын, чылын айтпаан, чок болза бодунун дугайында шынныг эвес сан-медээлер киргенде, юридиктиг эргелиг албан черлеринге — дараазында медээлерниң кайы-бирээзин: үндүрүт төлекчизинин чажыг дугаарын, банкының реквизиттеринин адын айтпаан азы шынныг эвес сан-медээлер киргенде);

о) бадьлаашкын хүнүнге чедир бир чылдан эвээш хуусаада бүрүткөткен юридиктиг эргелиг албан черинге чөпшээрес.

4. Эки тура-биле өргүл кирген хамааты төлевер документинин бодунун дугайында сан-медээлерни: төртүтүнген хүнүн, айын, чылын, паспортунун азы ону солуп турар документинин дугаарын болгаш сериязын, кайы күрүнениң хамааттызы болуп турарының дугайында медээни кириер.

5. Эки тура-биле өргүл кирген юридиктиг албан черинин төлевер документинин дараазында сан-медээлерни: үндүрүт төлекчизинин чажыг дугаарын, адын, бүрүткөткен хүнүн, айын, чылын, банк реквизиттерин, устав езугаар эге капиталында күрүнениң болгаш муниципалитеттин үлүг-хуузу демдеглээнин азы ындыг үлүг бар болза, ооң хемчээлин айттыпшаан, устав езугаар эге капиталында даштыкы күрүнелеринин киржилгезинин чогуу демдеглээнин азы ындыг киржилге бар болза, ооң үлүгүнүн хемчээлин айттыпшаан, тургусканының санында күрүнениң болгаш муниципалитет органнарының база ол ышкаш бо чүүлдүн 3 пунктунун «д» болгаш «и» дугаар иштиги пункттарында айттыганын юридиктиг албан черлеринин чогуунун дугайында медээлер кириер.

6. Бо чүүлдүн 3 пунктунда айттыганын акша-хөрөңги өргүлдери бо чүүлдүн 4 болгаш 5 пункттарының негелделерин үревишаан, эки тура-биле киргени акша-хөрөңги өргүлдери, хоойлу-биле доктааттынып тургустунганы хемчээлди ажып турар акша-хөрөңги өргүлдери кезин акша-хөрөңги өргүчүлеринге эгиттиер уjurлуг, а ады билдингени акша-хөрөңги өргүчүлеринин киргени өргүлдери Тыва Республиканың республика бюджетинче шилчиттинер уjurлуг.

7. Кандидаттың соңгулда фондузунун акша-хөрөңгизинден чарыгдалар чарыгдаларының эң-не улуг хемчээлинин түңү Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын (эрттиреринин) эрттирер хүнүн тодарадып доктаатканы шийтпирин албан езузу-биле парлаттыганын хүнүнде федералдык хоойлу-биле тодараттынып тургустунган ажил төлеверинин 20000 эң кудуку деннелинден улгатпас уjurлуг. Дагын катап бадьлаашкын эрттирери доктааттыганы кандидаттың бүгү

чарыгдаларының ниити түңү Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын (эрттиреринин) эрттирер хүнүн тодарадып доктаатканы шийтпирин албан езузу-биле парлаттыганын хүнүнде федералдык хоойлу-биле тодараттынып тургустунган ажил төлеверинин 25000 эң кудуку деннелинден улгатпас уjurлуг.

8. Соңгулда фондузун тургузуп турар бүгү акша-хөрөңгилер кандидаттың азы саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзинин Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырында Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының чөпшээрели-биле ажыттыганын тускай соңгулда агар санынче шилчиттинер.

9. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын эрттирер база организастап турар үеде айттыганын агар саннарны ажыдарының болгаш ажылгап чорударының, соңгулда фондуларының акша-хөрөңгилеринин үчөдүн болгаш ол акша-хөрөңгилер талазы-биле отчеттуг болурунун чурумун Тыва Республиканың Национал банкызының чөпшээрелгезин езугаар Тыва Республиканың соңгулда комиссиясы-биле тодараттынып тургустунар.

44 чүүл. Кандидаттарның саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бүрүн эргелиг төлээлери

1. Кандидаттар саң-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээлерин томуйлап алыр эргелиг. Кандидаттың бүрүн эргелиг төлээзинин фамилиязын, адын, адазының адын, төртүтүнген хүнүн, айын, чылын, паспортунун азы ону солуп турар документинин сериязын болгаш дугаарын, ону үндүрүп берген хүнүн, айын, чылын, чурттап турар черинин адресин, ооң бүрүн эргелери айттыганын кандидаттың үндүрүп бергени нотариустун бүүзүрткенин шындыгызын үндөзүп, кандидаттың бүрүн эргелиг төлээзи ажыл-чорудулгазын боттандыраар база ол ышкаш саң-хөө документилеринге ажылгаар хол үжүүнүн хевирин анаа кирер.

2. Кандидат саң-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзин томуйлап тура, аңа дараазында бүрүн эргелерин дамчыдар эргелиг:

а) соңгулданын тускай агар санын ажыдары;

б) соңгулда фондузунун акша-хөрөңгизин таарыштырып башкары;

в) соңгулда фондузунун акша-хөрөңгизинин үчөдү;

г) соңгулда фондузунче кирип турар болгаш чарыгдалынып турар акша-хөрөңгизин контролдаары;

д) санажылга документилеринге хол үжүү салыр эргени;

е) соңгулда кампаниязы-биле холбашкан тодаргай (ачы-дуза чедиреринин талазы-биле) ажылдар күүселдизинин талазы-биле керээлери (чөпшээрелгелерини) хамааттылар болгаш юридиктиг албан черлери-биле чарары.

Кандидат бүрүн эргелиг төлээзинге саң-хөө айтырыгларының талазы-биле еске-даа бүрүн эргелерин дамчыдып болур эргелиг.

3. Тыва Республиканың соңгулда комиссиясы кандидаттың саң-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзин кандидаттың билдиришикинине, бо чүүлдүн 1 пунктунда айткан шындыгыга үндөзүлүш, кандидаттың саң-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзи паспортун азы ону солуп турар документинин көргүскенде, бүрүткээр. Кандидаттың саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзинин бүрүн эргелеринин хуусаазы Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиясы бүрүн эргелиг төлээни бүрүткээн хүнүндөн эгелээр болгаш бадьлаашкын хүнү эрткен соонда, 60 хонгаш соксаар, а бир эвес бо Хоойлуга дүүштүр суд херээнин сайгарылгазы чоруп турар таварылгада, судтун сөөлгү шийтпир үндүрген үезинден эгелеп доостур.

4. Кандидат саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бодунун бүрүн эргелиг төлээзинин бүрүн эргелерин, ол дугайын бижимел-биле Тыва Республиканың соңгулда комиссиязына саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзинин бүрүн эргелерин кымга дагзырын дынгаттыпшаан база бижимел билдиришикини киргеш, кайы-даа үеде соксадыр эргелиг. Айттыганын билдиришикинин хоолгалары кандидат Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбырыңче ол-ла үеде чорудар.

5. Чаа томуйлаттыганын саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзин бүрүткели бо чүүлдүн 3 пунктунда көрдүнгени чурум-биле боттандыр.

45 чүүл. Соңгулда фондузунун акша-хөрөңгизин чарыгдалар чуруму

1. Соңгулда фондуларының акша-хөрөңгизин таарыштырып башкараар эрге оларны тургускан кандидаттарда чок болза, кандидаттарның саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бүрүн эргелиг төлээлеринге, бир эвес ол бүрүн эргелер бо Хоойлунун 47 чүүлүнге дүүштүр оларга дамчыттыганында, бар болур.

2. Соңгулда фондуларының акша-хөрөңгизин тускай сорулгалыг чарыгдалар уjurлуг. Соңгулда фондуларының акша-хөрөңгизин кандидаттар чүгле боттарының

соңгулда кампаниязын чорудары-биле холбашкан чарыгдалдарны дуглаарына ажылгап болур.

Соңгулда фондуларының акша-хөрөңгизин дараазында чүүлдерге:

а) соңгукчуларның хол үжүүнүн чылыдазынче утланган организаст-техниктиг хемчеглерин саң-хөө талазы-биле хандыраарына, ооң иштинде соңгукчуларның хол үжүүнүн чылыдазынга киришкен кижилеринин ажылының төлеверин кылырына;

б) соңгулда мурнунун суртаалын чорударына база ол ышкаш медээ болгаш консультация (ачы-дуза) хевирлиг ажылдарның төлеверинге;

в) еске (ачы-дузаның) ажылдарының, хамааттыларның азы юридиктиг эргелиг албан черлеринин (көргүскени) күүсеткени база ол ышкаш кандидаттарның соңгулда кампаниязы-биле дорт холбашкан еске-даа чарыгдалдарын дуглаарына;

г) соңгулда долаазын кириеринге ажылгаптынар.

4. Хамааттылар болгаш юридиктиг эргелиг албан черлери-биле кандидаттың соңгулда кампаниязы-биле холбашкан (ачы-дуза чедиреринин дугайында) тодаргай ажылдарын күүседире-биле керээлер (чөпшээрелгелер) кандидаттың боду-биле азы ооң саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзи-биле чардынар. Айттыганын ажылдарының күүселдизи (ачы-дуза чедирелгези) дээш кандидаттың болгаш юридиктиг албан черлеринин аразында санажылгалар чүгле туду акша чок чурум-биле боттандыр.

5. Хамааттылар болгаш юридиктиг албан черлери кандидатты деткири-биле саң-хөө талазы-биле (материалдыг) дузаны чүгле чогуур соңгулда фондуларын таварыштыр чедирер эргелиг. Кандидаттың азы ооң саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзинин бижимел хевирге чөпшээрели чокта болгаш чогуур соңгулда фондузунун төлевери чокта төлеверинин ажылдар күүседире, барааннар тарадып саарары, төлеверлиг ачы-дуза чедирери, соңгулдалар-биле дорт азы доора-даа болза холбашкан болгаш соңгулдаларга тодаргай түнелдер чедип алырыңче утланган ажылдарны чорудары хорутлуг. Төлевер чокка халаска болгаш азы юридиктиг албан черлери-биле, оларның филиалдары-биле, төлээ чери-биле болгаш еске-даа адаанда турар ажил черлери-биле үндизин чокка чигеткен өртек, хөлөзи-биле ажылдар күүседире, ачы-дуза чедирери, барааннар тарадып саарары, соңгулдалар-биле дорт азы доора-даа болза холбашкан болгаш соңгулдаларга тодаргай түнелдер чедип алырыңче утланган ажылдарны чорудары хорутлуг. Соңгулдаларны белеткеленин болгаш эрттиреринин талазы-биле хамааттыларның еске кижилеринин киржилгези чокка, эки тура-биле халаска ажылдар кылырын база ачы-дуза чедирерин чөпшээрээр.

6. Кандидаттарга соңгулда фондуларыңче кирген акша-хөрөңгизин аңгыда, еске акша-хөрөңгилерин соңгукчуларның хол үжүүнүн чылыдазын чоруткан улустарын ажыл төлеверинге, соңгулда мурнунун суртаалын чорударына, соңгулдаларга тодаргай түнелдер чедип алырыңче утланган еске-даа ажылдарны чорударына ажылгаары хорутлуг.

7. Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының негелдизи-биле соңгулда фондузунун тускай агар санын тудуп турар — Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбыры тодаргай кандидаттың соңгулда агар санында турар акша-хөрөңгизин кирип турарының болгаш чарыгдалынып турарының дугайында медээни өй-өйлөп кириер хүлээлгелиг. Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының негелдизи-биле соңгулда фондузунун тускай агар санын тудуп турар — Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбыры, чогуур соңгулда фондузунун талазы-биле база ол ышкаш кандидаттың негелдизи-биле үш хонук хуусааның дугузунда, а бадьлаашкын хүнүнге чедир үш хонук артканда, ол доранд, соңгулда фондуларының акша-хөрөңгилеринин кирип болгаш чарыгдалынып турарын бадьткап турар, эге саң-хөө документилеринин хоолгаларын кириер.

8. Соңгулдаларга бадьлаашкын хүнүнге чедир соңгулда фондуларының акша-хөрөңгилеринин кирип болгаш чарыгдалынып турарының дугайында медээлерни Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиясы массалыг информация чексектеринге парлал үндүрери-биле ийден эвээш эвес катап чорудар. Республиканың өй-өйлөп үнүп турар парлал үндүрүлгелеринин редакциялары Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының оларга парлал үндүрери-биле дамчытканы айттыганын медээлерин үш хонуктун дугузунда парлал үндүрер хүлээлгелиг.

Дараазында медээлерни албан парлал үндүрер:

а) соңгулда фондуларыңче кирген акша-хөрөңгилеринин ниити түнүнүн дугайында;

б) хуу эргелиг кижилерден кирген акша-хөрөңгизинин ниити түнүнүн дугайында;

в) юридиктиг эргелиг кижилерден кирген акша-хөрөңгизинин ниити түнүнүн дугайында;

г) чарыгдалынып турар акша-хөрөңгизинин ниити түнүнүн дугайында.

9) Бадьлаашкын хүнүнүн соонда соңгулда

даның тускай агар санында артыш калган, чарыгдатынмаан акша-хөреңгилерни кандидаттар оларның сонгулда фондузунче шилчиткен азы өргүлдө кылган хамаатыларже болгаш юридиктиг организацияларже кириген акша-хөреңгилерниң хемчээли-биле шилчидер хүлээлгелиг.

10. Сонгулда фондуларның акша-хөреңгилеринге эки тура-биле өргээни болгаш айттыгган фондуларже шилчиткени база ол ышкаш айттыгган фондуларның акша-хөреңгилерин чарыгдарының болгаш үндүрүг оонаарының чуруму федералдыг хоойлулар-биле доктааткыш тургустунар.

11. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы сонгулда фондуларның акша-хөреңгизиниң тургустунуп болгаш чарыгдатын турар чурумун хыналдага алып. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының негелдези-биле сонгулда фондуларынче эки тура-биле өргүлдө кылыш турар, айттыгган юридиктиг албан черлериниң сан-медээлериниң шыннынын хыналдазын, беш хонук хуусааның дургузунда юридиктиг албан черлериниң күрүнө бүрүткелин боттандырыш турар организациялар база күрүнө органнары болгаш төлээлекчи органнар боттандыра болгаш хыналданың түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязына дыйнадыр.

46 чүүл. Хыналда-ревизия албаны
1. Сонгулдаларның белеткелинге болгаш эрттиреринге сонгулда комиссияларына үндүрүп бергени акша-хөреңгилерни тускай сорулгазы-биле чарыгданын хынаары-биле, а ол ышкаш оларны киригени дестерини, сонгулда фондуларның акша-хөреңгилериниң шын учедун база ажыгдалын болгаш кандидаттарның саң-хөө отчеттары хынаары-биле, бо Хоойлунуң 20 чүүлүнүң 3 пунктунга дүүштүр эт-хөреңгизиниң, орулгаларының болгаш оларны кирип турар дестериниң дугайында киригени сан-медээлериниң шыннынын хыналдазын организастап чорударына хыналда-ревизия албаны тургузар.

2. Хыналда-ревизия албаны күрүнө болгаш еске-даа органнарың база албан черлериниң удурткучуларын болгаш тускай эртемниг специалистерин кириштирип тургаш, ооң иштинде Россия Федерациязының банкызының Тыва Республикада салбыры, Тыва Республиканың Национал банкызының киржилгези-биле тургустунар.

Айттыгган органнар болгаш албан черлери Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының негелдези-биле, сонгулда-ларны болурунун (эрттирериниң) дугайында шилтири албан езузу-биле чарлаан (парлаан) хүнүнден эгелээш, бир айдан орайтатпайн, тускай эртемниг специалистерин Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының эргезинче, беш айдан эвээш эвес хуусаада сургакчыладыш чорудар хүлээлгелиг.

3. Хыналда-ревизия албаны ажылдап турган үезинде бо чүүлүнүң 2 пунктунда айттыгган специалистерни кол ажылындан хостаар, ажылчын олуттары оларга камгалаткыш артар, оларны кол ажылдап турар чериниң аайы-биле доктааткан албан-дужаалында шалыны база еске-даа телевирилер ол хөвээр артар база ол ышкаш сонгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге үндүртүнген акша-хөреңгилерден шаңнал акшаны база төлеп берип болур.

47 чүүл. Сонгулда фондуларның акша-хөреңгилериниң талазы-биле отчеттук болуру

1. Сонгулдаларның тускай агар саннарын ажыдарының болгаш учедун база отчетдун кылырының чурумун, а ол ышкаш кандидаттарның сонгулда фондуларның акша-хөреңгилериниң кирериниң болгаш чарыгдарының дугайында отчеттук болурунун хевирлери Тыва Республиканың Национал банкызының чөпшээрешкени-биле Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы тодаралдыг доктааттынар. Кандидаттар боттарынын сонгулда фондуларның акша-хөреңгилериниң кирип турарының база оларны чарыгдал турарының учедун чорудар хүлээлгелиг.

2. Кандидаттар боттарының саң-хөө талазы-биле отчеттары Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязына дараазында үелерде өй-өйлөп кириер:

а) саң-хөө талазы-биле баштайгы отчетту бүрүткедиринге эргежок чугула документилерни бо Хоойлуда доктааткыш тургустунган чурум-биле Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязына кирип тура, чаңгыс үеде кылыр, отчетка дужааганы ай, хүнүнүң беш хонук мурнуу чарында ай, хүнүнүң байдалы-биле сан-медээлерни кириер;

б) саң-хөө талазы-биле ийги отчетту – бадылаашкын хүнүнге чедир 12 хонуктан эрте эвес, ыңдыг-даа болза 10 хонуктан орайтатпайн, отчетту дужааганы ай, хүнүнүң беш хонук мурнуу чарында ай, хүнүнүң байдалы-биле сан-медээлерни отчетка кириер;

в) саң-хөө талазы-биле түңнел отчетту – Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының нигити түңнелдерин албан езузу-биле парлаан соонда, 30 хонуктан орайтатпайн кириер. Саң-хөө талазы-биле түңнел отчетка сонгулда фондузунун акша-хөреңгилериниң киргенниң база чарыгдалын бадыткап турар саң-хөө талазы-биле эге документилерни, а ол ышкаш бо Хоойлунуң 43

чүүлүнүң 3 пунктунда айткан материалдарны кожар.

3. Бир эвес кандидат бодунун эрге-байдалын чидирген болза, саң-хөө талазы-биле отчетту дужаар хүлээлгени кандидат болуп турган хамаатыга дагыр.

4. Кандидаттарның саң-хөө талазы-биле отчеттарының хоолгаларын Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы оларны алган хүнүнден бээр беш хонук дургузунда массалыг информация чепсектеринге дамчыдып бээр.

5. Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбыры кандидаттарның сонгулданың тускай агар саннарынга акша-хөреңгилериниң киргениниң база Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының доктаадып айткан хевирлеринге дүүштүр ол акша-хөреңгилерни чарыгдарының дугайында сан-медээлерни Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязына неделяда бирээден эвээш эвес катап кириер. Ынчаарда анаа күрүнениң автоматчылтыгган информация системаны ажыглап болур.

6. Юридиктиг эргелиг албан черлериниң бүрүткелин боттандырыш турган күүсекчи эрге-чагырганың төлээлекчи органы, кандидаттарның сонгулда фондуларына эки тураның өргүлдерин кирип турар юридиктиг эргелиг албан черлериниң данзызын Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязындан алган хүнүнден бээр беш хонук хуусаада организацияларның эге тургузукчуларының дугайында медээлерни юридиктиг эргелиг албан черлериниң эге (чыгган) капиталында даштыкының, күрүнениң, муниципалитеттин үлүг-хуузуунуң барының база хемчээлиниң (хуу-биле көргүскен) азы чок болуп турарының дугайында сан-медээлерни, а ол ышкаш юридиктиг эргелиг албан черлериниң долу аттарына база оларны бүрүткеэн хүнүнүң, анын, чылының дугайында медээлерни Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязына халас үндезин-биле кириер. Ол сан-медээлерни Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының айттып доктаатканы майык-хевирлеринге дүүштүр кириер. Ынчаарда анаа күрүнениң автоматчылтыгган информация системаны ажыглап болур. Кандидаттарга, оларның бүрүн эргелиг төлээлеринге, оларны саң-хөө айттырылгының талазы-биле негелде кириген хүнүнде Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы бодунда бар информация-биле дораан таньштырар. Бо Хоойлунуң 46 чүүлүнүң 3 пунктунун негелделерин күүсетпейн, шилчиттинген өргүлдерин дугайында медээлер Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының эргезинге киргенде, айткан ол медээни хамаарышкан кандидаттарга, чок болза саң-хөө айттырылгының талазы-биле оларны бүрүн эргелиг төлээлеринге чогуур сонгулда комиссиязы доп-дораан дыйнадыр.

48 чүүл. Акша-хөреңгилерни кандидаттарның дедир эгидери
1. Кандидат саң-хөө талазы-биле түңнел отчетту кириеринге чедир сонгулда фондузунда чарыгдатынмаан акша-хөреңгени, ооң сонгулда фондузунче өргүл кириген хамаатыларга болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринге кирип салган акша-хөреңгилериниң деннели-биле чорутканының өртөөн казып каалканы-биле шилчидип бээр хүлээлгелиг.

7. Сонгулданың тускай саннарында артка акша-хөреңгилерни бадылаашкын болган хүнүнден бээр 30 хонук эрткениниң соонда, Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тывада салбыры Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының бижимел айттышкынын езуугаар Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгазынче шилчидер.

8 эге.

Бадылаашкыны организастап база эрттирип турда, сонгукчуларның бадылаашкын санаашкынын үезинге, сонгулдаларның түңнелдерин тодаралдыг доктаадып база оларны парлап турда, хамаатыларның эргелериниң магадылалдары

49 чүүл. Бадылаашкын болур бажың-балгат

1. Бадылаашкын болур бажың-балгатты участок сонгулда комиссиязының эргезинге хамаарышкан муниципалитет тургузуунун баштыгы (бир эвес муниципалитет тургузуунун уставы-биле муниципалитет тургузуунун баштыгы көрдүмээн таварылгада – тус черниң бот-башкарылгазының төлээлекчи органының бүрүн эргелиг төлээзи), а Федералдыг хоойлуда көрдүнгөн таварылгаларда шериг кезээниң командири халаска тыпсып бээр.

2. Бадылаашкын болур бажың-балгатка кабиналар азы еске-даа чажыт бадылаашкынга таарымчалыг кылдыр дериттинген, чырык системазы-биле болгаш столдар, бижимел херекселдер-биле (карандаштардан ангыда) хандырткан, тускай дерип кылган черлиг зал турар ужурулуг.

3. Бадылаашкын болур бажың-балгатка, чок болза ооң шуут мурнунга сонгулданың бюллетеньче киригинге бүгү-ле канди-

даттарның дугайында дараазында медээ материалдарын азып көргүзери-биле стедияни участок сонгулда комиссиязы дерип кылыр:

а) сонгулдаларны организастап турар комиссияның доктаадып тургускан хемчээли-биле кандидаттарның биографиязындан медээлерни, ыңгалза-даа бюллетеньче кирген медээлерден эвээш эвес хемчээлге кириер;

б) бир эвес кандидат сонгулда каттыжышкыны-биле, сонгулда блогу-биле депшиттиртинген болза, кандидатты депшиткен сонгулда блогунун, сонгулда каттыжышкынының адын айткан дараазында бижик турар: «Сонгулда каттыжышкыны-биле (сонгулда блогу-биле) депшиттирген»;

в) бир эвес кандидат бодун боду депшиткен болза, «Хамаарышга чок кандидат» деп сөстөр;

г) кандидаттарның бүрүткекениниң үндезинериниң дугайында медээлер сонгукчуларның (холунун үжүктери, сонгулда долаазы);

д) Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының доктаадып тургускан хемчээлиге кандидаттарның эт-хөреңгизиниң болгаш орулгаларының дугайында медээлер;

е) бо Хоойлунуң 20 чүүлүнүң 2 болгаш 3 пункттарында көрдүнгөн кандидаттарның киригени (шындыг эвес) меге медээлерни (бир эвес ыңдыг медээлер бар болза) киригениниң барымдааларының дугайында.

4. Бүрүткедирген кандидат шилтирип турган болза, ол судтуң шилтири хоойлу езуугаар күш чок болдуртунмаан азы дүжүртүмээн таварылгада медээлер самбыразына кандидатты шилтиргениниң дугайында медээлерни кириер.

5. Бүрүткедирген кандидат даштыкы чурттуң хамаатызы болуп турар таварылгада ол сан-медээлерни чогуур даштыкы чурттуң адын айттышпаан, медээлер самбыразына кириер.

6. Медээлер самбыразына киригинге материалдарына сонгулда мурнунун суртаал хевир турбас ужурулуг.

7. Медээлер самбыразына долдурарының шупту варианттары көргүскен сонгулда бюллетениниң үлөгер хевирин кириер. Ол бюллетеньнерге бүрүткедирген кандидаттарның фамилиялары турбас ужурулуг.

8. Бадылаашкын болур бажың-балгат иштинге бадылаашкынын түңнелдерин тодаратканын аайы-биле кири бижир, бадылаашкынын түңнелдериниң дугайында протоколдун улгаттырган хевир турар ужурулуг. Бадылаашкынын түңнелдериниң дугайында протоколдун улгаттырган хевир бадылаашкын эгелээриң мурнунда астыган турар. Комиссия кежигүнери болгаш хайгааракчылар ында киригинге медээлерни хостуг номчуп, билип аптар хемчээлге таарыштыр азар.

9. Бадылаашкын болур бажың-балгат иштинге бадылаашкынга хереглээр стационарлыг хааржактарны тургузар. Бадылаашкынга хереглээр стационарлыг хааржактар орнунга база ол ышкаш бадылаашкын санаашкынына техниктиг херекселдер ажыглаткыш болур, ооң иштинде бюллетеньнерни аайлап белеткээринге программа-техниктиг комплекстерни ажыглап болур.

10. Бадылаашкын болур бажың-балгатта бюллетеньнер үндүрүп бээр чер, чажыт бадылаашкын кылыр чер болгаш бадылаашкынга хереглээр хааржактар, бадылаашкын санаашкынына хереглээр техниктиг херекселдер участок комиссиязының кежигүннеринге, хайгааракчыларга хары угда денге көстүп турар кылдыр дериттинген турар ужурулуг.

50 чүүл. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылга

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларына еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылга дээрже – камгаларының деннели Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы-биле тодараткыш тургустунар, шындыг отчеттук документ болур. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылга үзе тыртар талоннуг болур ужурулуг. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганың хевирин, ону белеткеп кылырынын чурумун, оларны нигити санын түңнү, еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылгаларны үндүрүп бээр реестриниң хевирин база ол ышкаш еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылгаларны белеткеп кылырына негелделерин бадылаашкын болур хүнге чедир 60 хонуктан орайтатпайн, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы бадылаар. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылгаларны сонгулда бюллетеньнерин үндүрүп бээр чурум-биле үстүнде турар сонгулда комиссиязы адаанда турар сонгулда комиссиязына дамчыдар. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылгаларны дамчытканы дээш база оларны бодун-бурун камгалалдыг артары дээш еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылгаларны дамчыдып турар болгаш хүлээп ап турар сонгулда комиссияларының даргалары харысалгалыг болур.

2. Бадылаашкын болур хүнде даңзыже

кирип турары сонгулда участогунун бадылаашкын эртер бажың-балгадынга кээп шыдавас сонгукчу чогуур девискээр сонгулда комиссиязындан (бадылаашкынга чедир 45-25 хонук бурунгаар) чок болза участок сонгулда комиссиязындан, (бадылаашкынга чедир 24-1 хонук бурунгаар база ол ышкаш Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы-биле катап бадылаашкыны чарлап дыңнаткан хүнүнден эгелээш, катап бадылаашкын болур хүнүн мурнунда хүнге чедир үеде) эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы (катап бадылаашкын эрттирип турар таварылгада – эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы үзе тыртар талону чокка) алып эргелиг.

3. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы үндүрүп бээрин дилеп турар сонгукчунун чүге ону дилеп турарының чылдагаанын айткан бижимел бидиришкенинге үндезилеп, чогуур сонгулда комиссиязы сонгукчуга эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы үндүрүп бээр.

4. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы муниципалитет тургузуунун даргазының (бир эвес муниципалитет тургузуунун уставы-биле ыңдыг албан-дужаал көрдүмээн болза – тус черниң бот-башкарылгазының төлээлекчи органының бүрүн эргелиг төлээзиниң) сонгукчулар дугайында киригени сан-медээлерге үндезилеп, сонгукчуларның (учедунун) бүрүткелиниң күрүнө системазының дугайында дүрүмүнге дүүштүр девискээр сонгулда комиссиязы үндүрүп бээр. Девискээр сонгулда комиссиязы эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылгаларны сонгукчунун фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын (18 хар назылыг болза төрүттүнген хүнүн, анын) чурттап турар чериниң адресин айткан үндүрүп бээриниң реестрин (даңзызын) тургузар. Бадылаашкын болур хүнге чедир 25 хонук бурунгаар чорудар. Девискээр сонгулда комиссиязы сонгукчуларның даңзызының бирги экземпляр-биле кады эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылгаларны үндүрүп бергениниң дугайында тургускан реестрден бадыткаттыгган ушта бижилгени болгаш чогуур участок сонгулда комиссияларының девискээринге бүрүткедирген, еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылгаларны алган сонгукчуларының дугайында сан-медээлерни кириген даңзыны участок сонгулда комиссиязынче бадылаашкын болур хүнге чедир 25 хонук бурунгаар чорудар. Ыңдыг ушта бижилгелерге үндезилеп, участок сонгулда комиссиялары сонгукчуларның даңзызына чогуур демдектерни кылыр.

5. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы ап тургаш, еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы үндүрер реестрге (девискээр сонгулда комиссиязынга) ол чок болза, сонгукчуларның даңзызына (участок сонгулда комиссиязынга), бодунун паспортунун азы ону солуп турар документиниң сериязын болгаш дугаарын айткыш, холунун үжүүн салыр. Ынчаарда болуп турар Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларына сонгукчунун адын чогуур сонгулда участогунда сонгукчуларның даңзызындан уштуп кааптар болгаш участок сонгулда комиссиязының протоколун тургузуп турар үеде бүрүткедирген сонгукчуларның санынын санаашкынын чорудуп турда, санаттынмас.

6. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылга дараазында чүүлдер кылдынганда күштүг болур: бир эвес ында девискээр азы участок сонгулда комиссиязының таңмазы ийи черге бастыгган болза, база еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы үндүрүп берген девискээр азы участок сонгулда комиссиязының кежигүннериниң холунун үжүү ийи черде салдыгган болза, ыңчаарда бир таңма болгаш бир хол үзе тыртар талонга турар ужурулуг. Катап бадылаашкын эрттирип турар таварылгада еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылга девискээр азы участок сонгулда комиссиязының таңмазы болгаш еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы үндүрүп берген девискээр азы участок сонгулда комиссиязының кежигүннериниң холунун үжүү бар болза, ол күштүг болур.

7. Бадылаашкын хүнүнде еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы көргүскен сонгукчу кайы-даа еске сонгулда участогунун даңзызынче кири бижиттинер ужурулуг. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы көргүскен сонгукчунун Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларына бадылаашкыны чорудуп турда, үзе тыртар талонун алгаш баар, а катап бадылаашкын эрттирген таварылгада – еске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылганы бодун алгаш баар. Эске участокка бадылаары-биле учеттан үндүр бижидер шынзылга үндезилеп, сонгулда бюллетеньнерин ап турар сонгукчу сонгукчулар даңзызынга бодунун чурттап турар

олуржур эргели.

10. Соңгукчуларның бадылаашкынын дорт санаашкыны комиссияның бадылаар болгаш чөвүлээр эргелиг комиссиянын тудуп санаарына эпти кылдыр дериттинген, тускай аңгылаттырган черге чоруттунар. Бо чүүлдүн 17 болгаш 16 пунктуларында көрдүнгөн таварылгалардан аңгыда, бадылаашкын санаашкынын чорудуп тура, комиссияның бадылаар эргелиг кижигүннеринге бижитинер херекселдер ажылгаары хоруглуг, чүгле комиссияның даргазынга (оралакчызынга) болгаш секретарына оларнын-биле ажылдаарын чөпшээрээр. Соңгукчуларның бадылаашкынын дорт санаашкыны чоруп турда, аңаа олуржуп турар кижилерге комиссия кижигүннериниң шупту кылдыныгылары тода көстүп турар болур ужурулуг.

11. Бюллетеньнерни сорттап аайлап тура, участок соңгулда комиссиясы тодараттынмаан хевирниң бюллетеньнерин аңгылап салыр. Тодараттынмаан хевирниң бюллетеньнери бадылаашкын санаашкыныга күштүт кылдыр санаттынмас.

12. Бир дугаар ээлчегде бадылаашкына ап чоруур хааржактарда бюллетеньнерниң санаашкыны чоруттунар. Ап чоруур хааржактарны ажыдарының мурнунда, ында салдырган таңманың (дизе таңманың) бүдүнү азы бүдүн эвезин баштай хынаар. Оон ужулган доктааттынган хевирниң бюллетеньнериниң санын чарлап дыйнадыр болгаш бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң болгаш оң улгаттырган хевириниң 6-гы одуруунга кири бижир. Бир эвес бадылаашкынын ап чоруур хааржаандан ужулган доктааттынган хевирниң бюллетеньнериниң саны соңгукчуларнын кириген билдиришкиннери-биле үндүрүп бергени бюллетеньнериниң нити санындан көвей болур болза, бадылаашкынын оң чоруур хааржаанда бар бүгү-ле бюллетеньнер участок комиссиязынын шийтири-биле күш чок кылдыр санаттынар, оң дугайында актыны тургускаш, бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколга кожар болгаш бадылаашкынын оң чоруур хааржаан бадылаашкын болур бажы-балгаттан дашкаар ажылгаары-биле ап чораан комиссия кижигүннериниң фамилиязынын, адынын, адазынын адынын эге үжүктери аңаа айытынар. Бо таварылгада күш чок кылдыр санаттынган бюллетеньнерниң санын чарлап дыйнадыр база айыттырган актыга кири бижир болгаш дараазында бюллетеньнерни аайлап (сорттап) турда илереттинген күш чок болган бюллетеньнерниң санына кадып каар. Айыттыган, ол бюллетень бүрүзүнү мурнуу талазынга соңгуктунар деп турар кандидаттарнын дугайында сан-медээлерниң, «Шупту кандидаттарга удур» деп туруштун оң талазында киригинген дөрт-булунчуктарга, бюллетеньнин күш чок кылдыр санаанынын чылдаганынын дугайында бижитки кири бижир, аңаа участок комиссиязынын бадылаар эргелиг ийи кижигүнүнүн ону шынзыткан холунуң үжүү салдынар болгаш участок комиссиязынын таңмазы-биле шынзыттынар, а бадылаашкынын дорт санаашкыны чоруп турда, ол бюллетеньнерниң боттары аңгы халтааш таңмалап каар, оон ынай санаашкыны олар санаттынмас.

13. Бадылаашкынын доктаамал (стационарлыг) хааржактарын ында таңмаларның (дизелериниң) үрелбээнин хынаан соонда ажыдар.

14. Соңгулданың участок комиссияларының бадылаар эргелиг кижигүннери бадылаашкына ап чоруур база доктаамал турар хааржактардан соңгулда бюллетеньнерин, кандидаттар аайы-биле кандидат бүрүзү дээш бадылаан, бүгү кандидаттарга удур бадылааннарын аайы-биле аңгы кезектерге бөле кагыбшаан, оон аңгыда доктааттынмаан хевирниң соңгулда бюллетеньнериниң база күш чок деп санаан соңгулда бюллетеньнерин хары угда аңгылаашшаан, оларны ылгап аңгы салыр. Соңгулда бюллетеньнерин аңгылап тургаш, участок соңгулда комиссиязынын бадылаар эргелиг кижигүннери соңгулда бюллетеньнеринде соңгукчуларның бижип кааны демделдеринге кирген чүүлдерни номчуп таньштырар болгаш ындыг соңгулда бюллетеньнерин ында олуржуп турар хамык улус көрүп хынаары-биле чада тудуп көргүзөр. Ийи болгаш оон-даа хей соңгулда бюллетеньнеринде бижээн чүүлдерни хары угда көргүзүп, номчуп таньштырарын чөпшээрес.

15. Соңгулданың күш чок болган бюллетеньнери база санааш, оларны аңгы түнээр. Күш чок болган кылдыр кандидаттарның фамилияларынын болгаш «Шупту кандидаттарга удур» деп туруштун оң талазында киригинген дөрт-булунчуктарга кандыг-даа демдек чок бюллетеньнер, азы айыттыган дөрт-булунчуктарда демкетериниң саны хоойлу-биле доктааттынган тургустунган сандан көвей болуп турар бюллетеньнер санаттынар. Соңгулда бюллетени күш чок деп санаарына чигинишкиннер туруп келген таварылгада, ол бюллетеньни аңгылап салыр. Бюллетень-

нерни аайлап салганынын соонда, участок соңгулда комиссиясы айтыргыны бадылаашкын-биле шийтирилээр; ыңчаарга бюллетени артыкы талазынга ону күш чок азы күштүт деп санаанынын чылдаганынын айтып каар. Ол демделелди комиссияның бадылаар эргелиг ийи азы оон-даа хей кижигүннериниң хол үжүү-биле бадыткаттынар болгаш комиссиянын таңмазы-биле шынзыттынар. Күштүт азы күш чок кылдыр санаттынган бюллетеньни аайлаттынган бюллетеньнерниң чогуур боодалдарына немей салыр. Күш чок болган бюллетеньнериниң нити саны (бо чүүлдүн 12 пунктузунга дүүштүр күш чок кылдыр санаттынган бюллетеньнерни кады санааны-биле) бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң болгаш оң улгаттырган хевириниң 8-ки одуруунга кири бижитинер.

16. Оон соонда доктааттынган хевирниң аайлаттынган боодал бүрүзүнде бюллетеньнерниң кандидат бүрүзүнүң «Шупту кандидаттарга удур» деп туруштун аайы-биле санаашкыны чоруттунар. Ыңчаарда бюллетеньнерни боодал аайы-биле, олуржуп турар улустарга бюллетень бүрүзүнде соңгукчунун салган демдээ көстүп турар кылдыр чаңгыстап чый салып тургаш, санаашкынын чорудар. Чаңгыс үеде, хары угда аңгы-аңгы боодалдарда бюллетеньнерин санаашкынын чорударын болдурбас. Оон алдынган сан-медээлер бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң база ольшкаш, оң улгаттырган хевириниң 10-гу болгаш оон дараазындагы одурууларыныче кири бижитинер.

17. Участок соңгулда комиссиязынын бадылаар эргелиг кижигүннери күштүт болган бюллетеньнерни санааш, бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң база оң улгаттырган хевириниң 9-ку одуруунче кири бижир.

18. Участок соңгулда комиссиязынын бадылаар эргелиг кижигүннери бадылаашкынын доктаамал хааржактарына турган, доктааттынган хевирниң бюллетеньнериниң санын чарлап дыйнадыр болгаш бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң база оң улгаттырган хевириниң 7-ги одуруунче кири бижир.

19. Соңгулданың аңгылап ылгап каан бюллетеньнери-биле участок соңгулда комиссиязынын бадылаар эргелиг кижигүннериниң хайгааралы-биле хайгааракчылар караа-биле көрүп таньжар эргелиг, а соңгулда комиссиязынын чөвүлээр эргелиг кижигүннери чоруттунган санаашкынын шын болганына боттарын бузуредип шынзыгар эргелиг.

20. Соңгулда комиссиязынын чөвүлээр эргелиг кижигүннериниң болгаш хайгааракчыларның аңгылап ылгап каан бюллетеньнери-биле көрүп таньжанынын соонда, бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң кири бижитинген сан-медээлерниң дүтжүп турарынын түннел хыналдазы чоруттунар. Бир эвес айыттыган хыналданы кылырга, сан-медээлер дүүшпейн турар болза, участок соңгулда комиссиясы бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң шупту азы аңгы-аңгы одурууларынын аайы-биле немелде хыналда санаашкынын чорударынын дугайында шийтирини хүлээп алыр. Бир эвес немелде хыналда санаашкынын түннелинде сан-медээлер база катап дүүшпейн турар болза, участок соңгулда комиссиясы чогуур шийтирини хүлээп алгаш, бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң катая кири бижир болгаш ол карышкактар дугайында сан-медээлерни бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң тускай одурууларына кири бижир.

21. Аңгылап ылгап каан бюллетеньнерни санаашкынын дооскан соонда, бюллетеньнерни аңгы боодалдап шарьыр. Ыңчалдыр чый белеткээ бюллетеньнерни шоодайларга азы хааржактарга суккаш, соңгулда участогунуң дугаарын болгаш бюллетеньнериниң санын айтып каар. Шоодайларның азы хааржактарны аксын дулгааш, таңмалаар болгаш ону чүгле үстүнде турар комиссиянын азы судтун шийтири-биле ажыдып болур. Айыттыган шоодайларга азы хааржактарга участок комиссиязынын бадылаар болгаш чөвүлээр эргелиг кижигүннери холунуң үжүүн салыр эргелиг. Бюллетеньнерни шоодайларже азы хааржактарже аайлап сугарын бо чүүлдүн 3 пунктузунда айыттыган, ол хааржактарга азы шоодайларга холунуң үжүүн салыр ужурулуг кижилер көрүп турда боттандырар.

22. Бадылаашкынын санаашкынына техниктиг чөпшөк-херекселдерни ажылгаан болза, соңгукчулар даңзызы-биле ажылдың төнгенинин соонда, участок комиссиязынын чөвүлээр эргелиг кижигүннери, хайгааракчылар, бо чүүлдүн 3 пунктузунда айыттыган еске-даа кижилер олуржуп турда:

а) бир эвес, кандыг-бир чылдаганын-биле бадылаашкын болур бажы-балгатка бадылаашкын түр үеде бадылаашкынар санаар техниктиг чөпшөк-херекселди ажылгавайн чоруттунган болза, участок комиссиясы

бадылаашкынар санаар ол техниктиг херекселдин тускай аңгылаттынган черинде чок болза, курлавырга турган доктаамал хааржакта таңмаларның (дизениң) бүдүнү (үрелбээнин) хынаар, ындыг хааржакты ажыткаш, оон иштинге турган бюллетеньнерни, бадылаашкынын чажыдын хажытпайн, бадылаашкынарны санаар техниктиг херекселче суп кирир;

б) участок комиссиясы бадылаашкына ап чоруур хааржактарда бюллетеньнерни санаашкынын бо чүүлдүн 12 пунктузунуң көрдүнгени чурум-биле чорудар, оон соонда бадылаашкына ап чоруур хааржактардан ужулган шупту бюллетеньнерни, бадылаашкынар санаарына белеткеп ажылдадып каан, бадылаашкынар санаар техниктиг херекселче, бадылаашкынын чажыдын хажытпайн, суп кирир;

в) участок комиссиясы соңгукчуларның даңзызы-биле ажылдаан үеде алдынган, 1, 2, 3, 4, 5, 9а, 9б, 9в, 9г дугаар одурууларже кири бижитинген сан-медээлерни бадылаашкынарны санаар техниктиг херекселче кирир;

г) участок комиссиясы бадылаашкынарны санаар техниктиг херекселден чара парлаашкыны кылгаш, сан-медээлерни чарлап дыйнадыр болгаш бадылаашкын түннелдериниң протоколдуң улгаттырган хевириниң 6, 7, 8, 9, 10-гу болгаш дараазындагы одурууларыныче кири бижир;

д) участок комиссиясы бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколче кири бижитинген сан-медээлерни дүтжүп турарынын хыналдазын чорудар. Бир эвес айыттыган хыналданың түннелинде сан-медээлер дүүшпейн турар болза, участок комиссиясы бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдуң аңгы азы шупту одурууларынын талазы-биле немелде хыналданы чорударынын болгаш оон иштинде бюллетеньнерни санаашкынын хол-биле кылыгынын дугайында шийтирини хүлээп алыр. Бир эвес хыналда немелде санаашкынын соонда сан-медээлер дүүшпейн турар болза, участок комиссиясы чогуур шийтирини хүлээп алыр болгаш ол сан-медээлерни карышкаанын дугайында бадылаашкын түннелдериниң дугайында протоколдуң тускай одуруунче кири бижир.

23. Бадылаашкын хүнүнде соңгукчуларның, бадылаашкын санаашкынына олуржуп турган кижилерниң хомудалдарын (билдиришкиннери) бадылаашкынын санаашкынын төнеринге чедир сайгарып көөр хүлээлгелиг болгаш чогуур шийтирилери хүлээп алыр. Оларны бадылаашкынар түннелдериниң дугайында участок комиссиязынын протоколдуң бирги хоолгазына кожуп кирир. Бадылаашкынарның санаашкынын техниктиг херекселдер-биле чорудуп турда, аңаа олуржуп турган кижилерден үндезиниң хомудалдар (билдиришкиннер) кирген таварылгада, участок комиссиясы ол дораан бадылаашкынарның санаашкынын, бадылаашкынар санаар техниктиг херекселдер чокка (хол-биле) чорударынын дугайында шийтирини хүлээп алыр эргелиг. Бир эвес айыттыган санаашкынын түннелинде, (эвээш санын хей санга үлээни-биле тодараттынган) бир хуудан көвей карышкак илереттини келир болза, бадылаашкынарны хол-биле болгаш техниктиг херекселдер ажылгап тургаш алган сан-медээлерниң аразында карышкаа (эвээш санын хей санга үлээни-биле тодараттынган) бир хуудан көвей, ыңчалза-даа үш сандан (бадылаашкындан) эвээш эвес кылдыр, участок комиссиязынын бадылаашкын түннелдериниң дугайында протоколдуң 8, 9, 10-гу болгаш дараазындагы одурууларынын оода-ла кайы-бирээзинге илереттини келир болза, хол-биле санаашкынын түннели-биле бадылаашкынар түннелдериниң дугайында протокол тургустунар. Бир эвес айыттыган карышкак илеретинмес болза, бадылаашкынар санаарына техниктиг херекселден алдынган сан-медээлерни кириген протоколду шынзыдып, хол үжүүн салыр болгаш катап санаашкынын түннелинде алдынган сан-медээлерниң, эгезинде алдынган сан-медээлер-биле дүтжүп турарынын дугайында актыны тургузар, ол актыны участок комиссиязынын бадылаашкын түннелдериниң дугайында протоколду-биле кады үстүнде турар комиссияже чорудар.

24. Участок комиссиясы шупту эргежок чугула ажылдарын болгаш санаашкынарны чорутканынын соонда, ыяп-ла түннел хуралды эрттирер, ол хуралга бадылаашкын чоруп турар үеде болгаш соңгукчуларның бадылаашкынын санаашкынын чорудуп турда болган чурум үрээшиннериниң дугайында хомудалдарны (билдиришкиннерни) сайгарып көөр, оон соонда бадылаашкынын түннелдериниң дугайында участок комиссиязынын протоколун шынзыдып, хол үжүктери салыр база бо чүүлдүн 3 пунктузунда айыттыган кижилерге протоколдуң хоолгаларын үндүрүп бээр. Бадылаашкын түннелдериниң дугайында

протокол ийи аңгы кезекке долдуртунар болгаш шупту бар турган участок соңгулда комиссиязынын бадылаар эргелиг кижигүннериниң холунуң үжүү салдынар, аңаа хол үжүү салдынган үениң хүнүн, айын, чылын болгаш шак, минутазын айтыр. Бадылаашкынарның санаашкынын техниктиг херекселдер ажылгап тургаш чорутканындан алдынган сан-медээлерден тургустунган бадылаашкынар түннелдериниң дугайында протокол айыттыган хол үжүктери салдынган соонда юридиктиг күштүт апар. Хол үжүктерин бо чуруму хажыдып тургаш протоколга салдыртыр болза, ол чүүл протоколду күш чок деп санаарына база бадылаашкынарның санаашкынын катап чорударына чылдаганы болур.

25. Бир эвес бадылаашкын түннелдериниң дугайында протоколга ат салышкынын үезинде, участок комиссиязынын бадылаар эргелиг чамдык кижигүннери чок турган болза, протоколга оларның чок турган чылдаганын айытпашшаан, оон дугайында бижиткени кылыр. Бир эвес участок комиссиязынын бадылаар эргелиг кижигүннериниң доктааттынган санындан хей кези протоколга адын салган болза, протокол күштүт кылдыр санаттынар.

Бир эвес бадылаашкын түннелдериниң дугайында протоколга ат салышкынын үезинде, участок комиссиязынын бадылаар эргелиг чаңгыс-даа болза, кижигүнүнүн орнунга участок комиссиязынын өске кижигүнү азы шуут өске кизи хол үжүүн салыштар болза, ол чүүл протоколду күш чок деп санаарына база бадылаашкынарның санаашкынын катап чорударына чылдаганы болур.

26. Бир эвес бадылаашкын түннелдериниң дугайында протоколга ат салышкынын үезинде, участок комиссиязынын протоколдуң утказы-биле чөпшээрешпейн турар бадылаар эргелиг кижигүннери боттарынын аңгы бодалын илередип бижээш, протоколга кожар эргелиг, оон дугайында протоколга чогуур бижимелди кылыр.

27. Участок комиссиязынын кижигүнүнүн, хайгааракчынын, бо чүүлдүн 3 пунктузунда айыттыган өске-даа кижилерниң негээни-биле участок комиссиясы бадылаашкын түннелдериниң дугайында протоколга ат салышкынын соонда, айыттыган кижилерге протоколдуң хоолгазын үндүрүп бээр азы оон хоолгазын белеткеп кылып алыр арганы бээр база ол ышкаш ону шынзыдып бээр хүлээлгелиг. Участок комиссиясы протоколдуң хоолгазын үндүрүп бергениниң барындаа азы кылдыр чогуур даңзыга демделелди кылыр. Хоолганы хүлээп алган кизи айыттыган даңзыга холунуң үжүүн салыр. Бадылаашкын түннелдериниң дугайында протоколдуң хоолгазын шынзыдып турар кизи катап кириген сан-медээлерин долу болгаш шынны дээш харысалгалыг болур.

28. Участок комиссиязынын бадылаар эргелиг шупту кижигүннери бадылаашкынар түннелдериниң дугайында протоколдуң бирги хоолгазына ат салганын болгаш оон шынзыткан хоолгаларын алыр эргелиг кижилерге үндүрүп азы шынзыдып бергенин соонда, ол дораан протоколду дөвискээр соңгулда комиссиязынче чорудар. Участок комиссиязынче катап эглип келбес ужурулуг. Бадылаашкынар түннелдериниң дугайында протоколдуң бирги хоолгазына участок комиссиязынын бадылаар эргелиг кижигүннериниң боттарынын аңгы бодалын база ол ышкаш айыттыган комиссияже бадылаашкын хүнүнде болгаш соңгукчуларның бадылаашкынарның санаашкыны төнжуге чедир соңгукчулардан соңгулданын эрттиреринге үндезин болуп турар хоойлуну хажыдып турары дээш киргени хомудалдарын (билдиришкиннерин), айыттыган хомудалдар (билдиришкиннер) талазы-биле участок комиссиязынын хүлээп алган шийтирилери болгаш участок комиссиязынын тургустунган актыларын катап кожуп кирир. Бадылаашкынар түннелдериниң дугайында протоколдуң бир дугаар хоолгазы аңаа коштунган документтери-биле кады участок комиссиязынын даргазы азы секретары чок болза, участок комиссиязынын бадылаар эргелиг өске кижигүнү участок комиссия даргазынын даалгазы-биле дөвискээр соңгулда комиссиязына чедиртирер.

29. Бадылаашкынар түннелдериниң дугайында протоколдуң ийи дугаар хоолгазын хайгааракчыларга, бо чүүлдүн 3 пунктузунда айыттыган кижилерге таньштырары-биле үндүрүп бээр, а оон шынзыттыган хоолгазын бүтү кижилерге таньштырары-биле участок комиссиязынын тодараштып тургусканы черге азар, оон соонда протоколдуң ийи дугаар хоолгазы-биле кады, хоойлуда көрдүнгөн соңгулда документациязы, бюллетеньнер, участок комиссиязынын таңмазы дөвискээр соңгулда комиссиязынче шыгжап кадагалары-биле дамчыттынар.

30. Россия Федерациязынын Төп соңгулда комиссиязынын шийтири-биле азы ол комиссиянын даалгазы-биле Тыва Респуб-

ликаның Төп сонгулда комиссиязының шийтпир-биле сонгулдаларга бадьлаашкынар үезинде участок комиссиялары бадьлаашкынарга херелгээр доктаамал хааржактарнын орнунга бадьлаашкынар санаашкыны кылып техниктиг херекселдерни ажыглаар. Бадьлаашкынар санаашкыны кылып техниктиг херекселдер ажыглаттынар участок комиссияларының сан-даңзызы Россия Федерациязының Төп сонгулда комиссиязы-биле азы ол комиссияның даалгазы-биле Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы-биле тодараттынар доктааттынар.

Участок комиссиязы бадьлаашкынар санаашкынын чорударда техниктиг херекселдерни ажыглаан болза, бадьлаашкынар санаашкыны бо чүүлдүн 22 пунктузунун көрдүгени өзүгээр чоруттунар. Россия Федерациязының Төп сонгулда комиссиязының шийтпир-биле оон тургускан таварылгаларында болгаш оон тургускан чуруму-биле, чаңгыс девискээр комиссиязы ажылдап турар девискээрлерни кызыгаарына дугаар тыртканы-биле тодараткан, ыңдыг техниктиг херекселдер ажыглаттынар турган сонгулда участокарының 5 хуудан эвээш эвези (ыңчалза-даа үштөн эвээш эвес сонгулда участокарына), сондукчуларның бадьлаашкынарның хыналда санаашкыны участок комиссиязының бадьлаар эргелиг кижигүннери-биле (хол-биле санаашкыны) дорт чорутунар. Ынчаарда дугаар тырттышкыны бадьлаашкынын төнгөнини соонда, девискээр сонгулда комиссиязы-биле чартык шактын чургузунда чоруттунар, а дугаар тырттышкынының түнелдери участок сонгулда комиссияларының бүрүзүнге ол дораан чедиртинер.

Бадьлаашкынарның хыналда (хол-биле) санаашкыны чоруттунар хире болза, бадьлаашкынын түнелдери үндүрүп турда, бадьлаашкынарның санаашкынына техниктиг херекселдер ажыглап турган участок сонгулда комиссиязына олуржуп турган шупту кижилер сагындыртынган турар ужурулуг. Хол-биле санаашкыны хайгааракчылар болгаш Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттынган өске-даа кижилер олуржуп турда чорудар. Дугаар тырттышкыны-биле тодараттынган сонгулда участокарына бадьлаашкынарның хол-биле санаашкыны бо чүүлдүн 8-11, 13-17, 19-21 пунктуларында тодараткан чурум-биле чоруттунар. Бадьлаашкынарның хол-биле санаашкынының түнелдери-биле чок болза, бадьлаашкынар түнелдерин дугайында чаа протокол тургустунар (бир эвес айыттынган санаашкынын түнелинде, (эвээш санны хей санга үлээни-биле тодараттынган) бир хуудан көвей карышкан илеретинип келир болза, бадьлаашкынарның хол-биле болгаш техниктиг херекселдер ажыглап тургаш алган сан-медээлерин аразында карышкан (эвээш санны хей санга үлээни-биле тодараттынган) бир хуудан көвей, ыңчалза-даа үш сандан (бадьлаашкындан) эвээш эвес кылдыр участок комиссиязының бадьлаашкынын түнелдерин дугайында протоколунун 8, 9, 10-гу болгаш дараазындагы одуругларының оода-ла кайы-бирээзинге илеретинип келир болза), анаа «Дагын катап» деп демделгээшкын кылдынар болгаш участок комиссиязының бадьлаашкынар түнелдерин дугайында баштайгы протоколу-биле девискээр сонгулда комиссиязынче чоруттунар, азы бадьлаашкынарның катап хыналдазын чорутканыдан алдынган сан-медээлерин баштайгы сан-медээлер-биле дүтжүп турарының дугайында акт тургустунар, оларны бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында участок комиссиязының протоколу-биле кады үстүнде турар комиссияже чорудар. Бадьлаашкынарның (хол-биле) хыналда санаашкынын чорударына дугаар тырттышкыны-биле тодараттынган сонгулда участогуна участок комиссиязының даргазы, бадьлаашкынарның (хол-биле) хыналда санаашкынының түнелдери тодараттынар тургустунган соонда, дораан-на айыттынган түнелдерин дугайында девискээр сонгулда комиссиязына дыйнадыр.

Бадьлаашкынарның хыналда санаашкынын (хол-биле) чорудары дугаар тырттышкынының дузазы-биле девискээр сонгулда комиссиязының илереткени сонгулда участокарында сонгулда комиссияларының даргаларындан бадьлаашкынарның хыналда (хол-биле) санаашкынарның түнелдерин дугайында медээлерни алган дораан чогуур шийтпирни хүлээп алып, оон иштинде чогуур девискээрде туруп турар бадьлаашкынарның санаашкыны хол-биле чоруттунар шупту сонгулда участокарына бадьлаашкынарның санаашкынын хол-биле чорударының дугайында шийтпирни, бир эвес бадьлаашкынарның хыналда санаашкынының түнелдери дугаар тырттышкыны-биле тодараттынган сонгулда участокарының чаңгызында да болза, бадьлаашкынар санаашкынына техниктиг херекселдерни ажыглаанда болгаш бадьлаашкынар санаашкынын хол-биле

чорутканда, бадьлаашкынын түнелдерин дугайында протоколдун 8, 9, 10 дугаар болгаш дараазында одуругларда сан-медээлерни дүүшпей турарының чылдагааны-биле, дагын катап протокол тургустунган таварылгада чогуур шийтпирни хүлээп алып.

Бадьлаашкынарның санаашкынын чорударда техниктиг херекселдерни ажыглап турган сонгулда участокарында сонгулда комиссиялары бадьлаашкынын санаашкынын хол-биле чорутканы-биле тургустунган түнелдерин болгаш бадьлаашкынын түнелдерин дугайында дагын катап тургускан протоколдарга азы сан-медээлерни дүтжүп турарының дугайында актыларга ат салышкынының соонда, бо чүүлдүн 28 пунктузунда көрдүгени чурум-биле протоколдарны девискээр комиссиязынче чорудар.

31. Бадьлаашкынарның санаашкынына техниктиг херекселдерни ажыглап тургаш сонгулда участогуна бадьлаашкынын төнгөжө чедир, бадьлаан сондукчуларның ниити санындан өске сан-медээлерни чарлап дыйнадыр хоруглуг.

32. Бадьлаашкынын түнелдерин дугайында протоколдун сан-медээлери, оон иштинде бадьлаашкынарның санаашкынын техниктиг херекселдерни ажыглап турда алдынган сан-медээлери девискээр сонгулда комиссиязынче күрүнениң автоматчытынган медээлер системаның деннелинге харылзааның техниктиг каналдары-биле (харылзааның ыттыр, үн дыйналыш турар чепсек-херекселдеринден ангыда) чок болза, медээлер дамчыдарының өске техниктиг системазы-биле дамчытынар, а бадьлаашкынын түнелдерин дугайында протоколдун бирги кезээ (экземпляр) болгаш бюллетеньнерден эгелээш, бүгү сонгулда документациязын чедир бир дугаар арга тургустунуп кээрге-ле, сонгулда документациязының бүдүн-бүрүнүн хандырып база оон чедирлгезинин негелдезин сагып, үстүнде турар комиссияже чедирип кийер.

33. Бадьлаашкынарның санаашкынына техниктиг херекселдерни ажыглаар, медээлер дамчыдарына техниктиг херекселдер ажыглаар чурумун, сонгулдалар дугайында медээлерни айлап белеткээринин болгаш ажыглаарының, дамчыдарының хуусааларын болгаш чурумун, оон иштинде бадьлаашкынын түнелдерин дугайында протоколунун сан-медээлерин электрондук хевирге харылзааның техниктиг каналдары-биле дамчыдарының чуруму Федералдыг хоойлу-биле доктааттынар тургустунар, а Федералдыг хоойлу-биле шийтпирлетинмезон кезээнге - Россия Федерациязының Төп сонгулда комиссиязы-биле доктааттынар тургустунар.

34. Бир эвес бадьлаашкынын түнелдерин дугайында протоколга ат салышкынының соонда болгаш оон бир дугаар кезээн (экземпляр) девискээр сонгулда комиссиязынче чорудупкан соонда, протоколду тургускан сонгулда комиссиязы ында шын эвес бижиттинген (соора бижээни, парлалга чазы азы сан-медээлерни кадып турда чартыгыны) илередип тып алган болза азы ол шын эвес чүүлдү девискээр сонгулда комиссиязы протоколду тургусканының шыннының хыналдазын баш бурунгаар чорудуп тургаш, илередип тып алган болза, участок сонгулда комиссиязы боттарының хуралына протоколче эдилге киреринин дугайында айтырыны көөр хүлээлгелиг. Участок сонгулда комиссиязы хүлээп алганы шийтпиринин дугайында участок комиссиязының чөвүлээр эргелиг кижигүннеринге, хайгааракчыларга болгаш бадьлаашкынар түнелдерин дугайында оон мурнунда бадькаттынган протоколду тургузуп турда, олуржуп турган өске-даа кижилерге база ол ышкаш массалыг информация чепсектеринин төлээлеринге ыяп-ла дыйнадыр. Бо таварылгада участок сонгулда комиссиязы бадьлаашкынын түнелдерин дугайында протоколду тургузар, анаа «Дагын катап» деп демделгелди кылып. Айыттынган протоколду ол дораан девискээр сонгулда комиссиязынче чорудар. Оон мурнунда участок сонгулда комиссиязының девискээр сонгулда комиссиязынче кийргени бадьлаашкынар түнелдерин дугайында протоколу дагын катап кылдынган протоколга коштунар.

56 чүүл. Девискээр сонгулда комиссиязының бадьлаашкынын түнелдерин доктаадып тургузары

1. Бадьлаашкынын түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссияларының протоколдарының сан-медээлеринге, оон иштинде участок комиссияларының харылзааның техниктиг каналдары дамчыштыр кийргени сан-медээлеринге үндезилээш, протоколдарны тургусканының шынны баш удур хынал көргөнини соонда, бадьлаашкынын хунунден бээр ийи хонуктан орайтапайн, протоколдарга кирген бүгү-ле медээлерни түнел тургаш, хамаарышкан девискээр бадьлаашкынарның түнелдин үндүрер. Бадьлаашкынын түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссияларында киргилтээн сан-медээлерни девискээр сонгулда комиссия-

ларының бадьлаар эргелиг кижигүннери шупту боттары түнел үндүрер. Ынчаарга анаа Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттынган улус олуржур эргелиг.

2. Бадьлаашкынын түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссияларының протоколдарының хүлээп алышкыны, ол протоколдарда бар сан-медээлерни түнээри болгаш чогуур девискээрде бадьлаашкынар түнелдерин дугайында протоколду тургузарың чаңгыс бажың-балгат иштинге боттандырар, ыңчаарда девискээр сонгулда комиссиязының кижигүннерин шупту кылдынылары, бадьлаашкынын түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссияларының протоколдарын хүлээп ал турары, ол протоколдарда бар сан-медээлерни түнел турары болгаш чогуур девискээрде бадьлаашкынар түнелдерин дугайында протоколду тургузуп турары девискээр сонгулда комиссиязының кижигүннерин шуптузунга, хайгааракчыларга, Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттынган өске-даа кижилерге тодазы-биле көстүп турар ужурулуг. Айыттынган бажың-балгатка девискээр сонгулда комиссиязынче чогуур девискээр талазы-биле түнел таблицаның улгаттырган хевир турар ужурулуг, анаа бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссиязының протоколунун бирги экземплярны участок комиссиязының даргазы, секретары азы участок комиссиязының бадьлаар эргелиг өске-даа кижигүнү чедирип келгенини соонда, дораан-на ол протоколдан сан-медээлерни, кийр бижээн үезин айыттышаан, анаа кийер.

3. Участок сонгулда комиссиязының даргазы, секретары азы бадьлаар эргелиг кижигүнү бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссиязының протоколунун бирги экземплярны, анаа коштунган документилери-биле кады девискээр сонгулда комиссиязының бадьлаар эргелиг кижигүнүге дамчыдар, а ол кижигүнү протоколду долдурганының шынны анаа коштунган болгаш документилерин долу, четчеги хынаар. Девискээр сонгулда комиссиязында күрүнениң автоматчыткан системаның техниктиг херекселдеринин комплекзи тургустунган болза, участок сонгулда комиссиязының бадьлаашкынар түнелдерин дугайында протоколунун сан-медээлерин саадатпайн, айыттынган системаже ол-ла дораан кийргинер, ыңчаарда айыттынган протоколда сан-медээлерни дүтжүп турарының хыналдазы чоруттунар. Бир эвес күрүнениң автоматчыткан системаның техниктиг херекселдери ажыглаттырмаан болза, сан-медээлерни дүтжүп турарының хыналдазын протоколдун шын долдуртуганын хынал турган девискээр сонгулда комиссиязынче кижигүнү-биле чоруттунар.

4. Бир эвес участок сонгулда комиссиязының бадьлаашкынар түнелдерин дугайында протокол тургузарына эккеп кийргени протоколу Федералдыг хоойлунун болгаш бо Хоойлунун негелделерин хажыдып турар кылдыр тургустунган болза, участок сонгулда комиссиязы бо хоойлунун 55 чүүлүнүн 34 пунктузунун негелделеринге дүүштүр дагын катап протокол тургузар хүлээлгелиг, а эге баштай кийрген протоколу сонгулда комиссиязына хамаарыштыр үстүнге турар комиссияга артып калыр.

5. Бир эвес участок сонгулда комиссиязының бадьлаашкынар түнелдерин дугайында протокол тургузарына эккеп кийргени протоколу Федералдыг хоойлунун болгаш бо Хоойлунун негелделеринге дүүштүр тургустунган болза, девискээр сонгулда комиссиязынче кижигүнү ол протоколдун сан-медээлерин девискээр сонгулда комиссиязынче түнел таблицанынче кийер. Девискээр сонгулда комиссиязынче кижигүнүге бадьлаашкынар түнелдерин дугайында протоколду дамчыдып берген участок сонгулда комиссиязының даргазы азы секретары, чок болза участок комиссиязының бадьлаар эргелиг кижигүнү девискээр сонгулда комиссиязынче түнел таблицанынче улгаттырган хевиринде бадьлаашкынар түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссиязынче протоколунда сан-медээлерни адаанга холунун үжүүн салыр.

6. Бадьлаашкынарның түнели-биле девискээр сонгулда комиссиязы хамаарышкан девискээр:

а) хамаарышкан девискээр участка сонгулда комиссияларының санының дугайында медээлер;

б) бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында девискээр сонгулда комиссиязынче аңаа үндезилээш, бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссияларының кийрген протоколдарының санының дугайында медээлер;

в) бо Хоойлунун 54 чүүлүнүн 2 пунктузу-биле доктаадып тургустунган бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссияларының протоколдарының бүгү-ле

одуругларының талазы-биле түнел сан-медээлер кийер протоколду тургузар.

7) Бадьлаашкынар түнелдерин дугайында девискээр сонгулда комиссиязы ыяп-ла бадьлаашкынар эрттиргени болгаш бадьлаашкынарның санаашкыны-биле хол-баштыр кирген хомудалдарны (билдиришкиннерни) сайгарып көөр түнел хуралды эрттирер. Оон соонда девискээр сонгулда комиссиязы бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында протоколга ат салыр болгаш протоколдун хоолгазын Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттынган кижилерге үндүрүп бээр. Девискээр сонгулда комиссиязынче аңаа үндезилээш, бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында девискээр сонгулда комиссиязынче протоколу ийи экземплярга тургустунар болгаш девискээр сонгулда комиссиязынче шупту бадьлаар эргелиг кижигүннери аңаа адын салыр база ат салган хунун, айын, чылын, үезин (шагын, минутазын) айтып бижир. Протоколга ат салышкынын бо чурумун хажыдып чорударга, ол протоколду күш чок кылдыр санаарына чылдагаан болур. Девискээр сонгулда комиссиязынче бадьлаар эргелиг, протокол-биле ниити азы оон чаңдык кезектери-биле чөпшээрешпес кижигүнү бодунун онзагай бодал-саналын протоколга кожуп каар эргелиг, оон дугайында протоколга чогуур демделгел кылдынар.

8) Протоколдун экземпляр бүрүзүнге:

а) бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында участок сонгулда комиссияларының кийрген бүгү-ле протоколдарының долу сан-медээлери кирген хамаарышкан девискээрде бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында ниити түнел таблицаны;

б) сонгулда бюллетеньнерин девискээр сонгулда комиссиялары алганын дугайында, оларны участок сонгулда комиссияларына дамчыдып бергенин дугайында, а ол ышкаш сонгулданың ол бюллетеньнерин санын айтып тургаш, девискээр сонгулда комиссиязында кадагалаттынып чыдар, ажыглаттырмаан сонгулда бюллетеньнерин (күш чок кылдыр) демделгээш, шыгжап каанын дугайында актыларны;

в) өске участка бадьлаары-биле үндүрүп берген шынзылгаларны девискээр сонгулда комиссиялары сондукчуларга бергенин дугайында, оларны участок сонгулда комиссияларына дамчыдып бергенин дугайында; а дагын бадьлаашкыны эрттирген таварылгада, ол ышкаш ук шынзылгаларының санын айтып тургаш, ажыглаттырмаан, өске участка бадьлаары-биле үндүрүп берген шынзылгаларын (күш чок кылдыр) демделгээш, шыгжап каанын дугайында актыларны кожар.

9. Ниити таблицана база актыларга девискээр сонгулда комиссиязынче даргазы биле секретары ат салыр.

10. Бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында девискээр сонгулда комиссиязынче протоколунун бирги экземплярны девискээр сонгулда комиссиязынче бадьлаар эргелиг кижигүннерин тускай санал-бодалдарын, а ол ышкаш бо Хоойлуну хажытканы дээш девискээр сонгулда комиссиязынче бадьлаар эргелиг кижигүннерин тускай санал-бодалдарын, а ол ышкаш, Федералдыг болгаш бо Хоойлуну хажытканы дээш девискээр сонгулда комиссиязынча бадьлаашкы болган хүнден болгаш бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында протоколду тургускан хүнге чедир үеде киргилтээн хомудалдарны (билдиришкиннерни) база оларның талазы-биле девискээр сонгулда комиссиязынче хүлээп алганы шийтпирлерин кожуп каар. Онзагай санал-бодалдарың, хомудалдарың (билдиришкиннерни) база девискээр сонгулда комиссиязынче шийтпирлеринин шынзыткан хоолгаларын протоколдун ийги экземплярна кожар.

11. Бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында девискээр сонгулда комиссиязынче протоколунун бирги экземплярны девискээр сонгулда комиссиязынче бадьлаар эргелиг кижигүннери шупту ат салганын соонда, анаа кады коштунган документилери болгаш участок сонгулда комиссияларының протоколдары-биле ол дораан Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынче чоруттунар болгаш ону девискээр сонгулда комиссиязынче катап эгидери болдунмас.

12. Бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында девискээр сонгулда комиссиязынче протоколунун ийги экземплярны үстүнде турар сонгулда комиссиязынче чөвүлээр эргелиг кижигүннеринге, Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттынган кижилерге таныштырары болгаш хоолгазын кылып алыры-биле оларга бээр, а оларны шынзыттынган хоолгазы бүгү кижилер көөр кылдыр, девискээр сонгулда комиссиязынче доктаадып тургускан черинге астынар.

13. Бадьлаашкынарның түнелдерин дугайында девискээр сонгулда комиссиязынче протоколунун ийги экземплярны, түнел

таблицаның ийги экзemplярын болгаш бо чүүлдүн 8 пунктузунда айыттыганы актыларны база ол ышкаш сонгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннерини база Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттыганы кижилерин, бадылаашкынарның түннелдерин тодарадып тургузуп болгаш ооң протоколун тургузуп турда, анаа олуржуп турган кижилерини даңзыларын Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының ниити түннелдери албан езузу-биле парлаттыганының соонда, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязыныңче дамчыттыгыже чедир девискээр сонгулда комиссиязының секретарына, девискээр сонгулда комиссиязының таңышталдыгыш турар бажың-балгадынга шыгжаттынар.

14. Бир эвес бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында девискээр сонгулда комиссиязы девискээрге болгаш (азы) бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында ниити түннел таблицага ат салганының база оларның бири экзemplяларын Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязыныңче чорутканының түннелде протоколду база ниити түннел таблицаны тургускан девискээр сонгулда комиссиязы оларда тодаргай эвес чүүлдерин (ооң иштинде участоктуң сонгулда комиссиязының протоколдарының саннарын кадарда соора бижээн, өскээр парлапкан, чок болза чазыг кылган таварылгада, ол бодунун хуралына протоколга база азы) ниити түннел таблицага тодарадышкынар кириер дугайында айтырыгны чугаалажып көөр. Девискээр сонгулда комиссиязы, бо Хоойлунун 21 чүүлүнүн 1 пунктузунда дүүштүр айткан ол хуралды эрттиргениниң дугайында дыңнатпышаан, ук айтырыгны анаа чугаалажып көөрүнүн дугайын айтыр хүлээлгелиг. Девискээр сонгулда комиссиязы хүлээп алган шийтирениң дугайында бодунун чөвүлээр эргелиг кежигүннеринге, мурнунда бадылаан протоколду тургузуп турар үеде олуршкан хайгааракчыларга болгаш өске-даа улуска, а ол ышкаш массалыг информация чепсектериниң төлээлеринге ыяал-ла дыңнадыр. Бо таварылгада девискээр сонгулда комиссиязы бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында протоколду база (азы) ниити түннел таблицаны «Дагын» база (азы) «Дагын катап» деп демдегледип бижээш, протоколду тургузар. Айткан протоколду база (азы) ниити түннел таблицаны Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязыныңче чорудуп бээр. Мурнунда Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязыныңче чорудуп бергени протоколду болгаш (азы) ниити түннел таблицаны катап тургускан протоколга база (азы) ниити түннел таблицага кожар.

15. Бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында протоколда частырылганы, дүүшпес чүүлдерни тыпканда, азы участок сонгулда комиссиязындан келген протоколду тургусканының шындыгына чигинишкынер туруп келгенде, участок сонгулда комиссиязы сонгукчуларның бадылаашкынарны катап санаарының дугайында, чок болза сонгулданың хамаарышкан участогунга сонгукчуларның бадылаашкынын катап боду санаарының дугайында шийтирени хүлээп алыр.

16. Сонгукчуларның бадылаашкынарны катап хынаар ужурулу протоколду тургускан болгаш бадылаан девискээр сонгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү (кежигүннери), чок болза сонгукчуларның бадылаанын катап санаар дугайында шийтирени хүлээп алган сонгулда комиссиязының кежигүнү (кежигүннери) олуржуп көрүп турда, катап санаар. Сонгукчуларның бадылаашкынын катап санап турар сонгулда комиссиязы ооң дугайында хамаарышкан сонгулда комиссиязының кежигүннеринге, бүрүткеткен кандидаттарга азы оларның бүзүрөттүргөн кижилеринге, Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттыганы өске-даа кижилеринге, сонгукчуларның бадылаашкынын катап санаарда киржир эргелиг кижилерге дыңнадыр. Сонгукчуларның бадылаашкынын катап санааның түннелдери-биле ону катап санаан сонгулда комиссиязы «Бадылаашкынарны катап санааны» деп бижип демдегледип каан протоколду тургузар. Белеткеттинген болгаш шындыгын ыңдыг протоколдун хоолгаларын хайгааракчыларга болгаш Федералдыг Хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттыганы кижилерге үндүрүп бээр. Бир эвес протоколду участок сонгулда комиссиязы тургузуп турар болза, ону девискээр сонгулда комиссиязыныңче дораан чорудар. Ол протоколга бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында участок сонгулда комиссиязының мурнунда киригени протоколду кожуп каар.

57 чүүл. Сонгулдаларның түннелдерин тодарадып тургузар чуруму

1. Девискээр сонгулда комиссияларын алдында бадылаашкы түннелдериниң дугайында протоколдарың бири экзemplярында кирип турар сан-медээлерге үндөзүлөп, Тыва

Республиканың Төп сонгулда комиссиязы протоколдарда кирген медээлерни түннел тургаш, оларның шындыгын баш удур хынаанының соонда, бадылаашкынын хүнү эрткенден бээр он хонуктан орайтаптайн, Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түннелдерин тодарадып үндүрер. Сонгулда комиссияларынның протоколдарында кирген сан-медээлерни Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери боттары түннел санаар.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түннелдериниң дугайында дараазында сан-медээлер киригенин протоколду Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы тургузар:

а) девискээр сонгулда комиссияларынның саны;

б) участок сонгулда комиссияларының саны;

в) девискээр сонгулда комиссияларының бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында протоколдарының саны;

г) участок сонгулда комиссияларының бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында протоколдарының саны;

д) бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында девискээр сонгулда комиссияларынның протоколдарында киргилээн бүгү-ле одуруглар аайы-биле түннел үндүргөн сан-медээлерни;

е) бүрүткеткен кандидаттарның сонгулда бюллетениннеринге киргилээн фамилияларын, аттарын, адаларының аттарын, олар демейлежи бергенде – оларның дугайында өске-даа сан-медээлерни;

ж) бүрүткеткен кандидат бүрүзү дээш сонгукчуларның берген бадылаашкынарның саны;

з) бүрүткеткен бүгү кандидаттарга удур сонгукчуларның берген бадылаашкынарның саны.

3. Бадылаашкына киришкен сонгукчуларның бадылаашкынарның ниити санының чартындан хөй сан алган бүрүткеткен кандидатты сонгукту деп санаар. Бадылаашкына киришкен сонгукчуларның санын бадылаашкы хааржактарында бар болган, доктаатыганын хевириниң сонгулда бюллетениннериниң саны езугаар тодарадып үндүрер.

4. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдалары болбаан деп дараазында таварылгаларда санаар:

а) бир эвес сонгукчуларның даңзыларына кирген сонгукчуларның 50 хуудан эвээш эвези бадылаашкы дооступ турар үеде бадылаашкына киришкен болза, сонгулдаларга киришкен сонгукчуларның санын Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түннелдериниң дугайында Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының протоколунун 3-кү база 4-кү одуругларына сан-чуралгаларның түнү кылдыр тодарадып үндүрер;

б) бир эвес бүрүткеткен өске кандидатка (бүрүткеткен өске кандидаттарга) хамаарыштыр сонгукчуларның эң-не хөй бадылаашкынарны алган, бүрүткеткен кандидат дээш сонгукчуларның берген бадылаашкынын саны бүгү кандидаттар дээш сонгукчуларның берген бадылаашкынарның санындан эвээш болганда;

в) бир эвес дагын катап бадылаашкы эрттирерге шупту кандидаттар үнүп чоруй барган болза;

г) бир эвес ниити сонгулдаларга бюллетеньче ийи кандидат киригени болгаш ол ийи кандидаттың кайызы-даа сонгударына эргежок чугула сонгукчуларның бадылаашкынарның санын албаан таварылгада.

5. Сонгударына сонгукчуларның бадылаашкынарның эргежок чугула санын алган кандидатты, бир эвес ол сонгулдаларның түннелдерин албан езузу-биле парлаар хүнүгө чедир чеди хонуктан орайтаптайн, Тыва Республиканың Чазак Даргазының эргебайдалы-биле таарышпас хүлээлгелеринден ону хостаар дугайында дужаалды (айтышкынын) хоолгазын азы айткан ол хүлээлгелерден хостаарының дугайында билдиришкенин доктаадып айткан хуусаада бергенин бадылап турар документтериниң хоолгазын ол кирбөөн болза, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы ол кандидатты сонгукту деп санаарының дугайында бодунун шийтирени күш чок болдуруп кааптар.

6. Бир эвес сонгуктурган кандидат Тыва Республиканың Чазак Даргазының эргебайдалы-биле таарышпас бүрүн эргелерин бодундан, ону ыңгар кылырын албадап турар чылдагааннар чок турда дүжүрбээниниң түннелде дагын сонгулдалар болурун чарлаанда, Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдалары катап эрттирери-биле холбашкан Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының үндүргөн чарыгдаларын бүрүнү-биле анаа эгидер ужурулу. Айтыганын чарыгдалары дараазында байдалдарда: кандидаттың аар аарыгдан аарааны-биле болгаш ооң кадының байдалы

үр үеде экирир барымдаазы чок болганы-биле дедир эгитпес.

7. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдалары дараазында таварылгаларда күш чок деп санаар:

а) бир эвес бадылаашкынарны эрттирп азы бадылаашкынарның түннелди үндүрүп турар үеде болдурун хажыдышкынар сонгукчуларның тура-соруун илереткениниң түннелдерин шындыгы-биле тодарадыр арга бербөөн таварылгада;

б) бир эвес бадылаашкынарның түннелди күш чок деп санаан сонгулда участоктарының саны сонгулда участоктарының ниити санындан дөрттүр бир кезээнден эвээш эвес болуп турар таварылгада;

в) судтуң шийтирени-биле сонгулдаларны күш чок деп санаанда.

8. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түннелдериниң дугайында протоколунун түннел таблицаны Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы ийи экзemplярга тургузар болгаш Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының бадылаар эргелиг олуржуп турар бүгү кежигүннери ат салыр.

9. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түннелдиң дугайында протоколдун шуптузу-биле азы ооң чамдык чүүлдери-биле чөпшээрешпес Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының кежигүнү бодунун онзагай санал-бодальн протоколга кожуп каар эргелиг, ол дугайында протоколга чогуур демдегледип бижип каар. Протоколга оон аңгыда Федералдыг хоойлуну болгаш бо Хоойлуну хажытканы дээш Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы киргилээн хомудалдарны (билдиришкенини) база айыттыганы ол хомудалдар (билдиришкенини) талазы-биле хүлээп алгылааны шийтирени кожар.

10. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түннелдериниң дугайында протоколунун база ниити түннел таблицаның шындыгы бадылаан хоолгаларын Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының бүгү-ле кежигүннеринге, Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айткан бүгү-ле кижилерге, сонгулдаларның түннелдерин үндүрүп турар үеде массалыг информация чепсектериниң олуршкан төлээлеринге таңыш алыры-биле бээр.

11. Бир эвес Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түннелдериниң дугайында протоколга база (азы) түннел таблицага ат салганының соонда, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы оларда тода эвес чүүлдерин (ооң иштинде сонгулданың адаксы комиссияларынның протоколдарында медээлерни кадарда соора бижээни, өскээр парлапканын, чок болза чазыг кылпканын) тып алган таварылгада, протоколга база (азы) түннел таблицага эдилге, чазалга кириер дугайында айтырыгны бодунун хуралына Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы чугаалажып көөр хүлээлгелиг. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы бо Хоойлунун 21 чүүлүнүн 1 пунктузу-биле дүүштүр бодунун хуралын эрттирер дугайында дыңнатпышаан, ол айтырыгны анаа чугаалажып көөрүнүн айтыр хүлээлгелиг. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 2 пунктузунда дүүштүр хурал эрттирениң дугайында дыңнадып тура, кандыг айтырыгны көөрүнүн дугайын айтыр хүлээлгелиг. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы хүлээп алганы шийтирениң дугайында бодунун чөвүлээр эргелиг кежигүннеринге, мурнунда бадылаан протоколду тургузуп турда олуршкан улуска, Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттыганы өске-даа кижилерге, а ол ышкаш массалыг информация чепсектериниң төлээлеринге ыяал-ла албан дыңнадыр.

12. Бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында протоколдарда частырылганы база дүүшпес эвес чүүлдерни тыпканда азы девискээр сонгулда комиссияларындан келгилээн протоколдарны тургусканына чигинишкынер туруп келгенде, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы хамаарышкан девискээрге хамаарышкан сонгулда участогунга сонгукчуларның бадылаашкынарны катап санаар дугайында шийтирени хүлээп алыр эргелиг. Айыттыганы катап санаашкы бо Хоойлунун сонгулдаларының түннелдерин тодарадып тургузарына көрдүнгөн хуусааларының төнеринге чедир, бир хонуктан орай эвес хуусаада чоруттунуп болур.

13. Бо чүүлдүн 12 пунктузунда айткан таварылгада сонгукчуларның бадылаашкынарны дагын катап санаашкынын Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү (кежигүннери) киржип олуржуп турда, хынаар ужурулу апарган бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында протоколду тургускан болгаш бадылаан сонгулда комиссиязы азы ол

комиссияга хамаарыштыр ооң үстүндө турар комиссия, чок болза Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы эрттирер.

Бадылаашкынарның дагын катап санаашкыны чоруткан сонгулда комиссиязы ол дугайында хамаарышкан сонгулда комиссиязының кежигүннеринге, бүрүткеткен кандидаттарга азы оларның бүзүрөттүргөн кижилеринге, Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктузунда айыттыганы сонгукчуларның бадылаашкынын катап санап турар үеде олуржур эргелиг өске-даа кижилерге дыңнадыр. Сонгукчуларның бадылаашкынарны катап санааның чоруткан сонгулда комиссиязы бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында «Бадылаашкынарны катап санааны» деп бижип демдегледип каар. Бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында мурнунда кирген протоколду сонгукчуларның бадылаанын катап санаанының түннели-биле тургускан протоколга кожуп каар.

58 чүүл. Дагын катап бадылаары

1. Бир эвес сонгулда бюллетенинге бүрүткеткен ийден хөй кандидатты кирген болгаш оларның чангызы-даа ниити сонгулдаларының түннелдери-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалына сонгуптаан таварылгада Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы сонгукчуларның бадылаашкынарны эң хөйүн алган, бүрүткеткен ийи кандидаттың талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының талазы-биле катап бадылаашкынын эрттирер дугайында чарлап дыңнадыр. Катап бадылаашкынын организастаары болгаш эрттирери, ооң иштинде катап бадылаашкына киржип турар кандидаттар дугайында медээлерни бюллетеньге кириер чурумун бо Хоойлуга дүүштүр боттандырар.

2. Дагын катап болур бадылаашкынарны бо Хоойлунун негелделерин сагып тургаш, бо Хоойлунун 57 чүүлүнүн 3 пунктузунун болгаш 4 пунктузунун «а» дугаар иштиги пунктузунда айыттыганы негелделерден аңгыда, ниити сонгулдаларга бадылаашкынар болганының соонда хүнден 21 хонук болгаш эрттирер. Катап болур бадылаашкынар дугайында медээни массалыг информация чепсектеринге Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының шийтирени хүлээп алганында бээр ийи хонуктан орайтаптайн, парлаар.

3. Сонгукчуларның бадылаашкынарның хөй санын алган кандидаттың алган бадылаашкынарның саны шупту кандидаттарга удур бадылаан сонгукчуларның бадылаашкынарның санындан хөй болган байдалда дагын катап болган бадылаашкынын түннели-биле сонгукчуларның бадылаашкынарның санын өске кандидатка бодаарга, хөй санын алган кандидат сонгуктурган кылдыр санаттынар.

4. Бир эвес катап болур бадылаашкынарны эрттиреринге чедир катап бадылаашкынарга киржир ужурулу, бүрүткеткен кандидаттарның бирээзи бодунун кандидатуразын уштуп каапкан болза, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының шийтирени-биле катап бадылаашкынын эрттиреринге ийги кандидатты Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы ниити сонгулдаларга сонгукчуларның эң-не хөй бадылаашкынарны алган, мурнунда ийи кандидаттың соонда болганы кандидатты ам ийги кандидат ол деп санаар. Бир эвес шупту дараазында артка кандидаттар үнүп чоруй барган болза, бадылаашкы чангыс артка кандидатка хамаарыштыр чоруттунар. Ынчаарда бир эвес бадылаашкына кандидат сонгукчуларның бадылаашкынарнының 50-ден эвээш эвес хуузу алган болза, кандидат сонгуктурган кылдыр санаттынар.

59 чүүл. Катап болур сонгулдалар

1. Бир эвес Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдалары болдунмаан, күш чок болган деп санаттыганды, азы дагын катап бадылаашкынын хүнүндө катап бадылаашкынар эрттиреринге чарлаттыганы ийи кандидат боттарының кандидаттараларын дүжүрүп каапкан азы өске байдалдар-биле үнүп чоруй барган, чок болза дагын катап бадылаашкынын эрттирерге, бүрүткеттирген кандидаттарның чангызы-даа Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан-дужаалына сонгуктурбаан болза, чок болза сонгуктурган кандидат Тыва Республиканың Чазак Даргазының эргебайдалы-биле таарышпас бүрүн эргелерин бодундан дүжүрбөөн болза, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы Тыва Республиканың Чазак Даргазының катап болур сонгулдалары чарлаар. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларын катап эрттирериниң дугайында дыңнадып, чогуур шийтирени хүлээп алганының соонда, үш хонуктан орайтаптайн, массалыг информация чепсектеринге парлаттынар.

2. Тыва Республиканың Чазак Даргазының катап болур сонгулдаларына бадылаашкынар баштайгы сонгулдалары болган хүнүндө эзелет дерт айдан орайтаптайн, чок болза сонгулдаларны болдунмаан азы күш чок

деп санаан хүнүнден эгелеп, алды айдан орай эвес хуусаада эрттиреринер. Тыва Республиканы Чазак Даргазының катап болур сонгулдаларына сонгулдаларның ажыл-чорудулгазының хуусаалары Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының шийтири биле үштүң бир кезинден улгаттырбайн, кызыртынып болур.

3. Кандидаттарны депшидип үндүрери болгаш бүрүткелдири, Тыва Республиканың Чазак Даргазының катап болур сонгулдаларын эрттирери биле холбашкан еске-даа сонгулдалар ажыл-чорудулгалары бо Хоойлунуң доктаадып тургусканы чурумга боттаныр.

4. Тыва Республиканың Чазак Даргазының катап болур сонгулдаларын эрттирип турда, кандидаттарның кылган чүүлдери (хөдөлүшкүннери), (кылбаан чүүлдери) ниити сонгулдаларга азы дагын катап бадылаашкынар үезинде күш болдурарына үндезин болган кандидаттар катап депширттирген боол болбас.

5. Тыва Республиканың сонгулда комиссиязы үчүстөк сонгулда комиссияларының бүрүн эргелерин уздырының дугайында айткышы берип болур, чок болза дагын катап сонгулдалар эрттиреринге чаа үчүстөк комиссияларының составын тургузар дугайында бо Хоойлуда доктааткан чурум езугаар айткышы берип болур.

60 чүүл. Бадылаашкынарның болгаш сонгулдаларның түнелдерин парлаары база чонга дыңнадыр.

1. Тус-тус сонгулда үчүстөктөрүң тус-тус девискээрлер талазы-биле бадылаашкынарның түнелдерин, Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түнелдерин сонгулда комиссияларының протоколдарында киргизген сан-медээлерин хемчээли-биле таныжары-биле кайы-даа сонгукчуларга, бүрүткелдири кандидаттарга, сонгулда каттыжышкынарның, сонгулда блоктарының, сонгукчуларның эгелекчи бөлүктөрүң бүрүн эргелиг төлээлеринге, хайгааракчыларга, даштык чурттуң (делегей чергели) хайгааракчыларга, массалыг информация чепсектеринин төлээлеринге оларның негээни езугаар чогуур сонгулда комиссиязы бээр.

2. Кандидаттарның бүрүткелдири чоруткан Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түнелдерин дугайында ниити сан-медээлерни сонгулдаларның түнелдерин доктаадып тургускан соонда, бир хонуктун дургузунда массалыг информация чепсектеринге чорудар.

3. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы бадылаашкынар болган хүнден эгелээш 15 хонуктан орайтатпайн, кандидат бүрүзүнүң бадылаашкынарга алган түнелдерин, бүгү кандидаттарга удур болган бадылаашкынарның түнелдерин база ол ышкаш сонгулдаларның ниити түнелдерин албан езузу-биле парлаарын (чонга дыңнадыр) боттандырыр.

4. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы, девискээр сонгулда комиссиялары чогуур деңгелдиң комиссияларының бадылаашкынарның түнелдерин дугайында протоколдарда кирип турар сан-медээлерни база сонгулдаларның түнелдерин дугайында протоколдарында кирип турар сан-медээлерни, чогуур комиссияларда сонгулдаларның түнелдерин дугайында сан-медээлерни (чонга дыңнадыр) парладыр. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түнелдерин дугайында долу сан-медээлерни, бадылаашкы болган хүнден эгелээш, ийи айын дургузунда албан езузу-биле (чонга дыңнадыр) парладыр. Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының түнелдерин дугайында бүгү комиссияларның протоколунда кирип турар сан-медээлер болгаш сонгулдаларының түнелдерин дугайында сан-медээлер ниити шылгалдын медээ-дыңнадыг телекоммуникация четики Интернетче киртирер.

61 чүүл. Сонгулдаларын эрттирип тургаш, күрүнениң автоматчыткан информация системасын ажыглаары

1. Сонгулдаларының белеткелинге база эрттиреринге база ол ышкаш комиссияларның Россия Федерациязының хамаатыларының сонгуур эргелерин хандырарының талазы-биле еске-даа бүрүн эргелерин боттандырышы күрүнениң автоматчыткан информация системасын аңаа кадагалап шыгжаары-биле дамчыттынган адаанда турар сонгулда комиссияларының документациязы-биле кады Россия Федерациязының хоойлужуудулгазының доктаадып тургусканы хуусаазының дургузунда кадагалаттынып шыгжаттынар.

2. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының документациязы аңаа кадагалап шыгжаары-биле дамчыттынган адаанда турар сонгулда комиссияларының документациязы-биле кады Россия Федерациязының хоойлужуудулгазының доктаадып тургусканы хуусаазының дургузунда кадагалаттынып шыгжаттынар.

3. Сонгулда бюллетеньери, еске үчүстөк бадылаары-биле учеттан үндүр бижиткен шынзылгалар, сонгукчуларның даңзылары болгаш сонгукчуларның хол үжүү салганы хол үжүү салыр хуудустар сонгулдаларының түнелдерин албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, бир чылдан эвээш эвес хуусаада кадагалаттынып шыгжаттынар.

5. Бадылаашкынарның түнелдеринин дугайында сонгулда комиссияларының протоколдары болгаш түнел табылгалары, сонгулда комиссияларының саң-хөө талазы-биле отчеттары, бүрүткелтирген кандидаттарның саң-хөө талазы-биле түнел отчеттары Тыва Республиканың Чазак Даргазының дараазында сонгулдалары чарлап дыңнадырының дугайында шийтирерин албан езузу-биле парлаанының соонда, бир чылдан эвээш эвес хуусаада кадагалаттынып шыгжаттынар.

6. Бадылаашкынарның түнелдеринин дугайында, сонгулдаларының түнелдеринин дугайында сонгулда комиссияларының шийтиреринге хомудалдарны судка көргөн, Россия Федерациязының хамаатыларының сонгуур эргелерин хажытканы-биле холбашкан кеземче херектерин оттурган таварылгаларда, чогуур сонгулда документациязының кадагалаттынып шыгжаттынар хуусаазы судтун шийтиреринин хоойлу езугаар күштүг болуп эгелээринге чедир (хоойлуга дүүштүр ол херекти соксатканыга чедир) узаттынар.

7. Сонгулда бюллетеньери, еске үчүстөк бадылаары-биле учеттан үндүр бижиткен шынзылгалар, еске үчүстөк бадылаары-биле учеттан үндүр бижиткен шынзылгаларының талоннары, сонгукчуларның даңзылары, бадылаашкынарның түнелдеринин дугайында сонгулда комиссияларының протоколдары болгаш аңаа коштунган материалдар, түнел табылгалары, сонгулда комиссияларының саң-хөө талазы-биле отчеттары, бүрүткелтирген кандидаттарның саң-хөө талазы-биле түнел отчеттары – шындыг отчеттук документилер болур. Сонгулда документацияларының камгаладыг, бүрүн хевээр болуру дээш харысалга үстүнде турар сонгулда комиссиязынче азы архивче шилчидеринге чедир, чок болза кадагалап шыгжаар хуусааларының төнгени-биле оларны узуткаарына чедир чогуур сонгулда комиссиязының даргазыга (даргазының оралакчызына) болгаш секретарына онааттынар.

8. Сонгулда документациязын кадагалап шыгжаарының, архивче дамчыдырының болгаш узуткаарының чуруму күрүнениң чогуур архив органы-биле чөпшээрелиге кылганын соонда, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы-биле бадылаттынар.

9 эзе.

Россия Федерациязының хамаатыларының сонгулда эргелерин хажытканын хомудаары болгаш сонгулдаларга хоойлужуудулганы хажытканы гээш харысалга

63 чүүл. Россия Федерациязының хамаатыларының сонгулда эргелерин хажыдып турар шийтирерин болгаш ажыл-чорудулганы (кылбаан ажыл-чорудулганы) хомудаары

1. Күрүне эрге-чагырганын органының, тус черниң бот-башкарылга органының, хей-ниити каттыжышкынарның болгаш албан-дужаалдыг кижилеринин, а ол ышкаш хамаатыларының сонгулда эргелерин хажыдып турар сонгулда комиссияларының база оларның албан-дужаалдыг кижилеринин шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) судка хомудап кирип болур.

2. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының база оң албан-дужаалдыг кижилеринин шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) Тыва Республиканың Дээди судунга, сонгулданың еске комиссияларының шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) кожуун судтарына хомудап кирип болур.

3. Чогуур комиссиялар судтун шийтирерин ыяп-ла күүседир.

4. Бадылаашкынарның түнелдеринин дугайында, сонгулдаларының түнелдеринин дугайында комиссияларының шийтирлерин судтаарының талазы-биле бо Хоойлунуң 2 пунктузунуң доктаадып тургусканы чогуур деңгелдиң судтарына хомудаар. Ыңчаарда чогуур деңгелдиң суду айткышының алыс утказын талазы-биле чүгле Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) эвес, а чаңгыс үеде ол сонгулдалары органына аңаа болгаш эрттиреринге хоойлу езугаар кирип турган адаанда турар бүтү-ле сонгулда комиссияларының шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын), бир эвес оларның кылган хажыдышкынары айттынган сонгулдаларының түнелдеринге салдар чедирип болур хире байдалдыг болза,

5. Бадылаашкынарның түнелдеринин дугайында, сонгулдаларының түнелдеринин дугайында сонгулда комиссияларының протоколдары болгаш түнел табылгалары, сонгулда комиссияларының саң-хөө талазы-биле отчеттары, бүрүткелтирген кандидаттарның саң-хөө талазы-биле түнел отчеттары Тыва Республиканың Чазак Даргазының дараазында сонгулдалары чарлап дыңнадырының дугайында шийтирерин албан езузу-биле парлаанының соонда, бир чылдан эвээш эвес хуусаада кадагалаттынып шыгжаттынар.

6. Бадылаашкынарның түнелдеринин дугайында, сонгулдаларының түнелдеринин дугайында сонгулда комиссияларының шийтиреринге хомудалдарны судка көргөн, Россия Федерациязының хамаатыларының сонгуур эргелерин хажытканы-биле холбашкан кеземче херектерин оттурган таварылгаларда, чогуур сонгулда документациязының кадагалаттынып шыгжаттынар хуусаазы судтун шийтиреринин хоойлу езугаар күштүг болуп эгелээринге чедир (хоойлуга дүүштүр ол херекти соксатканыга чедир) узаттынар.

7. Сонгулда бюллетеньери, еске үчүстөк бадылаары-биле учеттан үндүр бижиткен шынзылгалар, еске үчүстөк бадылаары-биле учеттан үндүр бижиткен шынзылгаларының талоннары, сонгукчуларның даңзылары, бадылаашкынарның түнелдеринин дугайында сонгулда комиссияларының протоколдары болгаш аңаа коштунган материалдар, түнел табылгалары, сонгулда комиссияларының саң-хөө талазы-биле отчеттары, бүрүткелтирген кандидаттарның саң-хөө талазы-биле түнел отчеттары – шындыг отчеттук документилер болур. Сонгулда документацияларының камгаладыг, бүрүн хевээр болуру дээш харысалга үстүнде турар сонгулда комиссиязынче азы архивче шилчидеринге чедир, чок болза кадагалап шыгжаар хуусааларының төнгени-биле оларны узуткаарына чедир чогуур сонгулда комиссиязының даргазыга (даргазының оралакчызына) болгаш секретарына онааттынар.

8. Сонгулда документациязын кадагалап шыгжаарының, архивче дамчыдырының болгаш узуткаарының чуруму күрүнениң чогуур архив органы-биле чөпшээрелиге кылганын соонда, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы-биле бадылаттынар.

9 эзе.

Россия Федерациязының хамаатыларының сонгулда эргелерин хажытканын хомудаары болгаш сонгулдаларга хоойлужуудулганы хажытканы гээш харысалга

63 чүүл. Россия Федерациязының хамаатыларының сонгулда эргелерин хажыдып турар шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулганы (кылбаан ажыл-чорудулганы) хомудаары

1. Күрүне эрге-чагырганын органының, тус черниң бот-башкарылга органының, хей-ниити каттыжышкынарның болгаш албан-дужаалдыг кижилеринин, а ол ышкаш хамаатыларының сонгулда эргелерин хажыдып турар сонгулда комиссияларының база оларның албан-дужаалдыг кижилеринин шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) судка хомудап кирип болур.

2. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының база оң албан-дужаалдыг кижилеринин шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) Тыва Республиканың Дээди судунга, сонгулданың еске комиссияларының шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) кожуун судтарына хомудап кирип болур.

3. Чогуур комиссиялар судтун шийтирерин ыяп-ла күүседир.

4. Бадылаашкынарның түнелдеринин дугайында, сонгулдаларының түнелдеринин дугайында комиссияларының шийтирлерин судтаарының талазы-биле бо Хоойлунуң 2 пунктузунуң доктаадып тургусканы чогуур деңгелдиң суду айткышының алыс утказын талазы-биле чүгле Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) эвес, а чаңгыс үеде ол сонгулдалары органына аңаа болгаш эрттиреринге хоойлу езугаар кирип турган адаанда турар бүтү-ле сонгулда комиссияларының шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын), бир эвес оларның кылган хажыдышкынары айттынган сонгулдаларының түнелдеринге салдар чедирип болур хире байдалдыг болза,

сайгарып көөр хүлээлгелиг.

5. Федералдыг болгаш еске-даа хоойлуда көрдүнгөн таварылгаларда суд бадылаашкынарның түнелдеринин дугайында, сонгулдаларының түнелдеринин дугайында чогуур комиссияның шийтирерин азы комиссияның еске-даа шийтирерин ескерттип болур.

6. Комиссияларның болгаш оң албан-дужаалдыг кижилеринин (оң иштинде муниципалитет тургузуунуң сонгулда комиссиязының) хамаатыларының сонгулда эргелерин хажыдып турар шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) дорт үстүнде турар комиссияга хомудап болур, ол комиссия хомудалды адаанда турар комиссияже (муниципалитет тургузуунуң сонгулда комиссиязынче) чорутпайн, чүгле хомудалда кирип турган байдалдар адаанда турар комиссияның шийтирлээр ужурут эвес айткышы болган таварылгадан аңгыда, сайгарып көөр болгаш дараазында шийтирлерин кайы-бирээзин үндүрер хүлээлгелиг:

а) хомудалдын негелдезин хандырбайн хевээр арттырар;

б) хомудаттынып турар шийтирерин шуптузун ескерттир азы хоойлуга дүүшпес ажыл-чорудулгалыг (кылбаан ажыл-чорудулгалыг) кезээнге хамаарыштыр оң алыс утказын талазы-биле шийтирерин хүлээп алыр;

в) хомудаттынып турар шийтирерин шуптузун ескерттир азы хоойлуга дүүшпес ажыл-чорудулгалыг (кылбаан ажыл-чорудулгалыг) кезээнге хамаарыштыр адаанда турар комиссияга ол айткышы катап сайгарып көөр болгаш оң алыс утказын талазы-биле шийтирерин хүлээп алыр (тодаргай ажыл-чорудулганы кылтыр) кылдыр хүлээндирер.

7. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының база оң албан-дужаалдыг кижизинин хамаатыларының сонгулда эргелерин хажыдып турар шийтирлерин болгаш ажыл-чорудулгазын (кылбаан ажыл-чорудулгазын) Россия Федерациязының Төп сонгулда комиссиязынче хомудап болур.

8. Үстүнде турар комиссияже баш бурунгаар хомудал кириери дорт судче хомудал кириеринге албан негелде боол болбас.

9. Хомудалды сайгарып көөрү-биле суд хүлээп алган болгаш ол-ла ындыг, демей уткалыг хомудалды оң ээзи чогуур комиссияже кирип таварылгада ол комиссия хомудалды сайгарып көөрүн судтун шийтирерин хоойлу езугаар күштүг болуп эгелээринге чедир соксадып каар. Суд кирип келген хомудал болгаш ону сайгарып көөрү-биле хүлээп алганын дугайында комиссияга дыңнадыр. Хомудалдын алыс утказын талазы-биле суд шийтирерин үндүргөн таварылгада комиссия ону сайгарып көрбөс.

10. Хамаатыларының сонгулда эргелерин хажыдып турар шийтирлерге болгаш ажыл-чорудулгаларга (кылбаан ажыл-чорудулгаларга) хомудалдарны сонгукчулар, кандидаттар, оларның бүзүреттирген кижилери, кандидаттарны депшидип үндүргөн сонгулда каттыжышкынары, сонгулда блоктары, еске-даа хей-ниити каттыжышкынары, хайгааракчылар, а ол ышкаш комиссиялар кирип болур.

11. Судтар болгаш прокуратура органы кирген хомудалдарны (билдиришкенини) федералдыг хоойлужуудулгага дүүштүр сайгарып көөрүн өй-шаанда хандыр кылдыр боттарының ажылын организастаар.

12. Хомудалдарны (билдиришкенини) сайгарып көөрү турда база ол ышкаш хамаатыларының сонгулда эргелерин хажыдып турарының дугайында сайгарып көөрү турар еске-даа таварылгаларда комиссияның хуралынче сонургалдыг талалар хомудалдарны (билдиришкенини) ээлери ажыл-чорудулгаларны кылганын (кылбаан ажыл-чорудулгаларын) сайгарып чугаалажып турар кижилер чалаттырар.

64 чүүл. Кандидаттың бүрүткелди күш чок болдурарына, ескерттирге үндезинер

1. Бүрүткелтирген кандидаттын бодунуң кандидатуразын дүжүрер дугайында билдиришкенинге сонгулда каттыжышкынының, сонгулда блогунуң кандидатты дедир кылгыртыр дугайында ол сонгулда комиссиязынче бо Хоойлунуң 25 чүүлүнүң 1 болгаш 2 пунктуларына дүүштүр киргени шийтиреринге үндезилеп, кандидаттын бүрүткелди Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы күш чок болдурар.

2. Бүрүткелтирген кандидаттын иделкей чок сонгуур эргелерин чидиргени-биле кандидаттын бүрүткелди Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы күш чок болдурар.

3. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының билдиришкени-биле бүрүткелтирген кандидаттын бүрүткелди суд-биле дараазында таварылгаларда ескерттип болур:

а) бо Хоойлунуң 24 чүүлүнүң 3 пунктузунда көрдүнгөн езугаар бүрүткелдинен ойталаарына чылдагаан болуп турар чаа тывылган байдалдарга;

б) сонгулда фондузунуң акша-хөреңгизин

чарыгдарының эң кыдыкы хемчээлин 5 хуудан ажыр чарыгданда азы кандидат болгаш ооң сан-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзиниң соңгулдаларга тодаргай чүүлү чедер сорулга-биле бодунун соңгулда фондузунда акша-хөреңгизинден аңгы акша-хөреңгини ажылгааны-биле, бир эвес оларның түнү соңгулда фондузунун акша-хөреңгизин чарыгдарының эң кыдыкы хемчээлинден 5 хуу ажыр турар болза;

в) кандидаттын албан-дужаалында болгаш албан-ажылында артык эргезин ажылгааны-биле;

г) кандидаттын, ооң бүзүреттирген кижилериниң, соңгулда каттыжышкынарның, соңгулда блоктарының, оларның бүрүн эргелиг төлээлериниң, кандидаттын даалгазы-биле ажыл-чорудулга боттандырып турар еске-даа кижилерин болгаш организацияларның, соңгулда каттыжышкынарның, соңгулда блоктарының, оларның бүрүн эргелиг төлээлериниң соңгукчуларны садып ап турганының барымдаазы тодараттын тургустунганда;

д) бо Хоойлунун 41 чүүлүнүн 1 пунктунун кандидаттын, соңгулда каттыжышкынын, соңгулда блогунун хажытканы-биле;

е) бодунун судтадып турганының болгаш даштыкы күрүнениң хамаатызы болуп турарының дугайында медээлерни кандидаттын чажырып турганының барымдаазы тодараттын тургустунганда.

65 чүүл. Бадылаашкынарның болгаш соңгулдаларның түнелдериниң дугайында шийтирени ескертири

1. Бир эвес бадылаашкынар эрттирип болгаш бадылаашкынарның түнелдерин үндүрүп турда, соңгулдаларны чурумчудуп турар хоойлуларның хажыдышкынарны болдунган болза, үстүндө турар комиссия бадылаашкынарның түнелдери, соңгулдаларның түнелдери ооң-биле доктаадып тургустунгуже чедир соңгулдаларга бадылаашкынарның түнелдериниң, соңгулдаларның түнелдери ооң-биле доктаадып тургустунгуже чедир соңгулдаларга бадылаашкынарның түнелдериниң, соңгулдаларның түнелдери ооң-биле доктаадып тургустунгуже чедир соңгулдаларга бадылаашкынарның түнелдериниң дугайында адаанда турар комиссияны шийтирени ескертип болур болгаш бадылаашкынарның дагын катап санаашкынын чорударының дугайында шийтирени хүлээп алып, а бир эвес кылдынган хыжыдышкынар соңгукчуларның үзел-бодал илередишкенин ылап шыны-биле тодардыр арга бербейн турар болза, ыччан бадылаашкынарның болгаш соңгулдаларның түнелдерин күш чок болдурарының дугайында шийтирени хүлээп алып.

2. Соңгулдаларның түнелдерин тодардып тургускан соонда, чогуур соңгулдаларның түнелдерин дугайында соңгулда комиссиязының шийтирени судтун күш чок болдурарында үндезинер болза, судтун дараазында доктаадып тургусканы байдалдар болур:

а) соңгукчулар кылдыр санаттын турар кандидат бодунун соңгулда кампаниязынга, бодунун соңгулда фондузунун акша-хөреңгизинден аңгыда акша-хөреңгиниң соңгулда фондузунун акша-хөреңгизиниң чарыгдар ужурул хемчээлин эң кыдыкы хемчээлинден 10 хуу ажыр чарыгданда азы бо Хоойлунун доктаадып тургусканы соңгулда фондузунун акша-хөреңгизиниң чарыгдар ужурул хемчээлин эң кыдыкы хемчээлинден 10 хуу ажыр чарыгданда;

б) соңгукчулар кылдыр санаттын турар кандидат соңгукчуларны садып ап турган болгаш айтылган чурум үрээшкени соңгукчуларның үзел-бодал илередишкенин ылап шыны-биле тодардыр арга бербейн турар болза;

в) соңгукчулар кылдыр санаттын турар кандидат суртаал ажылын чорудуп тургаш, бо Хоойлунун 41 чүүлүнүн 1 пунктунун хажытканда болгаш ол чурум үрээшкени соңгукчуларның үзел-бодал илередишкенин ылап шыны-биле тодардыр арга бербейн турар болза;

г) соңгукчулар кылдыр санаттын турар кандидат бодунун албан-дужаалының азы ажыл-албанының артык байдалын ажылгаанда болгаш ол чурум үрээшкени соңгукчуларның үзел-бодал илередишкенин ылап шыны-биле тодардыр арга бербейн турар болза.

3. Чогуур денелдин суду соңгукчуларның даңзыларын тургузарының дүрүмүн хажыткан таварылгада соңгулда комиссияларын тургузар чурумун, бадылаашкынарны кылыгының (ону эрттирип турарына хайгаарал кылыгына шалтыктаашкын кылыгына чедир) болгаш бадылаашкынарның санаашкынын чурумун, соңгулдаларның түнелдерин тодардырының чурумун хажыткан таварылгада кандидатты бүрүткээринден хоойлу езугаар эвес ойталаанда, бадылаашкынар хүнүнүн соонда ыччалдыр санаттынган соңгулда хоойлужудулгаларының еске-даа чурум үрээшкени болганда, бир эвес ол чурум үрээшкени соңгукчуларның үзел-бодал илередишкенин ылап шыны-биле тодардыр арга бербейн турар болза, бадылаашкынарның болгаш соңгулдаларның түнелдериниң дугайында соңгулда комиссиязының соңгулда округунун девискээринде соңгулда участогунун шийтирени күш чок болдуруп каап болур.

4. Бадылаашкынарның түнелдери-биле

соңгукчулар кандидаттарны соңгуурунга дуза болуп турган, чок болза соңгукчуларны олар дээш бадылаарын кыгыгырп турган азы бадылаарын кыгыгырар сорулга-биле кылдынган, Федералдыг хоойлуну болгаш бо Хоойлуну хажыткан чурум үрээшкени бадылаашкынарның болгаш соңгулдаларның түнелдериниң дугайында шийтирени күш чок болдурарына үндезин болбас.

5. Соңгулдаларның түнелдериниң дугайында шийтирени соңгулда комиссиязы-биле азы суд-биле ескертинген таварылгада бир эвес кылдынган чурум үрээшкени соңгукчуларның үзел-бодал илередишкенин ылап шыны-биле тодардыр арга бербейн турар болза, ол соңгулда округунун талазы-биле соңгулдаларның түнелдерин күш чок деп санаарына чылдаган болур.

6. Бир эвес соңгулда участогунда бадылаашкынарның түнелдери күш чок кылдыр санаттынган болгаш айтылган байдал кандидатты соңгуктуган кылдыр санаарының дугайында шийтирени хүлээп алып чылдаганга чедир келген болза, шупту үстүндө турар комиссиялар чаа протоколдар тургузар хүлээлгели. Еске таварылгаларда ооң мурнунда тургустунган протоколдарга ескерилгелер киригени.

66 чүүл. Хомудалдарны болгаш билдирешишкени кирирениң болгаш ону сайгарарының хуусаалары

1. Чогуур денелдин суду Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелерин хажыткан чурум үрээшкениниң талазы-биле хомудалдарны хүлээп алырындан ойталаар эргези чок.

2. Комиссияны бүрүткээнин дугайында, кандидатты бүрүткээринден ойталаанының дугайында шийтирге хомудалды, хомудал киригенин турар шийтирени хүлээп алган хүнүндө эгелээш, он хонук хуусааның дургузунда киригенин бооп болур. Айтылган хуусаа катап тургустунмас ужурул.

3. Соңгулдаларның түнелдерин парлаанын соонда, соңгулда кампаниязының үезинде хамаатыларының соңгулда эргелерин хажыткан чурум үрээшкенине хомудалды, соңгулдаларның түнелдерин парлаанының соонда, бир чылдык дургузунда кирип болур.

4. Соңгулда кампаниязының үезинде кирген хомудалдар талазы-биле шийтирлер беш хонук хуусааның дургузунда ыччалда бадылаашкын болур хүнүн мурнунда хүндө орайтатпайн хүлээп алдынар, а бадылаашкын хүнүндө болгаш бадылаашкын болган хүнүн дараазында хүнде кирген хомудалдар талазы-биле шийтирени ол-ла дораан хүлээп алып. Бир эвес хомудалдар кирген барымдаалар немелде хыналдан негеп турар болза, оларның талазы-биле шийтирлер он хонуктан эвээш эвес хуусаада хүлээп алдынар.

Бадылаашкынарның түнелдериниң талазы-биле комиссияны шийтирине хомудалдар талазы-биле суд соңгулдаларның түнелдерини дугайында шийтирени хомудалды кирген хүнүндө эгелеп ийи ай хуусаадан орайтатпайн, хүлээп алып.

5. Кандидаттын бүрүткелин күш чок болдурганының дугайында билдирешишкени бадылаашкынар (ооң иштинде дагын катап бадылаашкынарга) болур хүнге чедир сес хонуктан орайтатпайн, судче кирип болур. Бадылаашкынарга чедир беш хонук хуусаадан орайтатпайн, судтун шийтирени хүлээп алдынган турар ужурул.

67 чүүл. Соңгулдалар дугайында хоойлужудулганы хажытканы дээш харысалга

1. Бадылаашкынарның түнелдерин мегелеп өттүндүр кылган кижилерге Федералдыг хоойлуларга дүүштүр кеземче херээниң харысалгазын оонар.

Бадылаашкынарның түнелдерин мегелеп өттүндүр кылыгы ээрге: бадылаашкынарның үезинде ажылгатынган бюллетеньнериң санынча санаттынмаан бюллетеньнерни кирери; соңгукчуларның даңзыларын ежегерээн шын эвес тургузары, ынаар идепкейлиг эвес соңгуур эргелиг кижилерни азы херек кырында чок кижилерниң адын чогаадып кирери;

күштүг болган бюллетеньнерни солугуру; официалдыг бюллетеньнерни хоойлу езугаар эвес узуткап чок кылыгы; соңгукчуларның бадылаашкынарның санаашкынарны ежегерээн шын эвес чорудары;

бадылаашкынарның түнелдериниң дугайында бадылаашкынарның санаашкынын азы бадылаашкынарның түнелдерин үндүргениниң дугайында протоколга комиссия кижигүнериниң бадылаашкынар төнмээнде ат салганы, бадылаашкынарның түнелдериниң дугайында протоколду ежегерээн шын эвес кылдыр (бадылаашкынарның шын түнелдеринге дүүшпейн турар кылдыр) тургузары;

бадылаашкынарның түнелдериниң дугайында протоколга (Федералдыг хоойлунун 77 чүүлүнүн 10 пунктунун доктаадып тургусканы таварылгалардан аңгыда) ескерилгелерни кирери.

2. Россия Федерациязының хамаатызының соңгуур болгаш соңгудар эргелерин хостуг боттандырыныга күш-биле коргудуп, мегелеп,

кыжанып, кажарлап база оон-даа еске аргаларын ажыллап тургаш, шалтыктап турган кижилер,

чок болза Федералдыг хоойлунун доктаадып тургусканы соңгукчуларның болгаш соңгукчуларның даңзызының дугайында сан-медээлерни кирирениң чурумун хажыткан кижилер,

чок болза соңгулда кампаниязының үезинде бодунун албан-дужаалында албан ажыл албанында артык эргезин ажылгаан кижилер, чок болза соңгулда кампаниязының акшаландырышкынын дүрүмүн хажыдып турар, ооң иштинде акша-хөреңгилерни комиссияларга, кандидаттарга үезинде шийтирени турган кижилер,

чок болза Федералдыг болгаш еске-даа хоойлуну хажыдып турарының дугайында комиссияларны киригени сан-медээлерни хыналдазын боттандырып алурун органнарының албан-дужаалдыг кижилери база ол ышкаш ол чурум үрээшкенин соксадырының талазы-биле хемчег албаан кижилер,

чок болза соңгулда мурнунун суртаалын Федералдыг хоойлунун доктаадып тургусканы дүрүмүн сагывын чорудуп турган албан-дужаалдыг кижилер,

чок болза кандидаттарга соңгулда фондулардан аңгыда саң-хөө талазы-биле (материалдыг) деткирени көргүзүп турган кижилер,

чок болза кандидатты деткирине хол үжүүн салырынча хамаатыларны албадап азы хол үжүүн салырына шалтыктап турган кижилер азы ол хол үжүктөргө өттүндүр кылыгына киржип турган кижилер,

чок болза бюллетеньнерни тиражын хоойлу езугаар эвес белеткеп кылып турган кижилер,

чок болза күрүнениң автоматчылган информация системаның ажылыгы киржир эргези чок тургаш киржип турган кижилер,

чок болза соңгукчуларны садып ап турган, азы бо Хоойлунун 41 чүүлүнүн 2 пунктунун хоруп турары хөдөлишкенин боттандырып турган кижилер,

чок болза соңгулдаларга киржири-биле хоойлу-биле көрдүнгөн шөлээ бээринден ойталаан кижилер,

чок болза кандидатты депшидип үндүрерине азы соңгударына хол үжүүн чылдызын болгаш (азы) соңгулда мурнунун суртаал ажылын, еске-даа ажыл-чорудулганы ажыл-албанының аайы-биле чажырып турар күрүнениң болгаш муниципалитеттиң албан-хаакчылары-биле ажыл-албанының үезинде азы албан аайы-биле сургакчылаашкынын үезинде организастан албан-дужаалдыг кижилер,

чок болза массалыг хөй-ниити хемчеглерин эрттирине таарымчалыг байдалдар тургуспаан албан-дужаалдыг кижилер, бир эвес хоойлу езугаар ындыг хүлээлге оларга оонааттыган турганда,

чок болза комиссияның ажылыгына шалтыктап турар азы айтылган ажылга азы ажыл-чорудулгага хоойлуга удур чаржалажып кирип турар, ооң иштинде комиссия кижигүнү кылдыр томуйладырындан ойталаар кылдыр албадаашкын кылып турган кижилер,

чок болза соңгукчуларны бодунун шийишкенине удур бадылаар кылдыр албадаашкын кылып турган кижилер,

чок болза хуусаа бетиде бадылаары-биле бюллетень алырда кириген билдирешишкенине шын эвес чылдаган айтылган соңгукчулар,

чок болза хамаатыларның соңгукчуларның даңзызы-биле таньжар эргезин хажыткан база ол ышкаш доктааттын тургустунган хуусаада соңгукчуларның даңзызында шын эвес чүүлдерни сайгарып көрбээн кижилер,

чок болза белеткегтенген бюллетеньнерни артып калган тиражын чажырышкан кижилер,

чок болза Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктунда айтылган кижилерге хайгаарал болгаш хыналда боттандырыныга шалтыктаан кижилер,

чок болза соңгулдалар-биле дорт холбашкан комиссияларның документтериниң хоолгаларын Федералдыг хоойлуда доктааттын тургустунган чурум-биле алырын бадылаар болгаш чөвүлээр эргелиг комиссия кижигүнерине чөпшээрээзэн кижилер,

чок болза бадылаашкынын чажыдып хажыткан (үрээш) кижилер,

чок болза хамаатыларга еске кижилер орнунга бадылаарын азы чаңгыс ол-ла бадылаашкынар чоруп турда, чаңгыс кижиге чаңгыстан хөй катап бадылаар арганы берген кижилер,

чок болза хамаатыларга долдуруп каан бюллетеньнерни берген (үндүрүп берген) кижилер,

чок болза соңгулда участогарына бадылаашкынарга шалтыктап турган кижилер,

чок болза бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар болуп турган бадылаашкынар чурумун үрөп турган кижилер,

чок болза комиссия кижигүнерин бадылаашкынарның түнелдерин мегелеп дөмейлештир кылыгына албадаашкын кылган кижилер,

чок болза чөвүлээр эргелиг комиссия кижигүнерин бадылаар эргелиг комиссия

кежигүнериниң аразына бюллетеньнерни сорттап (аайлап) болгаш бадылаашкынарның санаашкыны чоруттунуп турар чегре турарына шалтыктап турган кижилер,

чок болза комиссияны бадылаар болгаш чөвүлээр эргелиг кижигүнерине соңгукчуларның даңзызы езугаар бадылаашкынарга киришкен кижилерниң санын шыны, бюллетеньнерниң кандидаттар аайы-биле сорттап аайлаанының шынын хынап, боттарын бүзүредирине шалтыктап турган кижилер,

чок болза Федералдыг болгаш бо Хоойлуда доктааттын тургустунган соңгукчуларның бадылаашкынарның санаашкынын чорударының чурумун, бюллетеньнерни сорттап аайлаарының чурумун азы бадылаашкынарның түнелдерин доктаадып тургузарының чурумун хажыткан кижилер,

чок болза соңгулда документтерин дөмейлештир мегелеп тургускан болгаш дөмейлештир мегелеп кылган документтерни үндүрүп берген кижилер,

чок болза бадылаашкынарның түнелдериниң дугайында протоколдуң хоолгазын Федералдыг хоойлунун 30 чүүлүнүн 3 пунктунда айтылган кижилерге үндүрүп бербээн кижилер,

чок болза соңгулдаларга бадылаашкынарның түнелдериниң талазы-биле комиссияның түнел хуралын эрттиреринден ойталаан кижилер,

чок болза бадылаашкын түнелдериниң дугайында парлааттынмаан сан-медээлерни, ындыг хүлээлге оонааттынган турда-ла, көргүспээн (азы чамдызын көргүскөн) кижилер,

чок болза соңгулдаларны белеткээринде болгаш эрттирине акша-хөреңгилерин чарыгдатынган дугайында киригени болгаш парлааттынмаан отчеттары болгаш соңгулдаларга бюджет акша-хөреңгилерин чарыгдатынган дугайында отчеттары,

чок болза кандидаттарның долу эвес, шын эвес киригени саң-хөө отчеттары,

чок болза кандидаттарның дугайында шын эвес, меге сан-медээлерни таралып турар азы кандидаттарның ат-алдарын болгаш эки мезүшынаны баксырадып турар еске-даа хөдөлишкенин кылып турар кижилер,

чок болза соңгулда мурнунун суртаалын хажыдып турган, ооң иштинде бадылаашкын хүнүндө, бадылаашкын болур хүнүн мурнунда хүнде суртаал ажылын чорудуп турган база ол ышкаш хоойлу-биле чөпшээреттинмээн суртаал ажылын чоруткан кижилер,

чок болза соңгулдалар-биле холбаштыр хөй-ниитиниң үзел-бодалын айтырганының түнелдерин парлаарының болгаш чоңга дыннадырының чурумун хажыдып турар кижилер,

чок болза суртаал материалдарының белеткеп кылыгы болгаш чарлап азарының чурумун хажыдып турар кижилер,

база ол ышкаш массалыг информация чөпшөктөрүн үндүрүлгезин боттандырып турар телебирлиг эфир үезиниң, парлам шөлүнүң хемчээлини болгаш еске-даа байдалдарының дугайында сан-медээлерни парлаван, соңгулда мурнунун суртаалына киржип турган организациялар,

чок болза соңгулда мурнунун суртаалының эрттирер байдалын хажыткан: хемчээлиниң болгаш телебириниң байдалы-биле,

эфирге бердинген үениң хемчээлиниң болгаш үезиниң талазы-биле, парламга шөлүнүң турар чериниң талазы-биле,

чок болза соңгулда мурнунун хемчеглерин эрттирениң дугайында дыннадылгар кирип турар, бердинип турар медээ-дыннадыг блоктарына тодаргай кандидатка артык эргени бергени,

чок болза медээ-дыннадыг блогунга дамчылда дээш азы парлааттынган чүүл дээш хоойлуга дүүшпес телебир ап турган кижилер, федералдыг хоойлуга дүүштүр кеземче херээниң, административтиг азы еске-даа харысалганы хүлээп алып.

10 эзе.

Түнел чүүлдер

68 чүүл. Бо Хоойлунун күштүг болуп эгелээри

1. Бо Хоойлу Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының Федералдыг хоойлузунун күштүг болуп эгелээниниң соонда, бир дугаар соңгулдаларының соонда күштүг болуп эгелээр, ооң 24 чүүлүнүн 2 пунктундан аңгыда, ону албан езугаа-биле парлаан хүнүнүн соонда, он хонук эрткенде, күштүг болуп эгелээр.

2. Бо Хоойлунун күштүг болуп эгелээн хүнүндө 2001 чылдың сентябрь 4-те хүлээп алдынган №1160 «Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлугу күш чок деп санаттынар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. ООРЖАК.

АЛБАН ЕЗУЗУНУҢ ДОКУМЕНТИЛЕРИ

«2002 чылдың Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга немелделер болгаш өскерилгелер кирир дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2003 чылдың май 28-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2003 чылдың июнь 19-та чүлдүг деп көргөн

1 чүүл. «2002 чылдың Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында немелделерни болгаш өскерилгелерни кирир:

1. 1-ги чүлдү дараазында эдилгелер-биле бижир:

«1 чүүл. 2002 чылдың Тыва Республиканың республика бюджетинин орулгалар талазы-биле 4249370 муң рубль түңгө болгаш чарыгдалдар талазы-биле 4249370 муң рубль түңгө бадьлаар.»

2. Тыва Республиканың Хоойлузунуң № 2 капсырылгазынга дараазында немелделерни болгаш өскерилгелерни кирир:

«үндүрүглерден орулгалар, шупту» деп одуругда «191353» деп сан-чуралагыны «224714» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Минерал-чиг эт баазызын катап тургузарынга 1050900» деп кодтуң соонга дараазында одуругларны немээр:

«1400000 Өске-даа үндүрүглер, каайлылар болгаш чыылдалар 33361

1400300 Өске-даа федералдыг үндүрүглер 33361

1400303 Автооруктарны ажыглап турарларга үндүрүг 27254

1400315 Транспорт чепсек-херекселдеринин ээлеринден үндүрүг 6107»;

«өске деңгелдин бюджеттеринден» деп одуругда «3819584» деп сан-чуралагыны «3822084» деп сан-чуралагы-биле солур;

«3020300 Күрүнениң эрге-чагырга органнары-биле хүлээп алдынган шийтирлерниң түңгелинде тыптып келген немелде чарыгдалдарның, ооң иштинде компенсацияларның, аразында санажылга-биле алдынган акша-хөренгилер» деп одуругда «121868» деп сан-чуралагыны «124368» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Шупту орулгалар» деп одуругда «4213509» деп сан-чуралагыны «4249370» деп сан-чуралагы-биле солур.

3. Тыва Республиканың Хоойлузунуң № 3 капсырылгазынга дараазында немелделерни болгаш өскерилгелерни кирир:

«1800 Социал политика» деп одуругда «135281» деп сан-чуралагыны «137781» деп сан-чуралагы-биле солур;

«1801 Социал хандырылга албан черлери болгаш чонну ажылга хаара тудар албанның» деп одуругда «91663» деп сан-чуралагыны «94163» деп сан-чуралагы-биле солур;

«2600 Орук ажыл-агыйы» деп одуругда «87646» деп сан-чуралагыны «121007» деп сан-чуралагы-биле

солур;

«2601 Орук ажыл-агыйы» деп одуругда «87646» деп сан-чуралагыны «121007» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Шупту чарыгдалдар» деп одуругда «4213509» деп сан-чуралагыны «4249370» деп сан-чуралагы-биле солур.

4. Тыва Республиканың Хоойлузунуң № 4 капсырылгазынга дараазында немелделерни болгаш өскерилгелерни кирир:

«Автооруктар эргелели «Тыва автоорук 104» деп одуругда «87646» деп сан-чуралагыны «121007» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Орук ажыл-агыйы 104 26 01» деп одуругда «87646» деп сан-чуралагыны «121007» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Орук ажыл-агыйынга күрүнениң деткимчези 104 26 01 479» деп одуругда «87646» деп сан-чуралагыны «121007» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Ниити ажыглалдың автооруктарын эде кылырынга болгаш тударынга субвенциялар болгаш субсидиялар 104 26 01 479 532» деп одуругда «87646» деп сан-чуралагыны «121007» деп сан-чуралагы-биле солур;

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы 148» деп одуругда «120168» деп сан-чуралагыны «122668» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Социал политика 148 18» деп одуругда «115370» деп сан-чуралагыны «117870» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Социал хандырылга албан черлери болгаш чонну ажылга хаара тудар албанның 148 18 01» деп одуругда «90596» деп сан-чуралагыны «93096» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Социал хандырылга талазы-биле албан черинин (ведомствонуң) чарыгдалдары 148 18 01 440» деп одуругда «90596» деп сан-чуралагыны «93096» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Социал политика талазы-биле өске-даа албан черлери болгаш ажылдар 148 18 01 440 323» деп одуругда «27269» деп сан-чуралагыны «29769» деп сан-чуралагы-биле солур;

«Шупту» деп одуругда «4188577» деп сан-чуралагыны «4224438» деп сан-чуралагы-биле солур.

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болуп эгелээр.

**Тыва Республиканың Чазак Даргазы
Ш. ООРЖАК**

Кызыл хоорай

№ 330

2003 чылдың июнь 24.

«Уксаалыг мал ажылының дугайында» 1995 чылдың декабрь 26-да № 452 Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2003 чылдың май 20-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2003 чылдың июнь 17-де чүлдүг деп көргөн

1 чүүл. «Уксаалыг мал ажылының дугайында» 1995 чылдың декабрь 26-да № 452 Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кирир:

1. 8-ки чүлдүң 3-кү кезээнде «Бо Хоойлуң» деп сестерни «Россия Федерациязының хоойлужудулгазы» деп сестер-биле солур.

2. 9-ку чүлдүң 2-ги кезээнде, 10-гу чүлдүң 3-кү кезээнде, 11-ги чүлдүң 1,2-ги кезээнде, 30-ги чүлдүң 1-ги кезээнде, 32-ги чүлдүң 2-ги кезээнде, 33-кү чүлдүң 2-ги кезээнде, 34-кү чүлдүң 2-ги кезээнде, 36-гы чүлдүң 2-ги кезээнде, 39-ку чүлдүң 2-ги кезээнде «Тыва Республиканың база» деп сестерни ап кааптар.

3. 10-гу чүлдүң 2-ги кезээнде «Тыва Республиканың база

Россия Федерациязының» деп сестерни «Россия Федерациязының, а федералдыг хоойлужудулга-биле көрдүнгөн таварылгаларда Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле база» деп сестер-биле солур.

4. 12-ги чүлдү дараазында эдилге-биле бижир:

«12 чүүл. Тыва Республиканың девискээринге уксаалыг мал ажылының талазы-биле күрүне политиказын болгаш ажыл-чорудулганы эргелеп-башкара-рын Россия Федерациязының Чазак-биле уксаалыг мал ажылы эргелеп-башкара-ры талазы-биле көдээ ажыл-агыйның

эргелеп-башкарылганын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының составынче кирип турар тускай төлээлеткен орган боттандыраар.»

5. 14-кү чүлдүң 3-кү кезээнде «Тыва Республиканың» деп сестерни «Россия Федерациязының» деп сестер-биле солур.

6. 37-ги чүлдүң 38-ки чүлдүң 1-ги кезээнде «хоойлужудулга-биле дүүштүр» деп сестерниң соонда «Тыва Республиканың» деп сестерни ап кааптар.

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

**Тыва Республиканың Чазак Даргазы
Ш. ООРЖАК**

Кызыл хоорай № 306

2003 чылдың июнь 23.

Тыва Республиканың Конституциязының 55, 61, 97, 98, 103, 108, 111 дугаар чүлдеринге өскерилгелер кирир дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2003 чылдың июнь 6-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2003 чылдың июнь 19-та чүлдүг деп көргөн

1 чүүл. Тыва Республиканың Конституциязынга дараазында өскерилгелерни кирир:

1. 61-ги чүлдүң 4-кү кезээнин «у» дугаар иштики пунктузунда «Федералдыг судтуң болгаш» деп сестерни ап кааптар.

2. 97-ги чүлдүң 1-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижир:

«1. Төлээлекчилер палатазының депутаттары болгаш Хоойлужудулга палатазының 16 депутаты чангыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле соңгуттурар. Политиктиг партиялар-биле, соңгулда блоктары-биле депшиттирген депутатка кандидаттарның бердинген даңзыларында бадылаашкынарның санынга дең, Хоойлужудулга палатазының 16 депутаты республиканың соңгулда округтарының талазы-биле соңгуттурар.»

3. 103-кү чүлдүң «м» дугаар

иштики пунктузун ап кааптар.

4. 55-ки чүлдүң, 98-ки чүлдүң 2-ги кезээнде, 103-кү чүлдүң «и» дугаар иштики пунктузунда, 108-ки чүлдүң 1-ги кезээнде, 111-ги чүлдүң 2-ги кезээнин «к» дугаар иштики пунктузунда «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы» деп сестерни чогуур падежтеринге «Тыва Республиканың соңгулда комиссиязы» деп сестер-биле солур.

2 чүүл. Конституция талазы-биле хоойлуңуң 1-ги чүлдүң 2-ги кезээнде дүрүмнер Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының ийги болгаш дараазында чыыштарының хевирлетинип тургустунарынга дүрүм бооп тараар.

3 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазак Даргазы
Ш. ООРЖАК**

Кызыл хоорай, № 337

2003 чылдың июнь 24.

«Садыглаашкындан үндүрүг дугайында» 1999 чылдың январь 18-те № 126 Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2003 чылдың май 28-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2003 чылдың июнь 19-та чүлдүг деп көргөн

1 чүүл. «Садыглаашкындан үндүрүг дугайында» 1999 чылдың январь 18-те № 126 Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кирир:

8-ки чүлдүң 7-ги пунктузун дараазында эдилге-биле бижир:

«7. Бо Хоойлу дүүштүр үндүрүг онаалдазынга таваржып турар барааннарның (ажылдарның, ачы-дуза чедирилгелеринин) саарылгазының херек кырында кылдынганы-биле эрткен календарлыг ай дээш садыглаашкындан үндүрүг төле-

вирин үндүрүг төлекчилери ай санында дараазында отчеттуг айның 20-ниң хүнүнден орай-татпайн боттандыраар. Үндүрүг төлекчилери бодунуң чурттап турар черинин аайы-биле үндүрүг органынга, доктааттынган хевирге (№ 2 капсырылга) садыглаашкындан үндүрүгүнүн ниити түнүң санаашкынарын кирир.»

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаанының соонда, бир ай эрткенде, күштүг болуп эгелээр.

**Тыва Республиканың Чазак Даргазы
Ш. ООРЖАК**

Кызыл хоорай, № 332

2003 чылдың июнь 24.

«2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2003 чылдың апрель 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2003 чылдың июнь 19-та чүлдүг деп көргөн

1 чүүл. «2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кирир:

1. «2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң № 4 капсырылгазында «Республиканың бүдүрүлгө чери «Тувкоммунэнерго» деп сестерни «Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгө чери «Тувкоммунэнерго» деп сестер-биле солур.

«Тыва Республиканың Чазак Даргазының инвестициялыг тудуг эргелели» деп сестерни «Тыва Республиканың Чазак Даргазының капитал тудуг эргелели» деп сестер-

биле солур.

2. 2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында Тыва Республиканың Хоойлузунуң № 7 капсырылгазында «Республиканың бүдүрүлгө чери «Тувкоммунэнерго» деп сестерни «Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгө чери «Тувкоммунэнерго» деп сестер-биле солур.

«Тыва Республиканың Чазак Даргазының инвестициялыг тудуг эргелели» деп сестерни «Тыва Республиканың Чазак Даргазының капитал тудуг эргелели» деп сестер-

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болуп эгелээр.

**Тыва Республиканың Чазак Даргазы
Ш. ООРЖАК**

Кызыл хоорай, № 282. 2003 чылдың июнь 24.

ХҮНДҮТКЕЛДЕ

Валерия биле Хеймер-оол Ооржактар 1983 чылда Кызыл кожуунун Шамбалыг суурга өг-бүлени тутканнар. 1986 чылда амыдыралының аайы-биле Барыын-Хемчик кожуунун Дөң-Терезинге барып чурттап бергенер.

Валерия Сандыковна — суурда «Салгакчы» уруглар садның эргелекчизи. Ооң мурнунда школага интернат эргелекчилеп ажилдап чораан.

Алызындан уругларга ынак болгаш кылып-даа чоруур ажылы безин уруглар-биле харылзаалыг. Ооң бодунун уруглары 5. Улуг оглу Буян Владикавказта шериг албаны эртирер турар. Алаш-оол Кызылда 1 дугаар профессионал-техниктиг училищеге машина-трактор мунар мергежилди бо хүннерде чедип алган. Чаян 8 классты, Чейнеш 6 классты дооскан. Хеймер оглу Саян 2 харлыг, уруглар садында чоруп турар.

Валерия Сандыковнаның удурткан коллективинде ийи бөлүктө 40 уруглар бар. Нийтизибиле 20 кижиге бичи чаштарны ажаап-карактап турар.

ЭВЭЭЖЕП ТУРАР

Сүт-Хөл кожуун чагыргазының ие-чаштар-биле ажил чорудар килдизи өскүс уругларның камгалалы, чаагай чоруу, келир үези дээш улуг сагыш салып, ажилдап турар. Чедимче чок, ажы-төлүнүн кижизидилгезинче кичээнге салбас ада-иелер-биле доктаамал харылзаажып, тодаргай учет-даңзыны кылып, уругларны социал хандырылга төвүнге тургузуп турар.

Ол төптүн директору А.Монгуш) ажилдакчылары эптиг-эвилеп, сагыш-сеткилинден уругларга ынак болганындан уруглар төпче барыксаар, ону ийи дугаар өг-бүлөзи кылдыр көөр апарганнар.

Социал хандырылга төвүнүн ажы-төл кижизидилгезинче кичээнге салып, чорудуп келген ажылының түнелинде, мал-маган чок, ногаа, картошка тарывас өг-бүлелерниң саны чылдан чылче кызырлып, кожуунун чамдык суурларында ыңдыг өг-бүлелер эвээжеп турар.

Римма ЧАВЫНЧАК.

СЕТКИЛИМ ӨӨРҮП ЧОР

Уругларым адазы аныяанда-ла чок болган. Беш уругну бут кырынга тургузуп, өстүрүп алыры менээ ыңдыг-ла белең эвес болган. Уругларым эки кижилер болуп, эртем-билиг чедип алзынар дээш дыка кызып чордум.

Ам оларның ачы-дуазын көрүп чор мен. Ие кижиге уруглар өг-бүлелиг, ажы-төлдүг, ажылагыйлыг чоруурга чоргаарал-дыр. Мени уругларым «Сосновый бор» деп санаторийге чедиргенинге өөрүп чор мен. Ол черге 14 хонук иштинде кадыкшылым быжыглап, дыштанып, эм-домнуг малгажы-биле чиңдеди, ванналарга кирип, янзы-бүрү эмнээш-киннерни эртим. Ындыг дыштанылганы кым көрүп чораан боор!

3. КОЖАГА.

Кызыл хоорай.

ОЛАРГА ЧҮҮ-ДАА МООНДАК БОЛБААН

Зоя Кимовна 1960 чылда Тываның көдээ ажил-агый техникумун дооскаш, комсомолчу путевка-биле Улуг-Хем кожуунун Арыг-Бажы суурунун «Улуг-Хая» совхозунга агроном-ногаажи бооп ажилдап чеде берген.

Ол үеде Арыг-Бажы суурда комсомол эге организациязының секретары, хову бригадазының учетчиги Ховалыг Балчий-оолович Сагаан-оол деп хып дээн аныяк, шевергин оол-биле таныжа берген.

Аныяктарның найыралы ынакшылче шилчип, 1961 чылда өгленип алганнар. Амыдырал аайы-биле Эрзин кожуунун Кызыл-Сылдыс 8 чыл школазынга ажилдап чеде бергенер. Ховалыг Балчий-оолович баянга ойнаар салым-чаянныг болгаш школага ыры кичээлин башкылап кирипкен, а Зоя Кимовна биология эртемни өөредип турган.

Ховалыг Балчий-ооловичиниң ажилгырын, эки мезүлүн суурнун улуг-бичи чону, школа коллективи дораан эскерген. Ооң сонуургак, кызымааның бир херечизи — чыл-даа четпейн эшөөрү-биле моол дылга хостуг чугаалажып турар апарган. Школага өөреникчилерниң ыры, музыкага сонуургалы бедээн. Өөреникчилер аразынга кожуун төвүнге эртип турган фестивалдарга Кызыл-Сылдыс школазы каш чыл улай бирги черни ап келгени — Ховалыг Балчий-ооловичиниң ажылының түнели.

Зоя Кимовна алыс эртеми агроном кижиге болгаш, ногаа, картошка өстүрер ажилды чон ортузунга тайылбырлап, агит-

квартиралар аайы-биле чарышты чарлап, шылгарааннарның хей-аьдын көдүрүп, шаңнал-макталга чедирип турган.

Бо башкы өг-бүлө 3 ажы-төлүн өстүрбүшаан, бот-өөредилге-биле Кызылдың башкы институтунун биология, химия факультетин 1972 чылда доозуп алганнар. Ховалыг Балчий-оолович химия башкылавышаан, интернат эргелекчилеп база

обкомунга ажилдаан.

Зоя Кимовна Кызылга келгеш, Күш-ажыл болгаш социал камгалал яамызынга инспекторлап ажилдап турган.

1988 чылда Ховалыг Балчий-ооловичини Бай-Тайга кожуунче бир дугаар секретарыладып чорудупкан.

Зоя Кимовна кожуунун өөредилге килдизинге өскүс уруглар харылаар инспектор

ажылдаан.

Үр-даа болбаанда, ол удуртур ажилдарже шыыладыр депшип чорупкан. Ховалыг Балчий-оолович Кызыл-Сылдыс школазын директорлап турда, кожуунун улус өөредилге килдизинче даргаладып чорудупкан.

Ховалыг Балчий-оолович 1979 чылда Новосибирск хоорайда партияның дээди школазын доозуп алган соонда, СЭКП

бооп ажилдап турган. Партия душкен соонда бо өг-бүлө Шагаан-Арыг хоорайже көжүп келгенер. Ховалыг Балчий-оолович чонну ажилга хаара тудар төптүн даргазынга, а Зоя Кимовна өөредилге килдизинге методистеп ажилдаан.

Амыдыралының аайы-биле Кызылче көжүп келгеш, Ховалыг Балчий-оолович хоорайның муниципалитет өнчү-хөренгизин

эргелеп-башкаар комитетке килдис эргелекчилээн. Зоя Кимовна башкылар били бидер институтка сектор эргелекчилеп, хоорайның социал-хөгжүлдө департаментинге специалист бооп ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Бо хүннерде уругларының уругларын өстүрүп, оларга дузалажып олурар. Ховалыг Балчий-оолович ол-ла комитеттин даргазының дузалакчызы бооп ам-даа ажилдап чоруур.

Бо найыралдыг өг-бүлө 1 сол, 3 кысты өстүрген. Оглу биле улуг күдээзи боттарының машиналары-биле улус дажыглап ажилдап турарлар. Саяназы — улуг бухгалтер, а Аяназы моол сөөк өөнүн ишти-биле — сайгарлыкчылар. Бо интернационал өг-бүлө оол, кыстыг. Кайызы-даа Улан-Удэнин культура институтун дооскан, а Аяна ийги дээди эртемни чедип алыр сорулгалыг өөренип турар. Саидазы Москваның Плеханов аттыг академиясында «Саң-хөө болгаш чээли» деп мергежилди чедип ап, удавас доозуп кээр.

Зоя Кимовна биле Ховалыг Балчий-оолович Сагаан-оолдар 6 уйнуктарлыг. Олар дачазында ногаа, картошканы тарып, өстүрүп чоруур. Хуузунда машиназынга уйнуктарын олуртуп-каш, дачаже бар чыдарын көөрге, шынап-ла, онзагай өг-бүлө. 2002 чылда элбек дүжүттү ажаап алган. Бо чылгы дүжүдү база-ла эки болуру чигзинге чок. Өөренип дооскан эртеми безин ногаа-биле холбашкан улустун дүжүдү эки болур-даа ужурлуг.

Римма ЧАВЫНЧАК.

ЭЭ КӨРҮП, ЭКИ ТАПАЗЫН ЭСКЕРЕР

Чеден чылдар эгезинде Саглыга ажилдап чеде бергеш, бир эртен колхоз конторазының даштынга тур мен. Улус-ла энмежок. Шала эргижирей берген тыва тоннуг, кирза сапык идиктерлиг ашак кижиге кылаштап келгеш: «Кара хой кайда барды?» — деп айтырды. «Почта-да тур» — деп, бир кижиге харылады. Кулаамга бүзүрөвейин сонуургап, ол чүү ыңдыг хой дилеп чоруур кижиге боор дээн бодал-биле чанымга турган узун эрден айтырдым. Ол: «Кайын хой боор ийик, оглуңуң шолозы-дыр. Шын адын Бойдуула дээр. А бо ашак ооң адазы-дыр, колхозтуң хоочун малчыны, адын Шулуундай дээр» — деп тайылбырлап берди.

Шола атты улус анаа-ла тыпсы бээр эвес, ыяап-ла үнер дөстүг, бир чылдагаангы болур. Ол аттын тыптып келгенин элээн хөй улустан сөөлүндө дыннаан мен. Ол мындыг болган чорду.

Саглының «Кызыл тук» колхоз тургустунганда бүгү шээр малын ак, кара чүзүн аайы-биле үскеш, дуржулгалыг дээн колхозчуларга кадартып каан. Шулуундай база бир кодан ак хойну хүлээп алган. Бир чылын улуг оглу Бойдуула Балгазының механизация училищезин доозупкаш келгеш, суурдан шала кежээ Чазадырда аалынче айтаныпкан. Арт бети Хараар-Дашка үнүп чыда дыттар аразын-

да бир-ле чүвелер караннашканын карак уштап эскерип каан. Чедип кээрге, кара-кара хойлар болган. Дескиндир дөгээлей чортуп көргеш, улуг дизе чеден-сезен хире бар-дыр деп чижегей санай каапкан. «Кажан, кайыын, канчаар оскундурганыл? Чүге мында талыгырда келгенил? Бөрү үзе сывыртаан болза, чүге балыг-бышкын чүвелер билдирбездил? Кымныыл...?» дээн баажызы тывылбас айтырылгар баш иштинде шуужуп-ла турганнар.

Казыра дег каражага таварышкан эезинге кээргел ооң бүгү мага-бодун хаара тудуп, ылым-чылым чанагаш чаш ажы-төлдөр-даа караанга көстүр, ысысы-даа кулаанга дыңналып келген ышкыш болган. Кымның-даа хою болза, эезинге онча-менди хүлээди бээр-дир, ол демей-ле боларын дилеп, халакылээн төп, уйгу-чыдын-даа чок чоруп тур ыйнаан дээн бодал-биле хойларны беле сүрүп алгаш, эргижирээн ээн кажаага эк-келген. Дөрүндө ойбактардан үнгеннерин дедир кирип октагылааш, будук-садык-биле удур дуглап турда-ла, карангы имир дүжүп келген.

Удаваанда кара булут кызанайнып, хаттыг чаьс-даа хеме кудуп-ла келген. Аьдының чоанаан бажынга эштип алгаш, дыт дөзүңге олура хонган. Чүгле дан адары билек, хойларын сүрүп

алгаш, арай деп аалга эккелгеш, чык кылдыр удуй берген. Уйгузу-биле «кара хой, кара хой» деп чугааланып-ла чыткан дээр. Ол хевээр ону Кара-Хой деп шолалай берген. Каш хондур бажын ыжыдыр дилээн хойларның ээзи өөрээш, эзерлиг аьдындан дүжүп бергеш, хойларын чадаг сүрүп алгаш, чана берген дээр чораан.

Иези аар аарыгдан шыдашпайн баарга, Бойдуула адазынга улуг чөлөнгиш болуп, артып калган өскүс дунмаларын дегерезин азырап, эртем-билигин ак оруунче кирип үдеп каан. Боду өг-бүлелиг, ажы-төлдүг-даа, ажил-ижинче улам шымнып, холу туттунгур, хоор чоннуг чурттап орган. Хай болуру карак чивеш аразында дээри шын боор. Арага деп ажыг сугнуң аагынга албыккаш, алгыш-кырыш кылып, ал-боттарыңче бистиг мези аннышкан хып дээн чалыы ийи эрниң аразынче кирип, оларны чарып тура бирээзиниң эндээни-биле чырык чер кырында ам чок-даа болза, шынчы, ак сеткилдиг чораанынга өөрүп, ооң адын хүндүткел-биле сактып чоруур мен.

Ындыг бөдүүн, ыры, шүлүккө-даа кириги дег кижилер аравыста ам-даа энмежок, оларны чүгле ээ көрүп эскерип, эки талазын эдерип чоруулунар.

Байырлаң КЫРГЫС, хоочун башкы.

Өвүр кожуун.

КЫЗЫМАК

Чечек Кежиковна Бармит — суурнун херээженер шимчээшкининиң идепкейлиг хоочуну. Суурга кандыг-бир найыр-байыр болганда, оон янзы-бүрү ногаалардан кылган аьш-чеми кайгамчык.

Ол 7 шоодай картошканы тарып олуртуп алган. Эрткен чылын 18 санныг инек-караа дестеринден 7 хууң бышкан катты, 20 малина дестеринден 3 хууң, 4 кызылкат сывындан 2 хууң база 4 кызырак-карааның сыптарындан 3 хууң болгаш 8 чыжыргана дестеринден 4 хууңу, чодурааны 2 хууң иштин элбээ-биле чып, вареньелеп алган. Ооң ам-даа курлавырда бар.

Чечек Кежиковна үш кыстыг, 4 уйнуктарлыг. Мариназы — Самагалдайның 2 дугаар школазында орус дыл башкызы. Светлана — база-ла башкы, а Аида — эмчи. Хостуг үезинде олар авазының огородунга, мал-маган ажаарынга дузалажып кээрлер.

Чечек Кежиковна 3 саар инектиг, хаваннары, дагаалары база бар. Ол амыдыралга кызымак ава. Моторк ТИРЧИН.

ДИРЕКТОР-БИЛЕ КАДЫ

Оон харылзакчылары: Казахстан, Чита, Улан-Удэ, өске-гаа девискээрлер

**“Эйлиг-Хем”
күрүне каттышкан
бүдүрүлгөдө**

— Суг оруу чамдыкта чер иштинин хоорзаларын дамчыштыр тараа, картофель, ногаа шөлдеринге чедер — деп, директор Александр Саая каш-каш километр ыракта шаттарже холу-биле айтып, бисти сонуургатты.

Улан-Удэнин көдээ ажил-агый институтунун доозукчузу А.С.Сааянын удуртканы ККБ-нин ады “Эйлиг-Хем”. Малдын бот-үнезин чийгедиринин хемчеглерин ук черде ап турар. Ол дээр-ге чылдын дөрт ээлчээнде одар-белчирини албан солууру, эвээш чарыгдалдарны үндүрери, продукцияны хереглеттингир укса-нын бажын дагын өстүрери.

Шақ ындыг денделче көдүр-лүрүңгө РФ-тин чаа күш-ажып кер-ээзи салдарлыг. Ийи таланын (ажыл берикчизи биле ажилдак-чынын) аразында керээнин чогу-мчалыг уг-шиглии илереп бар чыдар. Чогум арыг-тас бай-дал кайда боор ийик. Шийтир-лээр, ажып эртер чидиг айты-рыгларның ам-даа ууттунмайн турарын демдеглеп каалы. Ынчалза-даа чаа эге базымнар-ның ора-сомазы көстүп келген. Ниитизи-биле алырга, чаартыл-ганын кокпа оруктары тургус-тунарынын кырында. Казахстан, Чита, Улан-Удэ болгаш өске-даа девискээрлерде эйлиг-хемчи-лернин олча-ажыктарын херег-лей берген. Чүглө продукциязын эвес, күрүне каттышкан бүдүрү-генин тускай эртемчилеринин, малчыннарынын мерген угаа-нын, “алдын холдарын”. Салгал-дан салгал дамчаан амыдырал-дың Буура-Тайганын эдээнде көшкүн овор-хевиринин ажык-тын, беримчелин өске, кожа чурттар, девискээрлер ам-на ожаай берген.

Ол дугайын бо чылдын баш-тайгы чартынын көргүзүглери-биле бадыткап болур. Чыл чар-тынын керээзин ККБ-нин шупту коданнары күссеткен. Директор бисти бир кезек хонаш-тур-дугларга чедирди. Өшкү, ылаң-чы анай-хөкпектернин өскенин, харын-даа ойнап, үскүлөжип турарын магадап, чамдыктарын чурукка тырттырып алдывыс. Тос-Тейек, Демир-Суг, Телээ өшкү бригадалары чылдын бирги чартынында бүгү көргүзүглери-биле шылгараан. Тыва Респуб-ликанын көдээ ажил-агыйнын алдарлыг ажилдакчызы Көк-оол Дақыр-оолдун удуртканы Демир-Суг өшкү бригаданы эң бедик көргүзүглүг болган.

Төрүүр шээр малга хама-рыштыр алырга, хөй анай өстүр-геннернин саны улгаткан. Олар-нын аразында төрүүр чүс башка онааштыр 113 анайлыг Сүрүнмаа Эрткине, 100 анайлыг Анай Комбу, 100 анайлыг Григорий Оолакай, өскелер-даа. Төрүүр өшкү база

серге коданнарынын шупту ка-дарчылары дүк бүдүрер керээ-зин кончуг эки күссеткен. Ор-тумаа-биле алырга, улуг баштан кыргaan дүктүн хемчээли бир килограмм 230 грамм, бир көк-пектен-не — 530 грамм. Чаш мал-дың сол-мендизи, дүк бүдүрү-гезинин керээзинин боттанганы — көшкүн малчын овор-хевирнин рыноктуг ниитилелдин негелде-херегледеринге бадыткатын-ганы.

Көшкүн малчын байдалдар-нын артыкшылдыг талалары-биле чергелештир кыргыттын-ган дүк болгаш өске-даа про-дукцияны түр шыгжап, садып-саарарынын амгы технологтуг чорудуглары “Эйлиг-Хемде” тургустунган. Оон бир чижээ болза дүк складаында чаңгыс грамм-даа дүк артпааны — аңаа боттуг бадыткал. Кызылда, Шагаан-Арыгга сайгарлыкчы-ларнын демдеглей кааптары-биле алырга, улуг хем ол чары-нда Буура-Тайганын сыын мыйы-зы безин Тожу, Каа-Хемден эккелген мыйыстардан эки шынарлыг. Ол дээр-ге Эйлиг-Хемнин мыйыс тывыкчыларынын ак сеткилди, алыксак-чиксек чоруктарга хөөн-сеткил чогу. Чамдык кижилер кажарлаарын, мегелей кааптарын, “садыгла-жырын” бирги ээлчегже үндү-рүксээр. Алызын хараваан чорук-тар кедизинде барып, канчаарга-даа, ойнадышкынын. Хүнүнде ажырбас ышкаш, соң даарта дөмей-ле сотка олурар.

Төнчү продукциянын херег-лекчинин акша-төгерикиг хол-лунга кирбейн баары — ашты-рышкынын, “аарышкылыг” уттуруг. Медээ-чар тарадыр, садып алыкчыларга аяс, өттүр көстүп турар чижилге, мөөрей тургузарын “Эйлиг-Хем” ККБ-нин директорунун эң сонуургалдын баш удур-ла эскерген мен. Улуг-Хем кожуунун иштинге кирип кээр-ге-ле, ол дугайын бөдүүн кижилер безин демдеглей бээр чорду. Ажыл чоктар безин аан. Чүгө дээр-ге олар бажы ышкы-жеге боданган чоруур. Колдуун-да боттарынын эрттирипкен частырын, уттуруп-удуп ап чоруур шыдыраа ойнакчызы дег, боданыр, сайгарар. “Боданганы — ботка херек”.

— Саая Сашанын рейтингизи бедик. Улугну улуг, бичени биче деп база билер. Эң эки ооң бү-дүжү болза ханы эртем-билини-биле ада-өгбелеривистин езу-чурумун бир багга доңнап билири

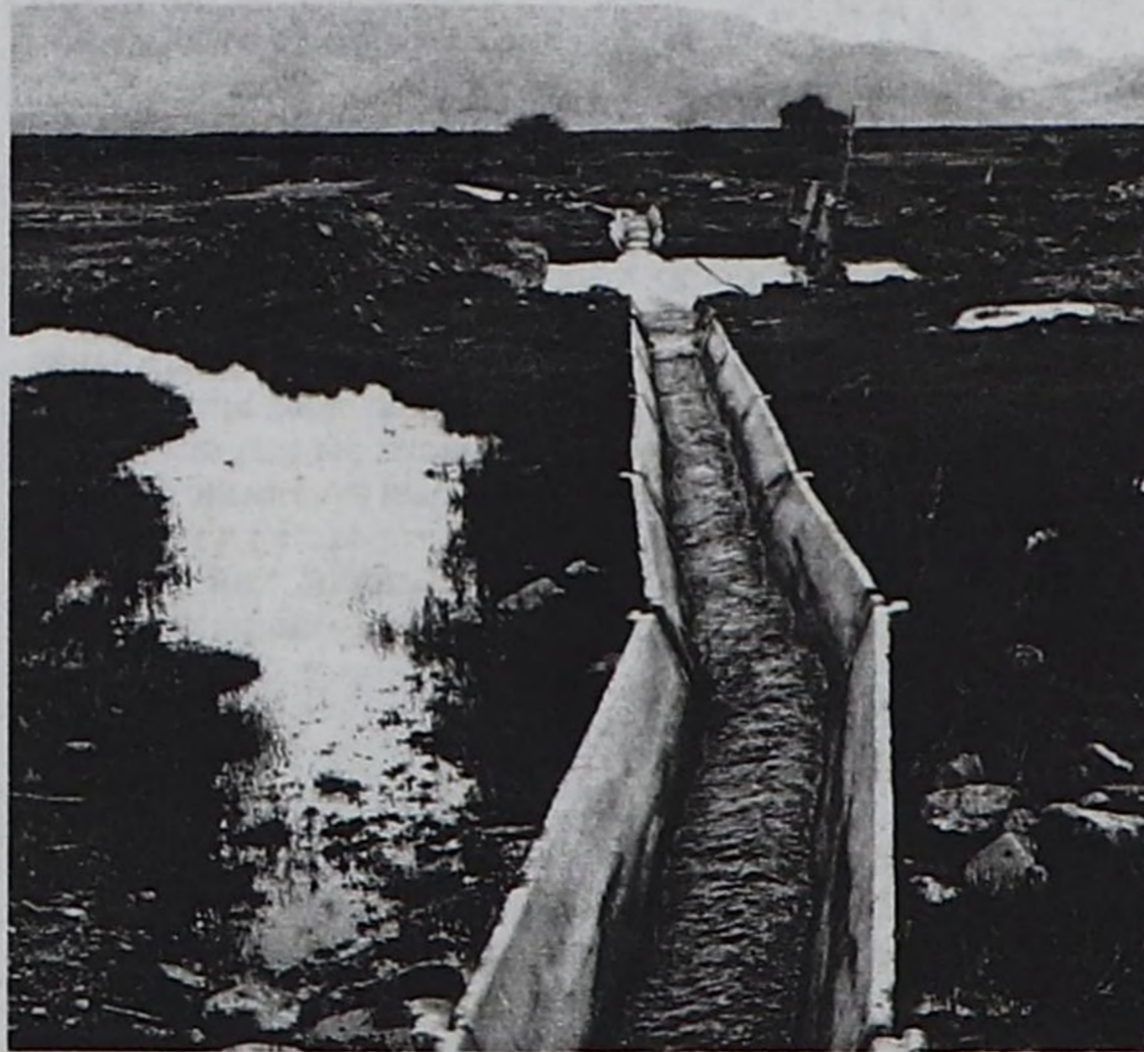
— деп, орукка ат-фамилиязын орта билбезимзе-даа, ужураш-каш мендилежим анык эр Эйлиг-Хемче орукка демдег-леди.

Ол дээр-ге чаңгыс чер-чурт-тугларынын бирээзи-дир. Бир катап эрткен кыжын Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызынын сайдынын оралак-чызы Сергей Оюнун кабинеди-ге кире дүштүм. Чай-хос чок-даа өйдө Сергей Мөнгеевич мени хүлээп алыр кижжи. Бо удаада ооң-биле кады көргөн-көрбээним-даа ышкаш эр даргам-биле кады олур. Мени шаандан тура билер ышкаш, ол чугаа көдүрдү. Чаңгыс сумудан үнгенивисти ам кээп билдим. Мен шериг албаны эртрип турумда, ол төрүттү-ген. Оон ада-иезин, даайларын танырым аргажок. Көрбээним, ужурашпааным кижини төрөл-деринге демейлээш, “көргөн-көрбээним” ышкаш хамаарыл-галыым бадыткатынды.

— Улуг даайым калган. Ма-шина-трактор септээри аажок чораан. Үрелген черлерни ты-вары, ону эде кылыры — “Бүдүү билер бурган...” — дээш, хензиг үе дургузунда даайынын дуга-йында солун ужуралдарны те каапты.

Мен эрткен шаг-төөгүнү сактып, бирги денделди ажил-агый удуртукчун төрелзиниш-кин-биле чоок хүлээп ор мен. Александрнын даайы Сереннин бичи клубу-вустун делгем залы-га самнаанын кайын уттур мен. “Эрги шагнын ойтулаажын” клуб солуй берген. Гармонь ойнакчы-зы пляска аялгазын чайтыладып-тарга, орус башкыларывыстын бирээзи көдээ оолдар-уругларга үлегерин көргүзүп, пляскалааш, шевергин, ак арыннын Сереннин чанынга чоокшулап келгеш, акыйнын ийи чаагын кызып кээр кылдыр ылчыннааш, шаланы теп бараалгаан.

— Нарын хептиг, танцылар Надежда Даниловна...

Ажык черде чыдар суг бугазы. Ооң унун доктаамал арыглап, чер иштинде хоорзаларже хир-бок кирбезинин хемчеглерин сугтагылар ал турар.

Хөглүг баштактанышкын орус аянын-даа болза, тыва дыл кырынга кожамыктай бээр-ге, ынчан бичи өөрүм-биле кады каттырыштывыс. Ам канчаар, Серен зал ортузунда негей тонунун ийи эдээн астып, сам-наарынга белеткенип, гармонь ойнакчызынга бир онзагай аялганы тып алырын сүмеледи. Аялга дыңналы бээр-ге, “Кавказ

танцы, кавказ танцы” — деп, бистер, тенек оолдар, “чылыт-кандан чыдып каар эвес бис”, алгыржы кааптывыс. Бир кезек үеде самчы ийи будунун бажынга кожанналдыр бодун көдүргөш, хову хамнаарагы дег агаарга барык ушкулалады. Ол ыт-шимээн чокка сеткил-сагыжы-нын “хат-шуурганын” оюн-са-мынга ажиткан чүве. Ооң бөдүүнү, биче сеткилдин эге класстын оолдары бистер безин эки билер турдувус. Чогум бот-тывынгыр уран чүүлге ол ки-ришпес-даа чораан. Ниитинин, суурда хууда чурттакчыларын, төрелдеринин аар-саар херек-тери-биле амыдыралын ол долдуруп чорду ийин.

Эрткенин сактып, хөөрежип орувуста, хереглээн кижилери-биле Сергей Мөнгеевич теле-фоннажып, Казахстанче аътта-нып чоруптарынын сөөлгү белет-келдерин доозуп апты.

А.С.Сааянын ачазы Сандак

Шээр мал чуур чернин санитар-ветеринарлыг технологтуг чорудуу кол негелделерге дүгжүп турар. Серге, өшкү коданнарынын шуптузу аңаа “чунар-бажыңнаан”. Мал бөгүндө — чайлагарда.

шак ындыг Мал эмчизинин оглу Александр Саая — “Эйлиг-Хем” күрүне каттышкан бүдүрүлгенин директору. Июнь ортаа үезинде ооң Улуг-Хем ол чарында ажил-агыйынга “Шын” солунун бөлүк ажилдакчылары барып четтивис. Шагаан-Арыгга-даа шоолуг саадавадывыс. Хем ол чарында кежери база чийк-чаагай чорду. Ынчангаш хүнүн ийиги чар-тында малчыннарынга, сугат шөлдеринге Александр Сандак-ович бисти боду чедирди. Кол-дуунда малчыннар-биле ужураш-тывыс. Буура-Тайганын бели ой-чиги-биле чер ажа чаттыла берген чытты. Даг-даш, кадыр-берт оруктар чоогун мал, чер ээлери аянчок кылдыр ээлеп алган чорду.

Суг-биле хандырылга бо кадыг-берге оранда бирги ужур-дузалыг. Хөөредип, анаа-даа чугаалаарга, идик-даа улдуу хире чер ээзинге беримчилиги. Олча-ажык, беримче, бир дугаа-рында, буга сугларындан дорт хамааржыр. Чагырып-дужаар эрги система күчү-күштүг болбайн канчаар: бүдүн суурну көжүргөн, бүдүн суггарылга оруунун тудуун ынчан кылып күш четкен. Ооң камгалалын “Эйлиг-Хем” совхозтун дирек-тору чораан хүндүлүг Т.Д.Чечек-оол кончуг-ла шын тургусканын бо удаада көрдүм.

Аралчор ОКСУР.
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН
чуруктары.

ҮШКҮКҮРСЧУЛАР — ЛАГЕРЬЛЕРДЕ

1 шак 20 минута дургузунда демир-жүктүң маңнааны дыңналыр лекциялар, сонунг-мурнуг харылаарын негээр семинарлар-даа төнгөн, семестрде студентиниң кайы хире билиг алганын шылгаар чайгы сессия база эрте берген. Студент чылдарның база бир өөредилге чылы билдиртпейн-даа соовуста калганы ол-ла-дыр.

Бо хүннерде чайгы практиказының түлүк үези чоруп турар студентилерниң

—ТКУ-нуң мурнундан чайгы лагерьлерже аъткарып турарыңар студент вожатыйларыңарның дугайында чугаалап көрүңерем. Кымнарыл ол, нийтизи-биле чеже кижини уруглар лагерьлери манап турарыңар?

—ТКУ-нуң башкы мергежилдин чедип алып төөгү, дыл, бойдус-география, күш-культура, спорт, эге өөредилге факультеттериниң (база башкы колледжизиниң) үшкүкурсчулары чайгы практиказын эрттирери-биле уруглар лагерьлеринге ажилдаарлар. Студентилерниң педагогика практиказын харылап турар педагогика чылдыш психология кафедрасы болгаш 400 ажыг студентини республиканың янзы-бүрү лагерьлеринче чорудуп турар бис. Күрүне стандартын эзуугаар 3-кү курс соонда эртер бо практика уруглар-биле ажилдап, оларны өөредип кижизидериниң баштайгы аргадуржугазын бээр. Студентилер 4,5 дугаар курстарга баргаш, школаларга ажилдаарлар.

Студентилеривисти лагерьлер уруттулганындан келген чагытларга даянып, керээ эзуугаар хуваалда-биле чорудуп турар бис. Чагытай эриниң база Барыин-Хемчиктин "Шолбанак", Эрзиниң "Отчугаш", Өвүрнүң "Хадычыгаш", Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайгада "Ак-Хөл", "Шивилиг", Сүт-Хөлдүн "Шаараш" дээн

хөй кезин-ле — уруглар лагерьлериниң вожатый башкылары. Баштайгы педагогика практиказын эрттирип турар келир үениң башкыларының дугайында сонургап, Тываның күрүне университетиниң педагогика болгаш психология кафедрасына чедип, студентилерниң педагогика практиказының талазы-биле удуртукчу башкызы Саяна Саяновна САТ-биле ужуражып чугаалаштым.

ышкы республика лагерьлеринге хөй студентилер хереклетинер. Керээ-биле ажилдап турарывыс лагерьлерден ажилдышыкыны безин айыттыңан хүнүнден орайтавас, ажил-чорудуу чурумчуттунган "Чагытай" лагерин онзалап демдеглээр бис. Чамдык лагерьлер ажиттынар ужурулук үезинден неделя чедир озалдап, саадап турар бээр, студентилер хоорайга ону манап, хүн эрттирип турар бээри базала амыр эвес боор.

Мооң мурнунда үелерде "Байлак" үлегерлиг лагерьлерниң санынга кирип турган. Сөөлгү чылдарда санитар-эпидемиологтук хыналданың чөпшээрел бербейн турарындан, эки диезе, 2 сезон ажилдаар апарган болгаш студентилеривистиң аңаа практика эрттирер күзели боттанмайн турар. Оон аңгыда университеттин ажитканы "Буревестник" лагеринде дыштанган студентилериниң вожатыйлары бооп, үшкүкурсчулар практиказын эрттирип ап турарлар. А күш-культура факультетиниң студентилерин республиканың уругларның спорт школазының "Юность" лагерин чалап турар.

—Студентилер практика эрттирер лагерьлерин боттарының күзели-биле шилип алыр бе, бир эвес бир лагерьже кирген чагытлардан хөй кижин барыксаар апарза канчаар хуваар-дыр силер?

—Ийе. Май айдан эгелеп-ле кым, каяа практика эрттирерин баш удур бижиттирип алыр. Чижээлээр, "Чагытайже" 4 сезонда 40 кижин чорудуп ужурулук болза, ынаар аңгы-аңгы факультеттерден студентилерни чорудуп турар бис. Чамдык студен-

дум төлээр мен" дээш туруп бээрлер. Ынчалза-даа "Азас" лагерин вожатыйлар талазы-биле чагыт киирбес лагерь-ле болгай. Практикантылар чеде бээр, ажилдакчыларывыс долу дээш дедир чорудуп турган таварылгалар база бар.

Боттарының кожуннарындан эске черлерге ажилдаксаар студентилер дээр-ле күдээ-келиннер болгулар.

—Студент чайгы педпрактиказын эрттирер, акша ажилдап ап болур бе?

—Республика лагерьлериниң иштинден чүгле "Металлург", "Чодураа", "Орленок" (сөөлгүзү бо чылын ТКУ-ну албазын дыңнаткан) студентилерге акшаны

чаштар эвес, элээдилер, 16-17 хар үезинде өөреникчилер хөйү-биле дыштанып кээр болгай. Боттары-биле дең чыгы өөреникчилер-биле ажилдап, оларны удуртуп-башкылап турар үезинде бергедээшкинер база туруп кээр.

—Ийе, ол хамаанчок 19 харлыг профтехучилищелер сургуулдары-даа лагерьлээр боор чорду. А бичин уруглар-биле ажилдаары база-ла ындыг бөлөн эвес. Шаптап чемгерер болгаш уруглар аштаар, аразында маргыжып, чамдыктары лагерьден дезе бээр таварылгалар-даа тургулар.

Аңгы-аңгы байдалдарда чүңү канчаарын, кандыг янзылыг чугаалажырын дээш ырладыр ыры-шүлүктөрүн, янзы-бүрү оюннары студентилер апрель айда эртер инфраструктура өөренирлер. 6 факультеттин шүлүгү үшкүкурсчуларын бүдүн неделя дургузунда кичээлдеринден хостааш, лагерь ажилынга белеткеп турар бис. Улусчу чогаалдыга бажыңын Аныктар комитетиниң деткимчези-биле арендадывыс. Лагерьге ажилдаар вожатыйның эргежок чугула билиглерин өөредир инструктажтын сөөлгү хүнү турисчи слет-биле төнер. Лагерь ажилыга эпчок байдалдар, четпестер турбазын деп бодаар болза, уругларга чалгаараар чай бербейн, вожатый кижин бот-тывын-гыр-солун кылдыр ажилдаар ужурулук.

Чайгы практиканың кайы хире эрткенин күзүн университет конференциязынга түңтээр бис. Студент бүрүзү педагогика болгаш психология кафедрасының тургусканы план эзуугаар дневник, альбом, көргүзүп түннелдерин дужаар.

Тайгана ОЧУР
чугаалашкан.

Студент чай

тилер эртен чорудуп ужурулук тургаш безин: "Башкы, мен өске лагерьге ажилдаар мен" — деп-даа келгилээр-ле. Чогум студентилерниң хөй кезин-ле кожуннардан болгаш чурттап турар суурларының чанында лагерьлерге бижиттирип алырлар. Ынчалза-даа төп лагерьлерниң боттарының вожатыйларының сагыш салышыкыны улут. (Эмчи шинчилгезин база халас эртер). Кайы лагерьге практика эрттери студентилерниң чайгы шылгалдаларындан база хамааржыр. Күш-культура факультетиниң студентилериниң сессиязы барык 2-ги сезон ажиттынып турда төнер.

—Бодунуң эвес, көңүс өске кожуннарга практиказын эрттирер студентилер хөй болур бе?

—Дыка хөй студентилер Тожуе барыксаар. "Азас" лагеринче бижиттирип алыр, башкы, баар-кээр оруум өрттөн бо-

төлөп бээр. А өске лагерьлерге чүгле практиказын эрттирип, халас ажилдаарлар.

—Үшкүкурсчуларның бо чайгы практиказының кол-ла сорулгазы кандыгыл?

—Уруглар-биле класстан дашкаар ажилдарны организастап өөренири. Студент вожатый практиказының 15 хонуунда хүнүн-не аңгы-аңгы солун оюнтоглаалары, мөөрейлери эрттирер ужурулук. Баштай студентилер агаарлыг черге дыштанып алыр бис деп бодаарлар. Практика соонда чедип келгеш: "Дыштанып олурар безин чайжок, удувайн турдус, дыка берге чорду" — джирлер. Уругларның мурнунга бодун башкы кылдыр алдынып, оларның кичээнгеин, сонуургалын, ынакшылын чаалап алыр вожатый келир үеде эки башкы-дыр деп чүвени көргүзүп турар.

—Лагерьлерге чүгле бичин

ХҮЛЭЭНИП АЛГАННАР

Июнь айның төңчүзүнде Улуг-Хем кожуннуң культура ажилдакчыларының турисчи следу болуп эрткен. Ийи-Тал биле Хайыракан аразында 2 хүн үргүлчүлүн слетка 1-ги черни "Эй-Хай" (Эйлиг-Хем, Хайыраканның каттышкан командазы) элээп. 2-ги черни кожуннуң культураның дыштанылга төвүнүң ажилдакчылары, 3-кү черни кожуннуң төпчүткен библиотеказының командазы алган.

"Эй-Хай" командазы удавас август айда культура ажилдакчыларының республика следунга киржир. Эрткен чылын республика чергелиг ук маргылдаага кожун мурнундан Ийи-Тал командазы киришкеп, 1-ги черни алганнар. Келир чылгы Улуг-Хем кожуннуң культура ажилдакчыларының следун тилекчилер, эйлиг-хемчилер, эрттирерин хүлээнип алганнар. Чойганмаа САТ.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ!

Бистиң эргим ынак ачавыс, кырган-ачавыс, честевис, акывыс, күдээвис Мерген Олегович НАМДАРАА бо хүннерде 50 харлаан юбилейин демдеглээн. Ачавыс хөй чылдарда школага башкылап, директорлап чораан. Амгы үеде Балгазында профтехучилищеде башкылап турар. Ол топтут-томаанның, биче сеткилдиг, эш-өөрзүрек кижин. Төрүттүнген хүнүн таварыштыр ынак ачавыска каң дег кадыкшылды, аас-кежин, узун назынны, аравыска ам-даа орук изеп, үлегер бооп чурттаарын күзедивис. Өөнүң ишти, уруглары, күдээлери, уйнуктары, дунмаларындан, хөй санның дөргүл-төрелдеринден, кудаларындан.

САДЫП ТУРАП

HP фирмага үндүрген Deskjet 1125C деп А3 форматтыг өңнүг принтерни, сейфтер, бижик кагар машиналар садып турар. Харылзажыр телефону 1-17-91, 1-17-94.

ПОЛИСТЕРНИ САДЫП АЛЫҢАР

"ИНГОСТРАХ-ТЫҢ" Тывада филиалы автотранспорт харысалгазының талазы-биле полистерни дараазында адрестерге садарын организастап турар:

"Тыва кредит" банк, кабинет 415, телефону 1-03-13.

Парлалга бажыңында бирги каътта.

Далган дээрбедээр комбинат, Ровно кудумчузу, 32, ийги каът, телефону 5-45-55.

ХУРАЛЧЕ ЧАЛАЛГА

"Ак-Довурак АТБ" ажык хевирниң акционерлер нийтелининиң нийти хуралы АТБ-ниң хуралдар өрээлинге 2003 А ЧЫЛДЫҢ ИЮЛЬ 15-ТЕ дүштөгүнүн 13 шакта болур.

Хүн айтырлы:

1. ААН-ниң Уставынга өскерилгелер киирери.
2. Директорлар чөвүлелиниң сонгулдалары.
3. Хыналда комиссиязын сонгууру.

Директорлар чөвүлели.

ШЫН

e-mail: shyn@tuv.ru

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.
ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва
Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87.

КИЛДИСТЕР: нийтиел-политиктиг килдис—1-18-10, компьютер төвү—1-03-90, культура, өөредилге килдизи—1-03-88, чагаа килдизи—1-03-87, кедээ ажил-агый, улутпур килдистер—1-17-09, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91; Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 6637. Чагыт 75.

АГАР САНЬБЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИИН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулугазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткелтиңген. Бүрүткелтирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинсон-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүштейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.